

ISPARTA UYGULAMALI BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ
GÖNEN MESLEK YÜKSEKOKULU
UYGULAMALI
SOSYAL BİLİMLER VE
GÜZEL SANATLAR DERGİSİ

Yıl: 2023

Cilt: 5

Sayı: 13

ISSN: 2687-4903

Derginin Sahibi / Owner of the Journal

Doç. Dr. Murat ÇELİKER
(Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Adına / On Behalf of Isparta University of Applied Sciences Applied)

Editör / Managing Editor

Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof. Dr. Nihat ALTUNTEPE

Editör Yardımcıları / Editorial Assistants

Dr. Öğr. Üyesi/ Assist. Prof. Dr. Hatice E. TÜTÜNSATAR

Öğr. Gör. Dr. Murat Yusuf UÇAN

Öğr. Gör. Dr. Elif Bayrak KAYA

Yayın ve Danışma Kurulu / Editorial and Advisory Board

Prof. Dr. Yahya FİDAN	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr. Şebnem ASLAN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr.Himmet KARADAL	Aksaray Üniversitesi
Prof. Dr. Dilaver TENGİLİMOĞLU	Atılım Üniversitesi
Prof. Dr. Recep KARADAĞ	İstanbul Aydın Üniversitesi
Prof. Dr. Özhan ÇETİNKAYA	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Selçuk İPEK	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Olcay Bige AŞKUN	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Akif ÖZER	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Nurhan PAPATYA	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir GÖVDERE	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Levent KÖSEKAHYAOĞLU	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Yakup ALTAN	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Mirzahan EGEMBERDİYEV	El Farabi Kazak Ulusal Üniversitesi
Doç. Dr. Özcan DEMİR	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet UÇAR	Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Gürcan PAPATYA	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. İzzet TAŞAR	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Gülnar TAUBAEVA	M.Auezov Güney Kazakistan Ulusal Ün.
Doç. Dr. Musa TÜRKOĞLU	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Raşit TACİBAYEV	Ahmet Yesevi Uuslararası Türk-Kazak Ün.
Doç. Dr. Beyhan AKSOY	Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Muhammet DÜŞÜKCAN	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa GENÇ	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Fatima DURSUNOVA	Mehmet E. Resulzade Bakü Devlet Ün.
Doç. Dr. Mete Kaan NAMAL	Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa KOÇANCI	Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Gökhan ÖZKUL	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Adem BABACAN	Cumhuriyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ece Çalış ZEĞEREK	Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İsmail BAŞARAN	Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şerife DURMAZ	Akdeniz Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Özgür ÇETİNTAŞ
Dr. Öğr. Üyesi Emrah DOĞAN
Dr. Öğr. Üyesi Mine Ülkü Öztürk
Dr. Öğr. Üyesi Begül ÖZKOCA

Bitlis Eren Üniversitesi
Bitlis Eren Üniversitesi
Necmettin Erbakan Üniversitesi
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi

Web Editörü / Web Editor

Öğr. Gör. Harun ÇAKIR
Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

Kapak Tasarım / Cover Design

Öğr. Gör. Yasemin DURAN
Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

Redaktör / Proofreader

Öğr. Gör. Serdar YETİŞEN
Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

İletişim Adresi / Contact Info

Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar Dergisi (SOSGÜZ)
Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Gönen MYO, Gönen/ISPARTA
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosguz>
sosguz@isparta.edu.tr
0 246 2812300

Amaç / Aim

Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar Dergisi (SOSGÜZ) Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi bünyesinde yayınlanan uluslararası hakemli bir e-dergidir. Sosyal bilimler ve güzel sanatlar alanlarındaki hem teorik hem de uygulamalı çalışmaların yer aldığı dergi, sosyal bilimler ve güzel sanatların hızla gelişen alanlarına ilişkin makalelerin yayımına öncelik tanır ve disiplinler arası yöntem ve teknolojiler üzerine yoğunlaşmayı, sosyal bilimler ve güzel sanatlar alanlarındaki en güncel bilimsel ve sanatsal gelişmeleri araştırmacılara, sanatçılara ve ilgili kitlelere ulaştırmayı hedefler. Dergiye gönderilen bilimsel çalışmaların yayımlanmamış ve sözlü veya poster sunum olarak başka yerde yayın için değerlendirme aşamasında olmaması gereklidir.

Kapsam / Scope

Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar Dergisi" sosyal bilimler ve güzel sanatlar alanlarındaki bütün konuları kapsayan bir dergidir. Dergi ulusal ve uluslararası düzeyde sosyal bilimler ve güzel sanatlar alanlarında orijinal bir araştırmayı bulgu ve sonuçlarıyla yansıtan ve bilime katkısı olan araştırma makalelerini veya yeterli sayıda bilimsel makaleyi tarayıp, konuyu bugünkü bilgi ve uygulama düzeyinde özetleyen, değerlendirme yapan ve bulguları karşılaştırarak yorumlayan tarama makalelerini kabul etmektedir

“Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar Dergisi (SOSGÜZ)” sosyal ve sanatsal konuları içerisine alan uygulamalı bilimler konusundaki araştırmaları yayınlayan uluslararası, hakemli ve bilimsel bir dergidir. Dergi, uluslararası düzeyde sosyal bilimler ve güzel sanatlar alanlarında en güncel gelişmeleri araştırmacılara, sanatçılara ve ilgili kitlelere ulaştırmayı hedefler. Dergi sosyal bilimler ve güzel sanatlar alanlarında orijinal bir araştırmayı bulgu ve sonuçlarıyla yansıtan ve bilime katkısı olan araştırma makalelerinin yayımına öncelik tanır ve disiplinler arası yöntem ve teknolojiler üzerine yoğunlaşmayı amaç edinir.

“Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar Dergisi (SOSGÜZ)” evrensel bilime ve uygulamaya katkıda bulunmak şartıyla, her türlü yapıcı, yaratıcı ve yenilikçi görüşlere açıktır. Dergi yılda 2 sayı yayınlanmakta (Haziran - Aralık) olup, Türkçe ve İngilizce dillerinden birinde yazılmış makaleleri kabul etmektedir. Teorik (kuramsal) veya uygulama içeren araştırma ve çalışmaların yayımlandığı disiplinlerarası bir dergidir. Özgün araştırma makalelerinin başka dergilerde yayımlanmamış olması, teorik ve uygulama sonuçları içermesi beklenir. Derleme makalelerinde ise belirli bir konu üzerinde bilimsel, uygulama ve güncel gelişmelerin geniş bir kaynakça kullanılarak yansıtılması ve bunların doyurucu bir değerlendirilmesinin yapılması aranır.

Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar alanlarında;

- Özgün araştırma makaleleri,
- Derleme ve tarama makaleleri,
- Lisansüstü ve doktora tez makaleleri
- Kongre, konferans, sempozyum bildirileri,

kabul edilmektedir. Dergide yayımlanan makaleler izin alınmaksızın başka bir yerde yayımlanamaz veya bildiri olarak sunulamaz. Makalelerin bir kısmı veya tamamı Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar dergisi (SOSGÜZ) kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

İndeksler / Indexes

Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar Dergisi (SOSGÜZ) aşağıdaki veri tabanları/bibliyografya/indeksler tarafından taranmaktadır:

Isparta University of Applied Sciences Journal of Applied Social Sciences and Fine Arts (JASSFA) are indexed in the following data bases/bibliographies/indices:

ASOS
indeks

Asos Index (2020)

Central And East European Index
(CEENDX) (2020)

Citefactor Academic Journals
(2020)

International Institute Of Organized
Research (I2OR) (2020)

kaynakça.info (2020)

ideal online (2020)

Scientific Indexing Services (SIS)
(2020)

Directory of Academic and
Scientific Journals (2020)

Hakem Kurulu / Referee Board

Prof. Dr. Oğuz YILDIRIM
Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi

Doç. Dr. Hayrettin KESGİNGÖZ
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Doç. Dr. İlknur KARAASLAN
Çanakkale OnSekiz Mart Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Enes KAYA
Kafkas Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Eray Ekin SEZGİN
Munzur Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ercüment DOĞRU
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Fatma MUMCU KÜÇÜKÇAYLI
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Şerife DURMAZ
Akdeniz Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hatice AZTİMUR
Harran Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Peyman UYSAL
Antalya Bilim Üniversitesi

Liste dergimizin bu sayısında yayımlanan makaleleri değerlendiren hakemlerden oluşmaktadır. Hakemlerimize dergimize yapmış oldukları katkıdan dolayı teşekkürlerimizi sunarız.

This list constitutes of the referees that evaluate the articles published in this volume of our Journal. We thank all the referees for their priceless contributions to our Journal.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Silsila SHAFİ

Doç. Dr. Ozan ÖZDEMİR

Finansal Piyasaların ve Kurumların Yabancı Yatırımcı Çekmede Rolü: Panel Veri Analizi İle Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Araştırma

The Role of Financial Markets And Institutions In Attracting Foreign Investors: A Research On Developing Countries With Panel Data Analysis

169-188

Doç. Dr. Musa TÜRKOĞLU

Ahmet KARATAŞ

OECD Ülkelerinin Makroekonomik Performanslarının COPRAS ve MAIRCA Yöntemleri İle Karşılaştırılması

Comparison of Macroeconomic Performances of OECD Countries with COPRAS and MAIRCA Methods

189-217

Zülküf NARLIKAYA

Doç. Dr. Özcan DEMİR

COVID-19 Sürecinde E-Muhasebe Eğitimi: Teorik Bir Çalışma

E-Accounting Education in The COVID-19 Process: A Theoretical Study

218-231

Doç. Dr. Hüseyin Başar ÖNEM

Melike YORGANCI

Makroekonomik Faktörler İle Hisse Senedi Piyasaları Arasında Nedensellik ve Eşbütünleşme İlişkisi: BIST Endeksleri Üzerine Bir Araştırma

The Relationship Between Macroeconomic Factors and The Share Market: A Research On BIST Indices

232-252

Ali KOÇAK

Doç. Dr. Ayşe DURGUN KAYGISIZ

Cumhuriyet'ten Bugüne Türkiye'nin Göç Politikaları: Göç Yönetimindeki Ulusal ve Uluslararası Aktörler

Turkey's Migration Policies from The Republic to Today: National and International Actors in Migration Management

253-273

YAYIN İLKELERİ / PUBLICATION PRINCIPLES

1. Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar Dergisi (SOSGÜZ) yılda 2 sayı yayınlanmakta (Haziran- Aralık) olup, Editör Kurulu gerekli gördüğü takdirde belirlediği başlıklarda özel sayı çıkarma yetkisine sahiptir.
2. Dergiye yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin içeriği derginin amaç ve kapsamı ile uyumlu olmalıdır.
3. Dergide sosyal ve sanatsal konuları içerisine alan uygulamalı bilimler konusundaki araştırmalara yer verilir.
4. Türkçe ve İngilizce dillerinden birinde yazılmış makaleler kabul edilmektedir.
5. Dergiye gönderilen bilimsel çalışmaların yayımlanmamış ve sözlü veya poster sunum olarak başka yerde yayın için değerlendirme aşamasında olmaması gereklidir.
6. Dergide yayımlanan makalelerde ifade edilen görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.
7. “Yayın İlkeleri”ne uygun olan “Araştırma Makalesi” türündeki eserler çifte kör hakemlik sürecine ve benzerlik/intihal kontrolüne tabiidir. Hakem raporlarından birinin olumlu, diğerinin olumsuz olduğu durumda, yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir ya da son karar yayın kurulu tarafından mevcut raporlara göre verilir. Yayımlanmasına karar verilen yazılar dergi yönetimince uygun görülen bir sayıda yayımlanır.
8. Hakemlerden gelen değerlendirme raporları doğrultusunda makalenin yayımlanmasına, yazardan düzeltme istenmesine ya da makalenin geri çevrilmesine karar verilecektir. Yazardan düzeltme istenmesi durumunda, düzeltmenin en geç üç ay içinde yapılarak dergimize ulaştırılması gerekmektedir.
9. Çalışmalarını gönderen yazarlar; makalede hiçbir şekilde intihal yapmadığını, intihalden doğan tüm sorumlulukların kendilerine ait olduğunu, bu konuda derginin hiçbir sorumluluğunun olmadığını beyan etmiş olmaktadır.
10. Dergide yayımlanmak üzere gönderilen makaleler ilk olarak intihal programından geçirilmektedir. Benzerlik indeksi oranı yüksek olan makaleler değerlendirme sürecine alınmadan reddedilmektedir.
11. Dergide yayımlanan makalelerdeki görüşler derginin görüşleri değildir. Tüm sorumluluk yazarına aittir. Dergiye yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin içeriği derginin amaç ve kapsamı ile uyumlu olmalıdır.
12. Derginin tüm giderleri Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi tarafından karşılanmaktadır. Dergide makale yayını ve makale süreçlerinin yürütülmesi ücrete tabi değildir. Dergiye gönderilen ya da yayın için kabul edilen makaleler için işleme ücreti alınmaz.
13. Gönderi dosyası Microsoft Word dokümanı dosyası biçimindedir.
14. Gönderilen makalelerde SOSGÜZ yazım kuralları aranır.
15. Makaleler akademik intihal engelleme programından (Örneğin: Ithenticate, intihal.net vb.) alınmış orijinallik raporu ile birlikte gönderilmelidir. Bu oran %20'ye kadar kabul edilmektedir. %20'nin üzerinde benzerlik oranı olan çalışmalar ön kontrol aşamasında iade edilir.
16. Yazarlar Telif hakkı formunu imzalayarak sisteme yüklemek zorundadırlar.
17. Tüm yazarlar yazar sıralamasını Telif Hakkı Anlaşması Formunda imzalı olarak belirtmek zorundadırlar.
18. Derginin ilke ve kurallara uymayan ve yazım kurallarında belirtilen şartları taşımayan makaleler değerlendirmeye alınmaz ve gerekli düzenlemelerin tamamlanması için makale yazara iade edilir ya da reddedilir.
19. Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir.
20. Seçilen makaleler en az iki ulusal/uluslararası çift kör olarak hakeme değerlendirmeye gönderilir; yayın kararı, hakemlerin talepleri doğrultusunda yazarların gerçekleştirdiği düzenlemelerin ve hakem sürecinin sonrasında baş editör tarafından verilir.
21. Kabul edilen yayından önce veya sonra etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır.
22. Makalelerin bilimsel ve etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır.
23. Yayımlanan eserler için yazar(lar)a telif ücreti ödenmez.
24. Yayın ilkelerine uygun olmayan makaleler hakem değerlendirme sürecine alınmayacaktır.

YAZIM KURALLARI / SPELLING RULES

**ÇALIŞMANIN TÜRKÇE BAŞLIĞI 12 PUNTO İLE BU ALANA YAZILIR
ÇALIŞMANIN İNGİLİZCE BAŞLIĞI 12 PUNTO İLE BU ALANA YAZILIR**

ÖZ

Özet metni Times New Roman yazı tipinde 10 punto ile yazılmalı, içerisinde kısaltma kullanılması halinde, kısaltmanın açık adı parantez içinde belirtilmelidir. Özette çalışmanın amacı ve kullanılan yöntemler kısaca belirtilmeli, bulgular yeterli sayısal ayrıntıyla birlikte özetlenmeli ve sunulan bulgular çerçevesinde sonuç açıklanmalıdır. İstenildiği takdirde özet; amaç, yöntem, bulgular ve sonuç başlıkları kullanılarak alt başlıklara ayrılabilir. Özet 200 kelimeyi aşmamalıdır.

Anahtar Kelimeler: Kurallar, Makale, Sayfa, Şablon, Yazı Tipi. 10 punto
Jel Kodları :.....10 punto

ABSTRACT

The abstract section should be written using in 10 pt. If the abbreviation is used, the abbreviated name should be specified in parentheses. The intent of the study and the methods used should be briefly stated, the findings should be summarized with sufficient numerical details and the results should be explained within the presented findings. Summarize if desired; purpose, method, findings and conclusions. The entire summary should not be exceed 200 words.

Keywords: Article, Font Style, Page, Rules, Template.
Jel Codes :

TAM METİN MAKALE YAZIM KURALLARI

1. Makaleler “Office Word” programında A4 boyutlarında hazırlanmalıdır ve uzunluğu dergi formatında 30 sayfayı geçmemelidir.
2. Sayfa düzeni; Üst: 4,5 cm, Alt: 2,5 cm, Sol: 2,5 cm ve Sağ: 2,5 cm olmalıdır.
3. Makaleler 11 punto ve “Times New Roman” karakteri ile tek satır aralığı kullanılarak yazılmalıdır. Yazımda, virgül ve noktalardan sonra bir karakter ara verilmelidir.
4. Paragraflarda başlangıç girintisi kullanılmamalı, paragraftan önce ve sonra ise 6nk boşluk bırakılmalıdır. Paragraflar arasında ilave boş satır bırakılmamalıdır.
5. Makalenin ilk sayfasında 12 punto ve ortalı olarak, büyük harflerle ve kalın yazı tipi Türkçe ve İngilizce başlık, 10 punto olarak en az 120 en fazla 200 kelimedenden oluşan Türkçe ve İngilizce öz ile en az 3 en fazla 5 tane olmak üzere Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler bulunmalıdır.
6. Dergimiz JEL (Journal of Economic Literature) sınıflandırma kodu uygulaması olduğundan gönderilecek makalelerde yazarların en fazla 5 tane olmak üzere JEL sınıflandırma kodlarını da belirtmesi gerekmektedir.
7. Makalede ana başlıklar ve alt başlıklar kalın (bold), 11 punto ve sola yaslı (girintisiz) olarak 1., 1.1., 1.1.1., 1.1.2., 1.1.2.1. gibi ondalıklı şekilde numaralandırılmalıdır. Ana başlıkların bütün harfleri büyük yazılmalı, alt başlıkların ise sadece baş harfleri büyük yazılmalıdır. Ana başlıklardan önce 1 satır boşluk bırakılmalı, başlık sonrasında ise boşluk bırakılmamalıdır. Alt başlıkların ise hem öncesinde hem de sonrasında herhangi bir satır boşluğu bırakılmamalıdır.
8. Makale içindeki tüm tablo ve şekiller metnin uygun yerlerinde sayfaya ortalı olarak gösterilmelidir. Her tablo ve şekle kalın yazı tipinde bir sıra numarası (**Tablo 1.**, **Şekil 2.** vb. gibi) ve normal yazı tipinde bir başlık verilmelidir. Başlık; tablolarda üstte, şekillerde altta, sayfaya ortalı, yalnızca kelimelerin baş harfleri büyük olacak şekilde, 10 punto olarak, paragraftan önce ve sonra ise 6nk boşluk bırakılarak hazırlanmalıdır. Tablo ve şekil içindeki metin Times New Roman karakteri ile 8-10 punto aralığında ve tek satır olmalıdır. Grafik, çizelge, harita, çizim ve fotoğraf gibi tüm görseller şekil olarak nitelendirilmelidir. Tüm tablo ve şekiller yukarıda verilen sayfa düzenine uygun ve kolaylıkla okunacak biçimde olmalıdır. Tablo ve şekillerde açıklama ve kaynaklar tablo ve şeklin altında 8 punto olarak, paragraftan önce ve sonra 3nk boşluk bırakılarak verilmelidir. Tablo ve şekilden önce ve sonra satır boşluğu bırakılmamalıdır.
9. Dergiye gönderilen makaleler; referans sistemi, dipnot gösterme biçimi ve kaynakça düzenlenmesinde American Psychological Association (APA) stilinde hazırlanmalıdır. Bu bağlamda atıflar metin içerisinde

bağlaç yöntemi kullanılarak yapılmalıdır. Açıklama notları ise sayfa altında dipnot şeklinde ve 8 punto olarak ifade edilmelidir.

10. Metin içerisinde atıflar yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı ve sayfa numarası şeklinde yapılmalıdır. Yazar adı yoksa kurum adı yazar yerine kullanılmalıdır.

Tek yazarlı yayınlarda atıf: (Derer, 2014:32).

İki yazarlı yayınlarda atıf: (Çakır ve Köklü, 2014:28).

Üç ve daha çok yazarlı yayınlarda atıf: (Öztürk vd., 2017:68).

Birden fazla kaynağa atıf: (Mishkin, 1999:57; Bernanke, 2005:36).

Kaynağın tamamı için atıf: (Richard, 2017).

Yazar adı olmayan kaynaklar için atıf: (TCMB, 2016:72).

11. Yapılacak atıf bir internet sitesinden alınmışsa ve atfın yazarı belirli ise süreli yayınlardakine benzer şekilde atıf yapılmalıdır. İnternette indirilen kaynak için tarih verilmemişse ilgili dosyaya erişim tarihi kaynağın yılı olarak kullanılmalıdır. Eğer atfın yazarı belli değilse parantez içerisinde internet sitesinin kurumu ve erişim yılı yazılmalıdır.

Yazar adı ve yayın yılı belli olan atıf: (Rahmani ve Maleki, 2009).

Yazar adı ve yayın yılı belli olmayan atıf: (IMF, 2018).

12. Bir yazarın aynı yıl içinde yayınlanmış birden fazla eserine atıf yapılıyorsa, eserler yılın yanına a, b, c, şeklinde harf verilerek gösterilmelidir.

(Tütünsatar, 2017a:42).

(Tütünsatar, 2017b:78).

13. Yazarın adı cümle içinde geçiyorsa aşağıdaki gibi atıf yapılmalıdır.

Kaya'ya (2016:27) göre, ...

14. Makalede kullanılan her türlü kaynak kaynakça bölümünde yer almalıdır. Kullanılan kaynaklar nitelik (tez, kitap, makale, rapor vb.) ayrımı yapılmaksızın yazar soyadına göre alfabetik olarak sıraya konulmalıdır. Aynı yazarın eserleri "en yeni tarihli" olandan başlanarak kaynakçaya yerleştirilmelidir. Kaynakça aşağıda belirtilen örneklere uygun olarak hazırlanmalıdır.

Kitaplar:

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yıl). Kitabın Adı, Basım Yeri: Yayınevi.

Akdiş, M. (2011). Para Teorisi ve Politikası, Ankara: Gazi Kitabevi.

Orhan, O. Z. ve Erdoğan, S. (2015). Para Politikası, İstanbul: Umuttepe Yayınları.

Çeviri Kitaplar:

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yıl). Kitabın Adı, Çevirmenin Adının Baş Harfi. Çevirmenin Soyadı (Çev.), Basım Yeri: Yayınevi.

Mevdudi, E.A., (2016). İslam Ekonomisinin temel İlkeleri, Ş.Haşimi (Çev.), İstanbul: Çıra yayınları.

Editörlü Kitaplar:

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yıl). "Bölümün Adı", Editörün Adının Baş Harfi. Editörün Soyadı (Ed.), Kitabın Adı, içinde (Bölümün Sayfa Aralığı), Basım Yeri: Yayınevi.

Aktay. (2010). "Kıdem Tazminatı Fonu Düzenleme Çalışmaları", T. Topalhan (Ed.), Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Seçme Yazılar III, içinde (21-28), Ankara: Gazi Kitabevi.

Makaleler:

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yıl). "Makalenin Adı", Derginin Adı, Cilt(Sayı), Sayfa Aralığı.

Uçan, M., Y., (2015), “2050 Yılına 38 Yıl Kala, Balkanlar, Dünya ve Türkiye: Müzakere Yönetimi Yaklaşımı”, Yeni Türkiye Dergisi, 21 (70), 6050-6059.

Türkoğlu, M. ve Yetişen S., (2016), "Düzyey 2 Bölgelerinde Eğitim ve Sağlık Açısından Beşeri Sermaye Yapısının Panel Veri Analizi İle Karşılaştırılması", Vizyoner Dergisi,7 (14), 66-80.

Tezler:

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yıl). Tez Başlığı, Yüksek Lisans Tezi / Doktora Tezi, Üniversitenin Adı, Yayın Yeri.

Yetişen, S., (2015), İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması Düzyey 2 Bölgelerinde Beşeri Sermaye Yapısının Karşılaştırılması: Panel Veri Analizi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Sempozyum/Konferanslar:

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yıl). “Bildirinin Adı”, Sempozyum/Konferans Adı, Düzenleyen Kurum, Düzenlenme Tarihi, Düzenlenme Yeri, Sayfa Aralığı.

Derer, E., Kocabıyık T. ve Altunay M., A., (2010), “Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde Çalışma Sermayesi ve Bazı Finansal Yönetim Uygulamaları”, 9.İşletmecilik Kongresi Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Zonguldak. 12-15 Mayıs 2015,120-135.

Çalışma Metinleri (Working Paper):

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yıl). Çalışma Metninin Adı, Çalışma Metni, Yayın Yeri.

Özatay, F., Sak G., (2019). Ekonominin Seyir Defteri, Maliye Politikasında Manevra Alanı Var Mı?, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV).

Gazeteler:

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Tam Yayın Tarihi). “Makalenin Adı”, Gazetenin Adı, Varsa Sayfa Aralığı.

Alkin, K., (12.04.2019), “İhracat Odaklı Sürdürülebilir Ekonomi”, Sabah.

Gazetede yayınlanmış yazarsız makaleye gönderme;

..... (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nca, geçen yıl sabit yatırım tutarı toplam 5 milyar lira olan 270 turizm yatırımı için teşvik belgesi düzenlendi, Sabah, 15.04.2019).

İnternet Kaynakları:

Yazarın Soyadı, Yazarın Adının Baş Harfi. (Yayınlanma Tarihi). Başlık, İnternet Adresi. (Erişim Tarihi: Tarih).

Salah K., (2018), Entrepreneurship From An Islamic Perspective, Theoretical Framework And Research Methodology,

https://www.researchgate.net/publication/293488871_Entrepreneurship_From_An_Islamic_Perspective_Theoretical_Framework_And_Research_Methodology(Erişim Tarihi:30 Kasım 2011).

15. Makalenin yazarı/yazarları, adını, soyadını makalenin başlığının altında, varsa akademik unvanıyla birlikte sağa dayalı şekilde, görev yaptığı kurumu, ORCID Kodunu ve e-posta adresini sayfa sonunda dipnot şeklinde tam ve açık olarak belirtmelidir.
16. Yazar/Yazarların DOSYALAR kısmında yer alan Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar Dergisi Telif Hakkı Devri Formunu doldurup imzaladıktan sonra makale başvuru sırasında makale ile birlikte sisteme yüklemeleri gerekir.
17. Metnin sonunda KAYNAKÇA başlığı altında, atıfta bulunulan kaynaklar soyadına göre sıralanmalıdır. Kaynakça için asılı paragraf biçimi uygulanmalıdır (Ofis'te Paragraf-Girinti ve Aralıklar-Girinti-Özel-Asılı Paragraf).

Örnek:

Banerje, S (2017), “A Study Of Visual Pollution And Its Effect On Mental Health”, Scholarly Journal for Interdisciplinary Studies, 4(30), 4768-4771.

18. Makalenin sonunda Kaynakçadan sonra varsa Görsel kaynakçası yer almalıdır.

Örnek

Resim:1 İnal, G. (1995). Türk Minyatür Sanatı (Başlangıcından Osmanlılara kadar). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları

19. Görseller, JPEG formatında ve 300 dpi çözünürlüğünde ve çok temiz olmalıdır. (yani fotoğraflar yüksek çözünürlükte olmalıdır).
20. Yazım konusunda belirtilmeyen durumlarda bilimsel yazımlarda benimsenen hususlar dikkate alınmalıdır.

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

FİNANSAL PİYASALARIN VE KURUMLARIN YABANCI YATIRIMCI ÇEKMEDE ROLÜ: PANEL VERİ ANALİZİ İLE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

THE ROLE OF FINANCIAL MARKETS AND INSTITUTIONS IN ATTRACTING FOREIGN INVESTORS: A RESEARCH ON DEVELOPING COUNTRIES WITH PANEL DATA ANALYSIS

Silsila SHAFİ¹
Doç. Dr. Ozan ÖZDEMİR²

ÖZET*

İkinci dünya savaşından sonra, yabancı sermaye yatırımın önemini fark eden gelişmekte olan ülkeler, yabancı yatırımcıları ülkelere çekebilmek için politikalar üretmeye çalışmışlardır. Yabancı yatırımcıların bir ülkeye çekilmesinde birçok faktör etkili olmaktadır; çünkü yatırımcılar yabancı ülkelere yatırım yaparak kârlarını maksimize etmeyi amaçlar ve bu kârı dış faktörler belirlemektedir. Araştırmanın amacı, gelişmekte olan ülkeler arasında 2001-2021 yılları arasında düzenli verilere sahip olan 15 ülkenin finansal piyasalarının ve kurumlarının gelişmişlik düzeyinin yabancı yatırımcı çekme üzerindeki etkilerini araştırmaktır. Yabancı yatırımcı çekme konusunda literatürde yer alan çalışmalar özetlendiğinde, genellikle doğrudan yabancı yatırımlar üzerine çalışmaların yapıldığı ve birçok değişken arasındaki ilişkinin incelendiği görülmektedir. Buradan hareketle doğrudan yabancı yatırımlar bağımlı değişken olarak analize dahil edilirken; bağımsız değişken olarak finansal gelişmişlik endeksi belirlenmiş ve değişkenler arasındaki ilişki panel veri analizi ile test edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, finansal gelişme endeksi değişkeninin doğrudan yabancı yatırımlar değişkeni üzerindeki etkisi pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Finansal Gelişme, Yabancı Yatırımcı, Gelişmekte Olan Ülkeler, Panel Veri Analizi.

Jel Kodları: C33, G10, G20, O16

ABSTARCT

After the Second World War, developing countries, which realized the importance of foreign capital investment, tried to produce policies to attract foreign investors to their countries. Many factors are effective in attracting foreign investors to a country; because investors aim to maximize their profits by investing in foreign countries, and this profit is determined by external factors. The aim of the study is to investigate the effects of the development level of financial markets and institutions on attracting foreign investors in 15 countries selected from the developing countries which have regular data between 2001 and 2021. When the studies in the literature on attracting foreign investors are summarized, it is seen that studies on foreign direct investments are generally carried out and the relationship between many variables is examined. From this point of view, while foreign direct investment is included in the analysis as a

¹ Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Bankacılık ve Finans Bölümü, Silsilashafi61@gmail.com, ORCID No:0000- 0002-0067-561X, sorumlu yazar.

² Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Bankacılık ve Finans Bölümü, ozanozdemir@sdu.edu.tr, ORCID No:0000- 0002-7579-9422.

* Bu çalışma Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bankacılık ve Finans Anabilim Dalı'nda hazırlanan yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

dependent variable; the financial development index is determined as the independent variable and the relationship between the variables is tested with panel data analysis. According to the results of the analysis, the effect of the financial development index variable on the foreign direct investments variable is found to be positive and statistically significant.

Keywords: Financial Development, Foreign Investor, Developing Countries, Panel Data Analysis.

Jel Codes: C33, G10, G20, O16

GİRİŞ

Sermaye eksikliği ve işgücü bolluğu, gelişmekte olan ülkelerin başlıca özellikleridir. Bu ekonomilerde kalkınma için ihtiyaç duyulan mali kaynağın ülke içi tasarruflarla sağlanması mümkün değildir. Bu nedenle gelişmekte olan ülkeler mali kaynak eksikliklerini yabancı yatırımcıları çekerek kapatmaya çalışmaktadırlar.

Yabancı yatırımcıların yatırım yapmak için ülke seçiminde etkili olan faktörler üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda bir ülkeye daha fazla yabancı sermaye yatırımı, özellikle de doğrudan yabancı sermaye yatırımı nasıl çekilir sorusuna cevap aranmaya çalışılmıştır. İlgili çalışmalar çeşitli sosyal ve ekonomik faktörleri ele almaktadır. Ekonomik büyüklük, enflasyon, faiz oranı, işgücü gelişimi, siyasi istikrar, güvenlik vb. makroekonomik ve sosyolojik değişkenler bu faktörler arasında yer almaktadır. Bu çalışmada, gelişmekte olan ülkelerde 2001-2021 yılları arasında finansal piyasaların ve kurumların gelişmişlik düzeyi ile yabancı yatırımcı çekme arasındaki ilişki ekonometrik yöntemler kullanılarak analiz edilmektedir. Çalışma verilerinin 2001-2021 dönemini kapsamasının temel nedeni, çalışmaya dahil edilen gelişmekte olan ülkelerin 2001 yılından itibaren yıllık olarak düzenli verilere sahip olmalarıdır. Çalışmanın literatürdeki benzer çalışmalardan farkı daha güncel ve geniş veri setlerini ve farklı ülke gruplarını içermesidir.

Bilindiği üzere gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınma süreçlerinde yabancı yatırımcıların getirdikleri sermaye ile finansal piyasaların ve kurumların gelişmişlik düzeyi önemli rol oynamaktadır. Yabancı yatırımcılar hem ülkeye sermaye birikimi sağlarken, hem de yerli ekonomiyi dinamik hale getirmekte ve yurtiçi rekabeti artırmaktadır. Öte yandan gelişmiş bir finansal sistem, finansal kaynakların daha verimli kullanılmasını, işlem maliyetlerinin düşürülmesini, ve aynı zamanda yabancı yatırımcıların ülkeye çekilmesini sağlamaktadır. Gelişmiş bir finansal sisteme sahip ülkeler genellikle yabancı yatırımcılar tarafından tercih edilmektedir ve bu sayede bu ülkelere yabancı sermaye akışının fazla olması beklenirken, bankaların ve diğer finans kuruluşlarının kredi verme kabiliyetinin olumlu yönde etkilenmesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda gelişmekte olan ülkelerdeki finansal piyasaların ve kurumların gelişmişlik düzeyinin yabancı yatırımcı çekmede ne derece etkili olduğu ampirik olarak bu makalede test edilmektedir.

1. FİNANSAL SİSTEM

Genel olarak piyasalar, araçlar ve kurumlardan oluşan finansal sistem, kurumların veya kişilerin fazla fonlarının ihtiyacı olanlara aktarılmasını sağlayan bir yapı olarak tanımlanmaktadır. Yapısal yaklaşıma göre, bir ekonominin finansal sistemi üç ana bileşenden oluşur (Parasız, 2001);

- Finansal piyasalar,
- Finansal kurumlar ve
- Mali düzenleyiciler.

Finansal piyasalar, gelirlerinin tamamını harcayamayan iktisadi birimlerin tasarruf fazlalarını, ekonomide gelirlerinden fazlasını harcayan birimlere yönlendiren piyasalardır (Mishkin, 1997:21). Ekonomik sistem içerisinde hane halkı, şirket ve devlet ekonomik birimlerinin farklı gelir ve giderleri söz konusudur. Finans literatüründe gelirleri giderlerinden fazla olan ekonomik birimler fazlayı harcayanlar (fon fazlası olanlar), giderleri gelirlerinden fazla olan ekonomik birimler ise açıktan harcayanlar (fon açığı olanlar) olarak adlandırılmaktadır. Gelir fazlasına ya da gelir açığına sahip ekonomik birimler bu durumu finansal piyasalar aracılığıyla kapatabilmektedir. Fon fazlası olan birimler, piyasaya fon arz ederken, fon açığı olanlar ise finansal varlıkları arz etmektedir. Dolayısıyla bu ilişki finansal piyasayı ortaya çıkarmaktadır (Karan, 2013:4).

Finansal sistemin diğer önemli bileşeni finansal kurumlardır. Fon arz ve talep eden kesimlerin doğrudan karşılaşması zor ve çoğu zaman imkansız olduğu için, taraflar arasında köprü kurarak aracılık faaliyetleri yürütecek bir takım finansal kurumlara ihtiyaç duyulmaktadır (Aksoy vd., 2016). Finansal sistemde kilit rol oynayan finansal kurumlar farklı türlerde tanımlanabilir ancak genel olarak bu kurumların fon sağlayıcılar ile fon talep edenleri bir araya getirerek fon transferini yapan kurumlar olduklarını söylenebilir (Durer, 2020). Finansal kurumlar, finansal varlıkların aktarılması ve yatırımcılara daha cazip hale gelebilmesi için içeriklerinin ya da şeklinin değiştirilmesi gibi işlevleri yerine getirerek, fon arz ve talep eden geniş bir kitleye hizmet vermektedirler (Fabozzi vd., 1994).

Finansal sistemin üçüncü bileşeni ise mali düzenleyicilerdir. Finansal sistemin faaliyet gösterdiği ülkedeki mali düzenleyiciler, finansal piyasada işlemlerin sorunsuz bir şekilde yürütülmesinde aktif rol oynamakta ve kurumlar ile ekonomik birimler arasındaki ilişkileri doğrudan belirlemektedir. Hukuki ve idari düzenin sağlanmasına yönelik ilke, mali düzenleyiciler, sistemin işleyişindeki olası kesintileri en aza indirmek ve finansal sonuçların iletilme ve zayıflama riskini azaltmak için finansal sistemin etkinliğinde önemli rol oynamaktadır (TCMB, 2015).

2. YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI

Yabancı sermaye, bir ülkenin ekonomik büyümesine katkıda bulunmak için ve gelecekte bunun karşılığını çeşitli şekillerde ödemek üzere, diğer ülkelerden kısa sürede sağlayabileceği finansal veya teknolojik kaynakları olarak tanımlanmaktadır (Altın, 2003:7). Yabancı sermaye, dış ülkelere bir ücret karşılığında veya daha sonra ödenmek şartıyla sağlanan ekonomik kaynakları ifade etmektedir (Ergüven, 2014). Başka bir deyişle, yabancı sermaye yatırımları uluslararası sermaye akışıdır (Bayraktar, 2003:5).

Günümüzün yeni koşulları doğrultusunda yabancı sermayenin klasik avantajlarının yanı sıra, yeni avantajları da tartışılmaktadır. Bildiğimiz gibi geçmişte yabancı sermayeden beklenen klasik faydalar; sermaye açığını kapatmak, işsizliği azaltmak ve teknolojiyi getirmektir. Ancak günümüzde gelişen yeni koşullarda yabancı sermaye, sermaye ihraç eden gelişmiş ülkelerin ekonomik ve siyasi desteği, tanıtım, küreselleşme, çevrenin korunması ve insan kaynaklarının geliştirilmesi gibi faydaları da sağlamaktadır. Yabancı sermaye tüm bu faydaları sağlarken karşılığında mutlaka kârlı bir işlem beklemektedir. Her ticari faaliyette olduğu gibi yabancı yatırım için de en temel motivasyon kârdır. Kârın yanı sıra yabancı yatırımcıların başka bir ülkede yatırım yapmaya karar verirken aradıkları bir diğer önemli konu da ekonomi politikalarının devamlılığıdır. Yukarıda belirtilen hususlara ek olarak, altyapının gelişmişliği, iç ve bölgesel pazarların genişliği, yabancı yatırımcıların aradığı faktörler arasında yer almaktadır. Yabancı yatırım kararının alınmasında dikkate alınan ucuz işgücü, yetişmiş personel ve zengin hammadde kaynakları gibi girdiler, dünyadaki hızlı değişimler sonucunda neredeyse ikincil faktörler haline gelmiştir (Güçlü, 2020).

20. yüzyılın ikinci çeyreğinde yabancı sermaye yatırımlarının yaygınlaşması sonucunda bu yatırım türü hakkında farklı teoriler geliştirilmiştir. Bu teorilerin Neo-Klasik ve İçsel modellerine aşağıda kısaca değinilmiştir.

Neo-Klasik Büyüme Modeli: 1950-1973 yıllar arasında Swan ve Solow, üretim sürecinde emek ve sermayenin birbirinin yerini alabileceği varsayımından yola çıkarak Neo-klasik olarak nitelendirilen büyüme modeli geliştirmiştir. Bu model, sermaye stokundaki büyümenin, işgücündeki büyümenin ve teknolojiye gelişmelerin birbirleriyle nasıl etkileşime girdiğini ve bir ülkenin ekonomik büyümesini nasıl etkilediğini göstermek için tasarlanmıştır. Neo-klasik büyüme modeli, teknoloji seviyesinin tüm ülkelerde tam olarak aynı olduğunu ve değişmediğini varsayarak, gelişmekte olan ve gelişmiş ekonomilerin uzun vadeli reel büyüme oranlarının aynı uzun vadeli değere yakınsadığını iddia etmektedir (Akbulut, 2009).

İçsel Büyüme Modeli: İçsel büyüme modelinin Romer'in (1986) çalışmasından kaynaklandığı söylenmektedir. Bu modelde ekonomik büyümenin kaynaklarından biri olarak teknolojik değişim vurgulanmıştır. Modelde kâr maksimizasyonu hedefleyen işletmelerin aldığı yatırım kararları teknolojik değişime yol açmaktadır. Teknolojik değişim, ekonomik birimleri sermaye birikimlerini sürdürmeye teşvik etmektedir. Sermaye birikimi ile birlikte teknolojik gelişme, verimliliğin artmasına neden olmaktadır. Teknolojik değişim, büyük ölçüde piyasa teşviklerine yanıt veren insanların bilinçli eylemlerinin sonucudur. Bu nedenle teknoloji içsel bir değişkendir. Modelde, yeni bilginin yaratılması sonucunda sadece bir defaya mahsus sabit bir maliyetin ortaya çıktığı, diğer bir deyişle bilginin tekrar tekrar kullanılması sonucunda herhangi bir ek maliyetin ortaya çıkmadığı belirtilmektedir (Türker, 2009).

Yabancı sermaye yatırımları, doğrudan yabancı yatırımlar ve dolaylı yabancı yatırımlar (portföy yatırımları) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

2.1. Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), reel yatırımlarda ve üretimde kullanılmak üzere bulunduğu ülkeden başka bir ülkeye sermaye transfer edilerek yapılan yatırımlardır. Doğrudan yabancı yatırımlarda yatırım sermayenin yanı sıra teknik ve bilgilerinin transferi de söz konusudur (Erten, 2005).

Tanımlardan da anlaşılacağı gibi doğrudan yabancı yatırımlar için sadece %100 yurt dışından getirilen yabancı sermaye için değil aynı zamanda yerel yatırımcılar ile beraber yabancıların yaptıkları sermaye ve diğer yatırımlar doğrudan yabancı yatırım kapsamına girmektedir. Doğrudan yabancı yatırımların en önemli özelliği, yatırımların doğrudan mal ve hizmet üretimine yönelik olmasıdır. Doğrudan yabancı yatırımlar, iki temel nedenden dolayı yabancı yatırımlar arasında daha önemli bir konuma sahiptir. Birincisi, doğrudan yabancı yatırımlar diğer yatırımlardan büyük miktarlarda yapılır. Yabancı portföy yatırımları (YPY) da aynı oranda artırabilmektedir ama bu geçici bir durumdur. YPY'ları, büyük meblağlarda ani girişler ve çıkışlar yapabilmekte, ancak doğrudan yabancı yatırımlar daha istikrarlı ve artan hareketler yapmaktadır. İkincisi, yatırım şeklinin uzun vadeli olması, yatırım miktarını artırması ve ülkelerde istihdam yaratması nedeniyle bu tür yatırımlar tercih edilmektedir. Belirtilen sebeplerden dolayı, uzun vadeli yatırım kapasiteleri nedeniyle gelişmekte olan ülkelerde DYY'ların teşvik edilmesi gerekmektedir (Stiglitz, 2002:87).

Doğrudan yabancı yatırımlar başlangıçta yerli firmaların rekabet gücünün az olması nedeniyle zor duruma sokabilmekte ve hatta bazı yerli firmaların piyasadan çekilmesine ve böylece işsizliğe neden olabilir. Diğer yandan yarattığı olumlu dış etkilerle orta ve uzun vadede ulusal işletmelerin rekabet güçlerini artırma potansiyeline sahiptir (Korucuoğlu, 2006:16-17).

2.2. Dolaylı Yabancı Yatırımlar (Portföy Yatırımları)

“Portföy yatırımları, menkul kıymetlere yapılan yatırımlar olarak ifade edilmektedir” (Cesur, 2016:89). Uluslararası Para Fonu, “portföy yatırımlarını, DYY ve rezerv varlıklar dışında, hisse senedi ve tahvil gibi menkul kıymetleri içeren, bir sermaye hareketi türü” olarak tanımlamaktadır (IMF, 2009:110). Portföy yatırımları, kâr elde etmek için menkul kıymetleri satın alarak ülkeye giren sermayedir. Portföy yatırımlarına örnek olarak, yabancıların başka ülkelerdeki bankalara yatırdıkları mevduatlar, diğer ülkelerin borsalarındaki hisse senetlerinin alımları, yurtdışındaki bir finans kuruluşundan alınan krediler, ve hazine veya kuruluşlar tarafından ihraç edilen tahvil ve bonolara yapılan yatırımlar verilebilir (Öcal ve Polat, 2012:70).

Dünyada doğrudan yabancı yatırımlarla beraber dolaylı yabancı yatırımların şekli de çok gelişmiştir. Portföy yatırımları olarak da adlandırılan dolaylı yabancı yatırımlarda, eskiden beri var olan ve halka açılan dolayısıyla borsada işlem gören şirket hisselerinin, yabancı yatırımcı gerçek kişi veya yabancı tüzel kişilerin bu hisselerden satın alması söz konusudur. Portföy yatırımlarında doğrudan yatırımlara göre daha kolay ve kısa yoldan para kazanma söz konusu olmaktadır. Bu tür yatırımlar genellikle kısa bir dönemde kâr elde etmek amacıyla bankalar veya diğer yatırım fonları aracılığıyla yapılmaktadır. Portföy yatırımlarında DYY'lardan farklı olarak yatırımcının tek amacı kâr elde etmektir, dolayısıyla şirketin yönetiminde çok fazla etkisi bulunmamaktadır (Azizov, 2008:8). Yabancı portföy yatırımları, doğrudan yabancı yatırımlardan içerik olarak farklılık göstermekte olup, yönetim, denetim ve kapsam açısından tamamen farklı yapılara sahiptir (TCMB, 2013:11). Yabancı portföy yatırımların sürdürülebilir kalkınmaya ve ekonomik büyümeye katkı sağlayacağına dair görüşler mevcuttur. Yani, DYY gibi YPY'ların de ekonomi üzerinde olumlu bir etkisi vardır. Bunun için de doğru politikaların uygulanması gerekmektedir (Cesur, 2016:90).

3. LİTERATÜR TARAMASI

Tablo 1’de finansal gelişme ile yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişkiyi inceleyen ulusal ve uluslararası çalışmalara yer verilmiştir. Her çalışmanın kendine has koşulları olduğu için sonuçlar farklılık göstermektedir. Bu çalışmalardan bazıları aşağıdaki gibi özetlenmiştir.

Tablo 1. Literatür Çalışmaların Özeti

Yazar/lar	Kapsam	Yöntem	Bulgular
Tatar, Alsu ve Karaca, (2022)	21 gelişmekte olan ülkede, 1995-2018 dönemine ait verileri kullanarak, uluslararası sermaye hareketlerinin finansal gelişme üzerindeki etkisi.	Panel veri analizi	DYY, YPY, GSYİH ve ticari açıklık çalışmanın bağımsız değişkenleri olarak, ve finansal gelişme endeksi ise çalışmanın bağımlı değişkeni olarak seçilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, DYY, GSMH ile finansal gelişim endeksi arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki gözlenmiştir. Ayrıca DYY ve ticari açıklıktan finansal gelişme endeksine doğru tek yönlü, GSMH ve finansal gelişme endeksi arasında ise çift yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir.
Tekin, (2022)	Yabancı portföy yatırımları ve finansal gelişmişlik arasındaki ilişki.	Dimitrescu - Hurlin nedensellik ve Pedroni - Kao	Araştırmanın sonucunda, seriler arasında uzun vadeli eşbütünleşme ilişkisi belirlenmiş ve ülkelerin finansal gelişmişlik düzeyleriyle yabancı portföy yatırımları arasında anlamlı bir ilişki

		eşbütünleşme analizi	olduğu hipotezi doğrulanmıştır. Ancak değişkenler arasında nedensellik ilişkisi bulunmamıştır.
Agyapong ve Bedjabeng (2020)	2002-2015 döneminde, seçilmiş 37 Afrika ülkesinde, doğrudan yabancı yatırım ve finansal gelişme arasındaki ilişki.	Panel sistem Genelleştirilmiş Momentler (GMM) yöntemi	Bu çalışmada, iki model kullanılmıştır. Birinci modelde DYY'nın, ikinci modelde dış borçlanmanın finansal gelişme üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Birinci modelde DYY, hukukun üstünlüğü, para arzı ve ticari açıklık ikinci modelde dış borçlanma, para arzı, ve hukukun üstünlüğü finansal gelişmeyi pozitif etkilemektedir. Birinci modelde, hükümetin etkinliği değişkenleri ile düzenleyicilik kalitesi finansal gelişmeyi negatif etkilemektedir.
Kılınç (2020)	E7 ülkelerinde DYY, ticari açıklık ve finansal gelişme arasındaki ilişki.	Konya (2006) Bootstrap Panel Granger nedensellik testi	Araştırmanın sonucunda, finansal gelişmeden DYY'ya doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Ancak ticari açıklık ile DYY arasında herhangi bir ilişki bulunmamıştır.
Çelik (2019)	Beş kırılğan ülke (Endonezya, Brezilya, Güney Afrika, Türkiye ve Hindistan), 1981-2016 dönemine ait veriler kullanılarak, finansal gelişme düzeyinin DYY girişleri üzerindeki etkisi.	Pedroni ve Westerlund panel eşbütünleşme testi, en küçük kareler (FMOLS) modeli	Çalışmada değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkileri tahmin etmek için Pedroni ve Westerlund panel eşbütünleşme testi kullanılmış ve değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilmiştir. Daha sonra uzun dönem katsayıları tamamen değiştirilmiş ve en küçük kareler modeli kullanılmıştır. Sonuç olarak, DYY akışları ile finansal gelişme arasında bir ilişki olduğu bulunmuştur.
Karhan (2019)	YPY ile finansal istikrar ve finansal gelişme arasındaki nedensellik ilişkisi, 2005-2018 dönemini kapsayan Türkiye örnekleminde.	Nedensellik Analizi	Çalışmanın bulgularına göre, finansal gelişmeden YPY'larına doğru bazı dönemlerde nedensellik ilişkisi bulunurken, finansal istikrardan YPY'larına doğru nedensellik ilişkisi olmadığı sonucuna varılmıştır. Çalışmanın sonuçları, portföy yatırımlarının küresel finans kriziyle birlikte finansal gelişme kavramından etkilendiğini göstermiştir. Ayrıca bu nedenselliğin analize dahil edilen periyodun son dönemlerinde ortadan kalktığı gözlenmiştir.
Niyimpa (2019)	1996 yılından 2015 yılına kadar, Doğu Afrika Topluluğu'nda (EAC) finansal gelişmenin ve DYY'ların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi.	Johansen eşbütünleşme modeli	Sonuçlar, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu göstermiştir. Regresyon sonuçları, doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığını, dolayısıyla doğrudan yabancı yatırımlardaki artışın veya azalmanın Doğu Afrika Topluluğu'nda ekonomik büyümeyi kısa dönemde etkilemediğini göstermektedir.
Vehbi (2019)	2005-2018 yılları arasındaki Türkiye ekonomisine ait verileri kullanılarak finansal gelişmenin ve finansal	Nedensellik Analizi	Test sonuçlarına göre, 2009 ve 2010 yıllarında finansal gelişmeden doğrudan yabancı yatırımlara doğru bir nedensellik vardır. Küresel finans krizinden sonra, finansal gelişme doğrudan yabancı yatırımlar için önemli bir kriter haline gelmiş,

	istikrarının DYY üzerindeki etkisi.		ancak etkinliği kısa sürmüştür. Ayrıca çalışma sonuçlarına göre, finansal istikrardan DYY'lara doğru hiçbir dönemde nedensellik bulunmamıştır. Bu da, finansal istikrarının doğrudan yabancı yatırımları etkilemediğini göstermektedir.
Aslan, Altınöz ve Esmeray (2019)	Türkiye'de finansal gelişmenin DYY üzerindeki etkisi, 1985-2016 döneminde.	Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif (ARDL) sınır testi	Çalışma sonuçları, uzun dönemde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğuna işaret etmektedir. Kısa vadeli hata düzeltme modeli sonuçlarına göre özel kredilerin DYY üzerindeki artırıcı etkisi belirlenmiş ve borsa işlem hacmine ilişkin katsayının pozitif, ancak istatistiksel olarak anlamsız olduğu tespit edilmiştir.
Felek, Yayla ve Çağlar (2018)	Türkiye'de Avrupa Birliği doğrudan yatırımları, ekonomik büyüme ve finansal gelişme arasındaki ilişki.	ARDL sınır testi	Bu çalışmanın bulguları, ekonomik büyüme ve finansal gelişmenin tek başına Avrupa Birliği doğrudan yatırımlarını etkilemediğini, ancak ekonomik büyüme ve finansal gelişmenin birlikte Avrupa Birliği doğrudan yatırımları etkilediğini göstermektedir.
Bayar ve Gavriltea (2018)	Doğu ve orta avrupa birliği ülkeleri için 1996-2015 döneminde, finansal gelişme ile DYY girişleri arasındaki ilişki.	Dumitrescu and Hurlin (2012) nedensellik ve Westerlund-Durbin Hausman (2008) eşbütünleşme testi	Elde edilen bulgulara göre, kısa dönemde, finansal gelişmeden doğrudan yabancı yatırım girişlerine doğru bir nedensellik vardır. Ancak değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmamıştır.
Özgür Demirtaş (2015)	1992:1-2013:3 döneminde, Türkiye'de DYY ile finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki.	VAR modeli, Johansen eşbütünleşme yöntemi	Sonuçlar, sermaye piyasası değişkeni hariç, DYY'ların ve mevduatların uzun dönemde ekonomik büyümeyi pozitif etkilediğini göstermektedir. Ayrıca, uzun dönemde Türkiye'de banka temelli finansal yapı, ekonomik büyümeyi desteklemekte ve sermaye piyasasının yeterli düzeyde gelişmemesi nedeniyle büyümeyi desteklemediğini göstermektedir.
Süleymanlı (2015)	Azerbaycan'daki doğrudan yabancı yatırımlar akışlarını etkileyen belirleyici faktörlerden, doğrudan yabancı yatırımlar çıkışı, ihracatı, ithalat, gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH), ve kriz döneminin doğrudan yabancı yatırımlar girişlerini ne kadar etkilediği, 2002 yılının dördüncü çeyreği ile 2014 yılının dördüncü çeyreği arasındaki dönem.	Çoklu doğrusal regresyon yöntemi	Ampirik çalışmanın sonuçlarına göre, Azerbaycan'da DYY çıkışı, GSYİH ve ithalat doğrudan yabancı yatırımlar girişlerini artırsa da, ihracat ve kriz döneminin doğrudan yabancı yatırımlar girişlerini olumsuz etkilediği görülmektedir.
Çetin ve Seker (2014)	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD)	Genelleştirilmiş	Bu çalışmada, ticari açıklık ile finansal gelişme ve doğrudan yabancı yatırım değişkenleri arasında

	ülkelerinde ticari açıklık ile finansal gelişmenin DYY üzerindeki etkisi, 1996-2011 dönemi.	Momentler Metodu (GMM) tahmincisi ve doğrusal panel veri modelleri	uzun dönemde pozitif bir ilişki gözlemlenmiştir. Öte yandan, panel VAR modeline dayalı Granger nedensellik testi sonuçları, bu değişkenlerden DYY'lara yönelik bir nedensellik belirlemiştir. Bu nedenle ampirik sonuçlar, ticari açıklık ve finansal gelişmenin Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ülkelerinde doğrudan yabancı yatırımların belirleyicileri olduğunu göstermektedir.
Öztürk, Barışık ve Darıcı (2010)	Finansal derinleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, 1992-2007 yılları arasında Türkiye'nin de içinde bulunduğu 10 gelişmekte olan piyasanın verileri.	Panel veri analizi	Çalışma bulguları “finansal sistemin gelişmesi ve derinleşmesi ile ekonomide yaratılan fonların daha etkin kullanılması sonucunda ekonomik büyümenin artacağı” öngörüsünü desteklemektedir.

4. ARAŞTIRMA, YÖNTEM VE BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle, araştırmanın kapsamı, analizde kullanılan model ve veri setine ilişkin bilgiler verilmiştir. Daha sonra, model kurulup modele dahil edilmiş değişkenler arasındaki ilişkiler, analiz sonuçlarından elde edilen bulgular doğrultusunda değerlendirilmiştir.

4.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Bu çalışmada, 15 gelişmekte olan ülke ve 2001-2021 dönemi için elde edilen yıllık verileri kullanılarak finansal piyasaların ve kurumların gelişmişlik düzeyi ile yabancı yatırımcı çekme arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Çalışmanın veri seti 15 yatay kesit ($i=15$) ve 21 zaman serisi ($t=21$) olmak üzere toplamda 315 adet panel veriden oluşmaktadır. Çalışmanın yatay kesitini oluşturan ülkeler Uluslararası Para Fonu ve Birleşmiş Milletler'in sınıflandırdığı gelişmekte olan ülkeler grubundan, verilere ulaşılması kısıtına göre, Türkiye'nin de içinde bulunduğu 15 ülke analize dahil edilmiştir. Çalışma verilerinin 2001-2021 dönemini kapsamının temel nedeni, çalışmaya dahil edilen gelişmekte olan ülkelerin 2001 yılından itibaren yıllık olarak düzenli verilere sahip olmalarıdır. Çalışmanın literatürdeki benzer çalışmalardan farkı daha güncel ve geniş veri setlerini ve farklı ülke gruplarını içermesidir. Uygulamada genel olarak Eviews 10 yazılım programı kullanılmış olup, sadece yatay kesit bağımlılığı testi için Stata 14 programı kullanılmıştır.

4.2. Araştırmada Kullanılan Değişkenler

Gelişmekte olan ülkelerde yabancı yatırımcı çekme ile finansal piyasaların ve kurumların gelişmişlik düzeyi arasındaki ilişkinin saptanması için analize dahil edilen değişkenler hakkında bilgiler aşağıda verilmiştir.

Değişkenlerin seçiminde teorik alt yapı ve literatür çalışmalarından yararlanılmıştır. Çalışmanın değişkenleri; bağımlı, bağımsız ve kontrol değişkenleri olmak üzere üç gruptan oluşmaktadır. Çalışmanın bağımlı değişkeni doğrudan yabancı yatırımlardır. Bağımlı değişkeni temsil etmesi için yıllık net DYY girişlerinin GSYİH içindeki payı kullanılmıştır. Çalışmanın bağımsız değişkeni finansal piyasaların ve kurumların gelişmişlik düzeyidir. Bağımsız değişkeni temsil etmesi için finansal gelişme endeksi kullanılmıştır. Kontrol değişkenleri piyasa büyüklüğü, ticari açıklık, enflasyon oranı ve yurtiçi yatırım seviyesidir. Piyasa büyüklüğünü temsil etmesi için kişi başı yıllık GSYİH büyüme oranı, ticari açıklığı temsil etmesi için ülkelerin yıllık toplam mal ve hizmet ihracatı ve ithalatının GSYİH içindeki payı,

enflasyon oranını temsil etmesi için TÜFE (yıllık değişim), ve yurtiçi yatırım düzeyini temsil etmesi için ekonominin üretim birimleri tarafından oluşturulan yıllık brüt sermayenin GSYİH içindeki payı kullanılmıştır.

Çalışmada kullanılan değişkenlere ait kısaltmalar ve veri kaynakları aşağıda paylaşılmıştır.

Tablo 2. Çalışmada Kullanılan Değişkenler ve Veri Kaynakları

Değişken Türü	Değişken Adı	Kısaltma	Veri Kaynağı	Literatürde Kullanılan Çalışmalar
Y (Bağımlı Değişkeni)	Doğrudan Yabancı Yatırımlar	DYY	Dünya Bankası Ulusal Hesap Verileri	Çetin ve Seker, 2014; Kılıç vd., 2019; Pala ve Barut, 2020; Karpuz, 2021; Bağcı, 2018; Tekin, 2019.
X1 (Bağımsız Değişkeni)	Finansal Piyasaların ve Kurumların Gelişmişlik Düzeyi	FGE	Uluslararası Para Fonu Verileri	(Bağcı, 2018), (Tekin, 2019), (Kılınç, 2020), (Pala ve Barut, 2020), (Bölükoğlu, 2021).
X2 (Kontrol Değişkeni)	Piyasa Büyüklüğü	PB	Dünya Bankası Ulusal Hesap Verileri	(Arık, Akay ve Zambak, 2013), (Çetin ve Seker, 2014), (Kılıç vd., 2019), (Pala ve Barut, 2020), (Karpuz, 2021), (Sarı ve Ilgin, 2022).
X3 (Kontrol Değişkeni)	Ticari Açıklık	TA	Dünya Bankası Ulusal Hesap Verileri	(Çetin ve Seker, 2014), (Kılınç, 2020), (Pala ve Barut, 2020), (Karpuz, 2021).
X4 (Kontrol Değişkeni)	Enflasyon Oranı	EO	Dünya Bankası Ulusal Hesap Verileri	(Arık ve diğerleri, 2013), (Çetin ve Seker, 2014), (Pala ve Barut, 2020), (Karpuz, 2021), (Sarı ve Ilgin, 2022).
X5 (Kontrol Değişkeni)	Yurtiçi Yatırım	YY	Dünya Bankası Ulusal Hesap Verileri	(Arık ve diğerleri, 2013), (Çetin ve Seker, 2014) (Kılıç vd., 2019), (Karpuz, 2021).

4.3. Araştırmanın Hipotezleri

Gelişmekte olan ülkelerde finansal gelişme endeksi ile DYY arasındaki ilişkiyi incelenirken, aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

Birinci Hipotez:

H₁₋₀: DYY ile finansal gelişme endeksi arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H₁₋₁: DYY ile finansal gelişme endeksi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

İkinci Hipotez:

H₂₋₀: DYY ile piyasa büyüme arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H₂₋₁: DYY ile piyasa büyüme arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Üçüncü Hipotez:

H₃₋₀: DYY ile ticari açıklık arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H₃₋₁: DYY ile ticari açıklık arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Dördüncü Hipotez:

H₄₋₀: DYY ile enflasyon oranı arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H₄₋₁: DYY ile enflasyon oranı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Beşinci Hipotez:

H₅₋₀: DYY ile yurtiçi yatırım düzeyi arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H₅₋₁: DYY ile yurtiçi yatırım düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

4.4. Metodoloji

Gelişmekte olan ülkelerde DYY ile finansal gelişme endeksi arasındaki ilişkinin incelenmesinde, panel veri analizi uygulanmıştır. Çalışmanın analiz yönteminin seçilmesinde literatür çalışmaları etkin rol oynamaktadır.

Ekonometrik analizlerde çeşitli nedenlerle zaman serileri ve yatay kesit verileri ayrı ayrı kullanılmaktadır. Bu analizler, ya sadece zaman boyutuyla ya da sadece kesit boyutuyla ilgilenmektedir. Bazı ekonomik ilişkilerde tek boyutun yetersizliği, zaman serileri ile yatay kesit verilerinin bir arada kullanılmasına olanak sağlayan panel verileri gündeme getirmektedir (Tatoğlu, 2021).

Panel veri modeli genel olarak şu şekilde ifade edilmektedir;

$$Y_{it} = \alpha_{it} + \sum_{k=1}^k \beta_k X_{kit} + u_{it}$$

$$i = 1, 2, \dots, N \quad t = 1, 2, \dots, T$$

Burada i, t, k alt indisleri sırasıyla yatay kesit kesit birimini, zaman boyutunu ve bağımsız değişkenlerin sayısını temsil etmektedir. Y bağımlı değişken, x bağımsız değişken ve u hata terimidir (Wooldridge, 2002:256).

Panel veri analizinin temel modeli göz önünde bulundurularak çalışmamızda finansal piyasaların ve kurumların yabancı yatırımcı çekme üzerindeki etkisini incelemek için aşağıdaki model kurulmuştur;

$$DYY_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 FGE_{it} + \beta_2 PB_{it} + \beta_3 TA_{it} + \beta_4 EO_{it} + \beta_5 YY_{it} + u_{it}$$

$$i = 1, \dots, 15 \quad t = 2001, \dots, 2021$$

Yukarıdaki denklemde DYY_{it}, i ülkesi için t döneminde bağımlı değişkenin değeridir. FGE_{it}, i ülkesi için t döneminde bağımsız değişkenin değeridir. PB_{it}, TA_{it}, EO_{it}, YY_{it}, i ülkesi için t döneminde kontrol değişkenlerin değerleridir. Yatay kesit birimi 15 ülkeden ve zaman boyutu ise 21 yıldan oluşmaktadır. β, birimler arasında ortak olan katsayıların vektörünü ve u, i birimleri için t dönemlerinde hata terimini ifade etmektedir.

Analizin ilk aşamasında, tanımlayıcı istatistik analizi yapılmış, ardından yatay kesit birimleri arasında bağımlılık olup olmadığının tespiti için Breusch-Pagan LM ve Pesaran scaled LM testleri uygulanmıştır. İkinci aşamada, değişkenlerin durağanlık sınaması için önce Hsiao (1986) homojenlik ve heterojenlik testi

yapılmış sonra ADF panel birim kök testi uygulanmıştır. Üçüncü aşamada, serilerin durağanlığı tespit edildikten sonra model, Panel En Küçük Kareler Yöntemi (EKK) ile tahmin edilmiştir. Çalışmada panel veri tahminlerinde kullanılan sabit etkiler, rassal etkiler ve havuzlanmış en küçük kareler (HEKK) olmak üzere üç tür etki modellerinin hangisinin kullanılacağına karar vermek için Olabilirlik Oranı (LR) ve Hausman testlerinden yararlanılmıştır. Son aşamada ise, kurulan regresyon modelinin analiz sonuçları değerlendirilmiştir.

4.5. Ampirik Bulgular

Tablo 2’de çalışmada kullanılan değişkenlere ait ortalama, gözlem sayıları, standart sapma ve minimum ve maksimum değerleri verilmiştir.

Tablo 3. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	DYY	Finansal Gelişme Endeksi	Piyasa Büyüklüğü	Ticari Açıklık	Enflasyon Oranı	Yurtiçi Yatırım
Ortalama	2.940659	0.412433	2.482016	76.23041	5.835346	24.85923
Gözlem Sayısı	315	315	315	315	315	315
Standart Sapma	2.190580	0.175726	3.787498	40.05310	8.172868	7.325199
Maximum Değer	13.10218	0.737203	12.21262	210.3743	61.13493	48.86907
Minimum Değer	-1.685509	0.056473	-12.19876	22.10598	-4.863278	9.136720

Tablo 2’de çalışmada kullanılan değişkenlere ait ortalama, gözlem sayıları, standart sapma ve minimum ve maksimum değerleri verilmiştir. Tabloya bakıldığında çalışmanın bağımsız değişkeni oluşturan finansal gelişme endeksinin ortalaması 0,412 görülmektedir. Finansal gelişmişlik endeksi 0 ile 1 arasında değer aldığı için analize dahil edilen gelişmekte olan ülkelerin incelenen dönemde finansal gelişmişlik değerlerinin düşük olduğu söylenmektedir. Çalışmanın tüm değişkenleri için gözlem sayısı 315 olup verilerin dengeli olduğunu göstermektedir. Değişkenlerinin standart sapmalarına bakıldığında ticari açıklık değişkeninin yüksek varyans dalgalanmalarına sahip olduğu, onun dışında diğer değişkenlerin düşük varyans dalgalanmalarına sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Değişkenlere yönelik tanımlayıcı istatistikler verildikten sonra Yatay Kesit Bağımlılığı testinin uygulanması gerekmektedir.

Tablo 4. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi Sonuçları

Test	İstatistik Değeri	Olasılık değeri
LM	98.36	0.6635
LM CD*	0.6195	0.5356

Tablo 3’te görüldüğü gibi, Breusch-Pagan LM ve Pesaran scaled LM testlerinde olasılık değerleri 0,05’ten büyük olduğu için H_0 hipotezi kabul edilerek serilerde yatay kesit bağımlılığının olmadığı tespit edilmiştir. Bu test sonucuna göre değişkenlerin birim kök içerip içermediğini anlamak için birinci nesil birim kök testinin yapılması gerekmektedir. Ancak hangi birinci nesil birim kök testinin uygun olduğunun belirlenmesi için değişkenlere önce homojenlik ve heterojenlik testi uygulanmaktadır.

Tablo 5. Hsiao Testi Sonuçları

Hipotez	F-İstatistik	Olasılık Değeri
H ₁	5.812161	2.71E-25
H ₂	3.471416	2.31E-12
H ₃	10.82662	1.22E-19

Hsiao testi sonuçlarından görüldüğü gibi, olasılık değerleri 0.05'ten küçük olduğu için H₀ hipotezi reddedilip değişkenlerin katsayılarının heterojen olduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın devamında değişkenlerin durağan olup olmadığını belirlemek için heterojenliğe izin veren birinci nesil birim kök testinin uygulanmasına karar verilmiştir.

Tablo 6. Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Metod	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
DYY	ADF - Fisher Ki-kare	58.2487	0.0015
	ADF - Choi Z-istatistik	-3.00689	0.0013
FGE	ADF - Fisher Ki-kare	35.3467	0.2302
	ADF - Choi Z-istatistik	-0.79115	0.2144
PB	ADF - Fisher Ki-kare	31.8687	0.3737
	ADF - Choi Z-istatistik	-0.27161	0.3930
TA	ADF - Fisher Ki-kare	51.9278	0.0078
	ADF - Choi Z-istatistik	-1.63906	0.0406
EO	ADF - Fisher Ki-kare	103.394	0.0000
	ADF - Choi Z-istatistik	-5.59158	0.0000
YY	ADF - Fisher Ki-kare	30.5202	0.4393
	ADF - Choi Z-istatistik	-0.55249	0.2903

ADF - Fisher birim kök testi sonuçlarına göre, DYY bağımlı değişkeninin olasılık değeri 0,05'ten küçük olduğu için H₀ hipotezi reddedilerek, serilerde birim kökün olmadığını gösteren H₁ hipotezi kabul edilmektedir. FGE bağımsız değişkeni ile kontrol değişkenleri arasında PB ve YY için elde edilen olasılık değerleri 0,05'ten büyük, TA ve EO için 0,05'ten küçük çıkmıştır. Dolayısıyla, FGE, PB, ve YY değişkenlerinde birim kök bulunmakta, TA ve YY değişkenlerinde bulunmamaktadır.

Birim kök testi sonuçlarına göre çalışmanın model tahmini panel EKK yöntemiyle yapılması uygun bulunmuştur. Bunun için durağan olmayan değişkenlerin 1.dereceden farkı alınarak durağanlaştırılmış ve öyle değerlendirilmiştir.

Panel veri tahminlerinde kullanılan sabit etkiler, rassal etkiler ve havuzlanmış en küçük kareler (HEKK) olmak üzere üç tür etki modelleri bulunmaktadır. HEKK yönteminde hem kesişme noktaları hem de eğim parametreleri yatay kesitler için sabit katsayılara sahiptir. Literatürde sabit katsayılar modeli olarak da bilinmektedir. Birim ve zaman etkilerinin ikisinin de olmadığı durumlarda, tüm verileri havuzlayarak modelin etkin ve yansız bir şekilde tahmin edilmesini sağlamaktadır (Baltagi, 2005).

Bir diğer panel veri modeli olan sabit etkiler, sabit eğimlere sahip olmakta fakat kesişimler yatay kesitlere veya zaman boyutuna göre farklılık gösterebilmektedir. Yatay kesitlere göre farklılık gösteren modellerde önemli bir zaman etkisinin olmamasına karşılık birimler arasında önemli farklılık

olabilmektedir. Zaman boyutuna göre farklılık gösteren sabit etkiler modellerinde ise önemli yatay kesit farklılıkları yoktur, fakat gecikmeli zamansal etkiler nedeniyle otokorelasyon olabilmektedir. Tesadüfi veya Rassal etkiler modelinde ise sabit bir birim ve zaman etkisi olmamakta ve tanımlayıcı değişkenlerle hata terimi arasında korelasyon bulunmamaktadır. Birim ve zaman etkisinin sabit değil rassal olduğu varsayıldığından bu etkiler modele hata teriminin bir parçası olarak dahil edilmektedir (Gujarati ve Porter, 2009).

Çalışmanın model tahmininde öncelikle birim ve/veya zaman etkilerinin varlığını olabirlik oranı (LR) testi ile incelenmiştir.

Tablo 7. Olabirlik Oranı (LR) Testi Sonuçları

Efekt Testi	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
Birim Etkisi	13.289781	0.0000
Zaman Etkisi	2.011377	0.0098
Birim ve Zaman Etkisi	7.473993	0.0000

Tablo 6. Birim ve/veya zaman etkilerinin varlığı test sonuçlarını göstermektedir. Tabloya göre yapılan testlerde birim ve zaman etkilerinin olasılık değeri 0,05'ten küçüktür. Bu, modelde hem birim hem de zaman etkilerinin olduğunu göstermektedir. Modelde birim ve zaman etkisi birlikte olduğu için model çift yönlü olarak adlandırılmaktadır. Bu sonuçlar doğrultusunda çift yönlü bir modelin varsayımıyla rassal etkili modelin mi yoksa sabit etkili modelin mi kullanılacağına karar vermek için Hausman testi uygulanmıştır.

Tablo 8. Hausman Testi Sonuçları

Test Özeti	ki-kare değeri	Olasılık Değeri
Birim ve Zaman random	44.046263	0.0000

Hausman testi sonucuna göre, olasılık değeri 0,05'ten küçüktür. Dolayısıyla H_0 hipotezi reddedilerek analiz tahmininde sabit etkiler panel regresyon modelini kullanmanın daha uygun olduğuna karar verilmiştir.

Çalışmada, modelin tahmin edilmesi için öncelikle değişen varyans ve otokorelasyon problemlerinin test edilmesi gerekmektedir. Değişen varyans probleminin tespiti için Breusch-Pagan/Cook-Weisberg testi ve otokorelasyon probleminin tespiti için Durbin-Watson testi uygulanıp sonuçlar aşağıda verilmiştir.

Tablo 9. Modele Ait Breusch-Pagan/Cook-Weisberg Değişen Varyans Testi Sonuçları

H_0 : Sabit varyans vardır.
chi2(1) = 61.73
P > chi2 = 0.0000

Değişen varyans testi sonuçlarına göre olasılık değeri 0,05'ten küçüktür. Dolayısıyla “ H_0 : Sabit varyans vardır” hipotezi reddedilerek; hata terimlerinin sabit olmaması ve değişen varyans vardır hipotezi kabuledilmektedir.

Tablo 10. Modele ait Durbin-Watson Testi Sonucu

$H_0 =$ Otokorelasyon yoktur.
Durbin-Watson İstatistiği = 0.782280

Durbin-Watson testi sonucu 1.5 ve 2.5 arasında bir değer olması durumunda hataların birbirleriyle ilişkisiz olduğu ve modelde otokorelasyon olmadığı söylenebilmektedir (Kalaycı, 2010:228). Modelimizde Durbin-Watson istatistiği 0.782280 olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla hatalar birbirleriyle ilişkisiz değiller ve modelde otokorelasyon problemi bulunmaktadır.

Değişen varyans ve otokorelasyon problemlerin çözülmesi için araştırmanın devamında kurulan sabit etkiler modelinin sonuçları standart hata düzeltme yöntemi ile, Tablo 10'da tahmin edilmiştir.

Tablo 11. Sabit Etkiler Panel Regresyon Modelinin sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	Olasılık
FGE	1.742216	0.950199	1.833527	0.0679**
PB	0.001202	0.033319	0.036064	0.9713
TA	0.031744	0.007467	4.251346	0.0000*
EO	-0.03079	0.024593	1.251975	0.2118
YY	0.088028	0.036702	2.398453	0.0172*
C (Sabit)	2.131962	1.307161	1.630986	0.1042
R-kare	0.587791	Bağımlı varyans ort.		2.964194
Düzeltilmiş R-kare	0.526043	S.D. Bağımlı varyans		2.211203
Regresyon Std.Hata	1.522293	Akaike bilgi kriteri		3.801878
Sum squared resid	572.3916	Schwarz kriteri		4.288877
Log ihtimali	-503.7676	Hannan-Quinn kriteri		3.997104
F-istatistiği	9.519194	Durbin-Watson stat		1.766433
Olasılık (F-istatistiği)	0.000000			

Kurulan modelin F-istatistiği 9.519194 ve bu değer olasılığı ise %0.00 olmuştur. F istatistiği sonucuna göre model bir bütün olarak anlamlıdır. Modelin R kare değeri %58 düzeltilmiş R kare değeri ise %52 olarak gerçekleşmiştir. Bu durum modeldeki bağımsız ve kontrol değişkenlerin (FGE, PB, TA, EO, YY) bağımlı değişkendeki (DYY) 100 birimlik değişimin 52 kısmını açıklayacağını göstermektedir.

Sabit Etkili En Küçük Kareler Testi sonuçlarına göre yorumlama aşağıdaki gibidir;

Birinci Hipotez:

H_{1-0} : DYY ile finansal gelişme endeksi arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H_{1-1} : DYY ile finansal gelişme endeksi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

FGE bağımsız değişkeninin DYY üzerindeki etkisi pozitif ve %6.79'luk olasılık değeri ile %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı bulunmuştur. FGE bağımsız değişkeninin katsayısı 1.742216 olarak gerçekleşmiştir. Buna göre, diğer değişkenler sabit tutulduğunda FGE %1 arttığında DYY %1.74 artmaktadır.

İkinci Hipotez:

H₂₋₀: DYY ile piyasa büyüme arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H₂₋₁: DYY ile piyasa büyüme arasında anlamlı bir ilişki vardır.

PB değişkeninin DYY üzerindeki etkisi pozitif ancak istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur.

Üçüncü Hipotez:

H₃₋₀: DYY ile ticari açıklık arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H₃₋₁: DYY ile ticari açıklık arasında anlamlı bir ilişki vardır.

TA değişkeninin DYY üzerindeki etkisi pozitif ve 0.0000 olasılık değeri ile 0.05 anlamlılık düzeyinde anlamlı bulunmuştur. TA değişkeninin katsayısı 0.031744 olarak gerçekleşmiştir. Buna göre, diğer değişkenler sabit tutulduğunda TA %1 arttığında DYY %0.03 artmaktadır.

Dördüncü Hipotez:

H₄₋₀: DYY ile enflasyon oranı arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H₄₋₁: DYY ile enflasyon oranı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

EO değişkeni DYY üzerindeki etkisi negatif ancak istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Bu bağlamda, enflasyon oranının doğrudan yabancı yatırımlarda etkili bir faktör olmadığı ortaya konulmuştur.

Beşinci Hipotez:

H₅₋₀: DYY ile yurtiçi yatırım düzeyi arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H₅₋₁: DYY ile yurtiçi yatırım düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

YY değişkeninin DYY üzerindeki etkisi pozitif ve 0.0172 olasılık değeri ile 5% anlamlılık düzeyinde anlamlı bulunmuştur. YY değişkeninin katsayısı 0.088028 olarak gerçekleşmiştir. Buna göre, diğer değişkenler sabit tutulduğunda YY %1 arttığında DYY yaklaşık %0.09 artmaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yabancı sermaye yatırımı, dünya çapında ekonomik büyüme ve kalkınma hedeflerine ulaşmak için gerekli ve önemli araçlardan biri olarak kabul edilmektedir. Küreselleşen dünyada hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler, yabancı sermaye yatırımların avantajlarından yararlanmak için yabancı yatırımcı çekme yarışına girmişlerdir. Bu nedenle yabancı sermaye yatırımı, araştırılması gereken önemli konuların başında gelmektedir. Literatürde, bu konuyla ilgili yapılan çalışmalar iki kategoriye ayrılmaktadır; yabancı sermaye yatırımın belirleyicilerini araştıran çalışmalar ve yabancı sermaye yatırımları ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar. Ancak, ilgili çalışmaların daha çok doğrudan yabancı yatırımlara odaklanması nedeniyle, bu çalışmada da yabancı yatırımcı çekme yerine doğrudan yabancı yatırımlar analize dahil edilmiştir. Çalışmada, 15 gelişmekte olan ülke ekonomisi için 2001-2021 yılları arasındaki veriler kullanarak, finansal gelişme endeksi ile doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişki panel veri analizi ile incelenmiştir.

Çalışmada DYY ve finansal gelişme endeksi ile olan ilişkisi analiz edilmiş ve değişkenlerin yatay kesit bağımlılığı içermediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu kapsamda değişkenlere uygulanan birinci nesil birim kök testi sonucunda bağımlı değişkeninin seviyede durağan olduğu ve bağımsız değişkenlerden bir kısmının durağan, bir kısmının ise durağan olmadığı tespit edilmiştir. Durağan olmayan değişkenlerin 1.dereceden

farkı alınarak model tahmini panel EKK yöntemiyle yapılmıştır. Çalışmada panel veri tahminlerinde kullanılan sabit etkiler, rassal etkiler ve havuzlanmış en küçük kareler (HEKK) olmak üzere üç tür etki modellerinin hangisinin kullanılacağına karar vermek için Olabilirlik Oranı (LR) ve Hausman testlerinden yararlanılmıştır. Test sonucunda sabit etkiler panel regresyon modelini kullanmanın daha uygun olduğu sonucuna ulaşılmış ve bu bağlamda değişkenlerin katsayıları incelenmiştir.

Elde edilen sonuçlar şu şekilde yorumlanabilir:

Gelişmekte olan ülkeler genelinde finansal gelişme endeksi değişkeni DYY değişkeni üzerinde istatistiksel olarak oldukça önemli ve pozitif bir etkiye sahiptir. Oluşturulan modelde istatistiksel olarak önemi en yüksek bulunan değişkenin de finansal gelişme endeksi olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmada, piyasa büyüme değişkeninin DYY üzerindeki etkisi pozitif ancak istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Bu da, çalışmaya dahil edilen gelişmekte olan ülkelere piyasa büyüklüğünün doğrudan yabancı yatırımlarda etkili bir faktör olmadığını göstermektedir.

Ticari açıklık değişkeninin DYY üzerindeki etkisi pozitif ve istatistiksel olarak da anlamlı bulunmuştur. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkeler, dış ticareti artırarak ve kısıtlayıcı politikaları azaltarak doğrudan yabancı yatırımları ülkelere çekebilirler.

Enflasyon oranı değişkeninin DYY üzerindeki etkisi negatif ancak istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Bu bağlamda, çalışmaya dahil edilen gelişmekte olan ülkelere incelenen dönemde yüksek fiyatların neden olduğu enflasyonun doğrudan yabancı yatırımlarda etkili bir faktör olmadığı tespit edilmiştir.

Yurtiçi yatırım düzeyi değişkeninin DYY üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkili olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen sonuç, çalışmaya dahil edilen gelişmekte olan ülkelere yerli şirketlerin yatırımlarının teşvik edilmesinin daha fazla doğrudan yabancı yatırımları çektiğini göstermektedir.

Analiz bulguları genel olarak değerlendirildiğinde, gelişmekte olan ülkelerdeki finansal piyasaların ve kurumların gelişmişlik düzeyinin, bu ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınmasında etkin rol oynayan DYY'nin sebebi olduğu ortaya konulmuştur. İyi bir yapı ve performansla sahip bir finansal sistem, yabancı yatırımcılara güven ortamı sağlayarak onları ülkeye çekebilmektedir. Dolayısıyla doğrudan yabancı yatırımların bir ülkeye çekilmesinin o ülkenin finansal sistemi ve finansal gelişmişlik düzeyi ile yakından ilişkili olduğu söylenebilir. Ayrıca kontrol değişkenlerin DYY üzerindeki etkilerine bakıldığında, gelişmekte olan ülkelerdeki ticari açıklık ve yurtiçi yatırım düzeyinin DYY üzerinde pozitif etkisi varken, piyasa büyüme ve enflasyon oranının ise doğrudan yabancı yatırımlarda etkili faktörler olmadığı tespit edilmiştir.

Bu sonuçlara göre gelişmekte olan ülkeler için önemli politikalar sunulabilir. Gelişmiş bir finansal sistem, yurtiçi yatırımları artıracak kararlar ve liberal/dışa açık ticaret uygulamaları yabancı yatırımcıları daha kolay çekebilmektedir. Bu bağlamda, borsa ve bankacılık sektöründe düzenlemelerin yapılması başta olmak üzere kredi ve finansal koşulların iyileştirilmesi, finansal derinliğin sağlanması, finansal kaynaklara erişimin kolaylaştırılması ve bu kaynakların kullanım maliyetlerinin düşürülmesi, finansal risklerin azaltılması ve finansal istikrarın sağlanması gibi uygulamaları ile gelişmekte olan ülkeler yabancı yatırımcılar için cazip hale gelmektedir.

Araştırma sonuçları incelenen ülkelerin farklılığı ve zaman kesiti yönleri ile farklılık gösterse de bazı sonuçlar yönünden literatürdeki çalışmalarla önemli benzerlikler ve farklılıklar ortaya koymaktadır. Finansal gelişmişlik ile DYY arasında ortaya çıkan pozitif ilişki literatürde (Tekin, 2022; Tatar, Alsu ve

Karaca, 2022; Ustaoglu, 2021; Agyapong ve Bedjabeng, 2020; Kılınç, 2020; Çelik, 2019; Vehbi, 2019; Otchere, Soumare ve Youougou, 2016; Özgür ve Demirtaş, 2015; Varnamkhasti, Nasab ve Najarzadeh, 2015; Çetin ve Seker, 2014) çalışmaları ile benzerlik gösterirken; (Niyimpa, 2019; Aslan Altınöz ve Esmeray, 2019; Felek, Yayla ve Çağlar, 2018) çalışmaları ile farklılık göstermektedir.

Bu çalışma bazı sınırlılıkları ile gelecek çalışmalar için farklı öneriler sunmaktadır. Çalışma 2001-2021 yılları arasındaki veri setini kapsamakta ve sonuçlar araştırma kısıtları çerçevesinde gelişmekte olan ülkeleri yansıtmaktadır. Gelecek çalışmalar daha geniş veri setlerini ve farklı ülke gruplarını içerebilir. Ayrıca farklı gelişmişlik düzeylerine sahip ülkeler arasında karşılaştırmalı bir çalışma yapılabilmesi mümkündür. Bunlara ek olarak, yabancı yatırımcı çekme ile finansal piyasaların ve kurumların gelişmişlik düzeyi arasındaki ilişkinin farklı analiz yöntemleri kullanılarak araştırılması ve diğer makroekonomik değişkenlerin de çalışmaya eklenmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Agyapong, D. ve Bedjabeng, K. (2020). External debt stock, foreign direct investment and financial development. *Journal of Asian Business and Economic Studies*, 5(2), 81-98.
- Akbulut, M. (2009). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Büyüme ve İstihdam İlişkisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karaman.
- Aksoy, E., Odabaşoğlu, F., Soylu, N., Şahin, S., Görmez, Y. ve Mutlu, Ç. (2016). *Para Banka Kredi ve Finansal Sistem*. (G. Delice ve İ. Ege, Ed.). Ankara: Gazi Kitabevi Tic. Ltd. Şti.
- Altın, S. (2003). *Türkiye Ekonomisinin Gelişimi Açısından Dış Kaynakların Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Arık, Ş., Akay, B. ve Zambak, M. (2013). Doğrudan Yabancı Yatırımları Belirleyen Faktörler: Yükselen Piyasalar Örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 97-110.
- Aslan, A., Altınöz, B. ve Esmeray, M. (2019). Finansal Gelişimin Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(3), 649-659.
- Azizov, E. (2008). *Rusya Federasyonu Yabancı Yatırımlar Federal Kanununun Türkiye Cumhuriyeti Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu ile Karşılaştırması*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bağcı, H. (2018). Finansal Gelişmişlik Endeksi Oluşturulması: OECD Ülkelerinde Bir Uygulama. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmalı Dergisi*, 16(Özel Sayı), 238-254.
- Baltagi, B. H. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data (Third Edit)*. John Wiley&Sons.
- Bayar, Y. ve Gavriletea, M. D. (2018). Foreign direct investment inflows and financial development in Central and Eastern European Union countries: A panel cointegration and causality. *International Journal of Financial Studies*, 6(55), 1-13.
- Bayraktar, F. (2003). *Dünyada ve Türkiyede Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları* (Genel Araştırmalar No: GA/03-1-1). Ankara: Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş.

- Bölükoğlu, A. (2021). Finansal Gelişme Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Doğrusal Olmayan İlişki: IMF Finansal Gelişmişlik Endeksi İle Yeni Bulgular. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 385-402.
- Cesur, E. E. (2016). *Küresel Sermaye Hareketlerinin Türkiye'deki Gelir Dağılımına Etkisi* (1. Baskı.). Ankara: Türk Metal Sendikası.
- Çelik, İ. E. (2019). Finansal Gelişmişlik Sevyesinin Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Rolü: Kırılgan Beşli Ülkeleri Açısından Bir Değerlendirme. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 41(1), 65-82.
- Çetin, M. ve Seker, F. (2014). Ticari Açıklık ve Finansal Gelişmenin Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Dinamik Panel Veri Analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(1), 125-147.
- Durer, S. (2020). Finansal Kurumlar. *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*. TÜBİTAK Bilim ve Toplum Başkanlığı.
- Ergüven, E. (2014). *Üretimin Uluslararasılaşmasının Türkiye İmalat Sanayisi Üzerindeki Etkileri: Yabancı Sermayeli İmalatçı-İhracatçılar Üzerine Bir Uygulama*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Erten, R. (2005). *Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanununun Türk Yabancılar Hukuku Sistemi İçindeki Yeri ve Rolü*. Ankara: Banka ve Tic. Huk. Araş. Enst.
- Fabozzi, F. J., Modigliani, F. ve Ferri, M. G. (1994). *Foundations of Financial Markets and Institutions*. New Jersey: Prentice Hall Inc.
- Felek, Ş., Yayla, N. ve Çağlar, A. (2018). Türkiye'de AB Doğrudan Yatırımları, Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisine ARDL Yaklaşımı. *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 20(1), 63-82.
- Gujarati, D. N. ve Porter, D. C. (2009). *Basic Econometrics* (5th Edition.). New York: McGraw Hill Inc.
- Güçlü, Y. (2020). *Yabancı Sermaye Çekimi Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşmaları*. Ankara: T.C Dışişleri Bakanlığı.
- IMF. (2009). *Balance of Payments and International Investment Position Manual: Sixth Edition (BPM6)*. Whashington, D.C.: IMF Publication Service.
- Kalaycı, Ş. (2010). SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri. Asil Yayın Dağıtım, Ankara.
- Karan, M. B. (2013). *Yatırım Analizi ve Portföy Yönetimi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Karhan, G. (2019). Portföy Yatırımları İçin Finansal Gelişme Mi Yoksa Finansal İstikrar Mı? *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(16), 399-413.

- Karpuz, E. (2021, Ocak). *Kurumsal Yönetişim Kalitesinin Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Etkisi: Orta Gelirli Ülkeler Üzerine Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Kılıç, M., Gürbüz, A. ve Ayrıçay, Y. (2019). Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. *KSÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 53-68.
- Kılınç, E. C. (2020). Doğrudan Yabancı Sermaye Girişlerinin Finansal Gelişme ve Ticari Açıklık İle Olan İlişkisi: E7 Ülkeleri Örneği. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdaribilimler Fakültesi Dergisi*, 12(2), 45-54.
- Korucuoğlu, S. (2006). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Vergi Teşvikleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Mishkin, F. S. (1997). *The Economics of Money, Banking, and Financial Markets* (5. edition.). Toronto: Pearson Inc.
- Niyimpa, J. (2019). *Doğu Afrika Topluluğundaki doğrudan yabancı yatırımların ve finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans). İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul.
- Öçal, F. M. ve Polat, M. A. (2012). Küresel Düzeyde Sermaye Hareketlerini Yönetmede Tobin Vergisi: Türkiye Örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(40), 67-94.
- Özgür, M. I. ve Demirtaş, C. (2015). Finansal Gelişme ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği. *E-Journal of New World Sciences Academy*, 10(3), 76-91.
- Öztürk, N., Barışık, S. ve Darıcı, H. K. (2010). Gelişmekte Olan Piyasalarda Finansal Derinleşme ve Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 95-119.
- Pala, F. ve Barut, A. (2020). Finansal Gelişme İle Yabancı Yatırımlar Arasındaki İlişkide UFRS'nin Moderatör Etkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Analiz. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, (Özel sayı), 52-68.
- Parasız, İ. (2001). *Para Banka ve Finansal Piyasalar* (7. Baskı.). Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Sarı, S. S. ve Ilgin, K. S. (2022). Doğrudan Yabancı Yatırımlar Ve Makroekonomik Değişkenler Arasındaki İlişki: G7 Ülkeleri İçin Panel Veri Analizi. Uluslararası İktisat Kongresi, sunulmuş bildiri, Ankara.
- Stiglitz, J. E. (2002). *Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı*. (A. Taşçıoğlu ve D. Vural, Çev.) (2.baskı.). İstanbul: Plan B Yayıncılık.
- Süleymanli, J. (2015). *Azerbaycan'da Doğrudan Yabancı Yatırımlar Ve Doğrudan Yabancı Yatırımları Etkileyen Faktörlere İlişkin Bir Uygulama*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

- Tatar, H., Alsu, E. ve Karaca, C. (2022). Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Finansal Gelişme Üzerine Etkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Örneği. *6th International Congress of Eurasian Social Sciences*.
- Tatoğlu, F. (2021). Panel Veri Analizi. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.
- TCMB. (2013). Ödemeler Dengesi İstatistikleri'ne İlişkin Yöntemsel Açıklama. TCMB Yayınları: Ankara.
- TCMB. (2015). *Finansal İstikrar*. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- Tekin, B. (2022). Yabancı Portföy Yatırımları ve Finansal Gelişmişlik arasındaki İlişkilerin Analizi. *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), 29-44.
- Tekin, H. (2019). *Finansal gelişme ve ekonomik performans ilişkisinin analizi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Türker, M. T. (2009). İçsel Büyüme Teorilerinde İçsel Büyümenin Kaynağı Ve Uluslararası Ticaret Olgusuyla İlişkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Vehbi, A. (2019). *Finansal gelişmişliğin ve finansal istikrarın yabancı sermaye üzerindeki etkisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Batman.
- Wooldridge, J. M. (2002). *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data*. England: The MIT Press.

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

OECD ÜLKELERİNİN MAKROEKONOMİK PERFORMANSLARININ COPRAS VE MAIRCA YÖNTEMLERİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI¹

COMPARISON OF MACROECONOMIC PERFORMANCES OF OECD COUNTRIES WITH COPRAS AND MAIRCA METHODS

Doç. Dr. Musa TÜRKÖĞLU²
Ahmet KARATAŞ³

ÖZET

Çok kriterli karar verme yöntemleri karar probleminin analiz edilmesini ve alternatiflerden arasından en uygun olanı seçilmesi için kullanılmaktadır. Birden fazla tekniğin kullanılması ile de etkin bir çözüme ulaşılabileceği düşünülmektedir. Bu çalışma ile OECD'ye üye 38 ülkenin 2017-2020 yılları arası ekonomik performanslarını değerlendirilerek bir sıralama sunulmak istenmiştir. Bu kapsamda dünya bankası verileri kullanılarak dokuz kriter seçilmiştir. Bu kriterler büyüme oranı, kişi başı gelir, enflasyon oranı, işsizlik oranı, mal ihracatı, mal ithalatı, istihdam oranı, yüksek teknoloji ürünlerinin imalat sanayi ihracatı içindeki payı ve toplam rezervlerdir. Kriterlerin önem ağırlıkları objektif değerlendirme yöntemi olan CRITIC ile yapılmıştır. Ülke performanslarının sıralamasında ise COPRAS ve MAIRCA kullanılmıştır. Sıra sonuçlarını analiz etmek için toplulaştırma tekniği olan BORDA sayım yöntemi kullanılmıştır. Sıralama sonuçlarına göre en iyi performansa sahip ülkenin dönemler itibariyle verileri incelendiğinde OECD ülkeleri arasında en fazla rezerv varlıklara sahip olan, en az işsizlik oranlarına sahip 2.ülke olan ve en fazla ihracat ve ithalata sahip 3.ülke olan Japonya olduğu ve en kötü performansa sahip ülke ise 2017 yılı için en az büyüme oranına sahip ülke olan Yunanistan olduğunu, 2018, 2019 ve 2020 yılları için en fazla enflasyon oranına sahip ülke olan, tüm yıllarda en az yüksek teknoloji ürünlerinin imalat sanayi içindeki ihracat oranına sahip olan, en az kişi başı gelire sahip ülkeler arasında yer alan, Türkiye olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çok kriterli karar verme, Toplulaştırma, OECD, Makroekonomi

Jel Kodları: CO2, E17, E24, E31.

ABSTRACT

Multi-criteria decision making methods are used to analyze the decision problem and to choose the most suitable one among the alternatives. It is thought that an effective solution can be achieved by using more than one technique. With this study, it is aimed to present a ranking by evaluating the economic performances of 38 OECD member countries between the years 2017-2020. In this context, nine criteria were selected using the world bank data. These criteria are growth rate, per capita income, inflation rate, unemployment rate, export of goods, import of goods, employment rate, share of high technology products in manufacturing industry exports and total reserves. The importance weights of the criteria were made with CRITIC, which is an objective evaluation method. COPRAS, ARAS and MAIRCA were used to rank the country performances. BORDA counting method, which is an aggregation technique, was used to analyze the rank results. According to the ranking results, when the data of

¹ Bu çalışma; Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı'nda Doç. Dr. Musa Türkoğlu danışmanlığında Ahmet Karataş tarafından hazırlanan "Türkiye ve Diğer OECD Ülkelerinin Makroekonomik Göstergeler Açısından Çok Kriterli Karar Verme Yöntemi ile Analizi" isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ORCID: 0000-0001-7662-9647, musatarkoglu@sdu.edu.tr

³ Bilim Uzmanı, ahmet06karatas@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-7197-0587

the country with the best performance is examined by periods, Japan is the country with the highest reserve assets, the second country with the least unemployment rates, and the third country with the highest export and import among OECD countries, and the country with the worst performance. On the other hand, Greece is the country with the lowest growth rate for 2017, the country with the highest inflation rate for 2018, 2019 and 2020, the lowest export rate of high-tech products in the manufacturing industry in all years, and the lowest per capita income. Turkey was among the countries.

Keywords: Multi-Criteria Decision Making Methods, Aggregation, OECD, Macroeconomic

Jel Codes: CO2, E17, E24, E31.

GİRİŞ

Dünya nüfusunun sürekli artması, kıt kaynakların eşitsiz dağılımı, ülkeleri sürekli bir büyüme savaşına sürüklemektedir. Her ülke kaynaklardan en fazla payı almak için kıyasıya rekabet halindedir. Serbest küresel ekonomideki bu rekabet ülkelerin makroekonomik performansına göre değişim göstermektedir. Bu rekabette ülkelerin konumlarını belirlemek için makroekonomik performansını yorumlamak gerekmektedir. Performansın değerlendirilmesinde ise çeşitli yöntemler ve analizler geliştirilmiştir (Arzu ve Ayçin, 2021: 56).

Karar verme, karşılaşılan bir olayda, hedefe odaklanmak ve belirlenen amaca ulaşmak için mevcut tüm alternatifler arasından en uygun olanı seçim yapma davranışı ve seçme sürecinin tümüne verilen isimdir (Ersöz ve Kabak, 2010: 98). Çok kriterli karar verme, belirlenen ve benzer zamanda uygulanan kriterler arasından en iyi alternatifin seçilmesini sağlamaktadır. Bu kapsamda çok kriterli karar verme yöntemlerinde karar vericiler, durumuna koşullarına uygun en iyi alternatifi seçer ve uygun karar üzerine yoğunlaşır. Bu yöntem; aynı zamanda uygulamada karşılaşılan çelişkiler açısından sayısal veriler üzerinden çıkarımlar yaparak nesnel gerçeklikler ışığında analitik bir yaklaşım sunmaktadır (Hamurcu ve Eren, 2015: 5).

Bu çalışmada, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) üyelerinin makroekonomik göstergeleri ile performanslarının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada sırasıyla öncelikle OECD ülkelerinin kuruluş tarihçesine, OECD'nin yapısına değinilmiş, Makroekonomik göstergelerin kısa tanımları aktarılmış ve karar probleminde kullanılan yöntemlerin teorik çerçevesi çizilmiş ve ülkelerin değerlendirilmesi yapılmıştır. Amaç doğrultusunda temel karar probleminin incelenmesinde kullanılacak kriterler doğrultusunda; karar problemini doğru temsil edebilecek, ekonomik göstergeler arasında ilişkiyi iyi yansıtabilecek nitelikte olan verilerden faydalanılmıştır. Karar probleminin ilişkin OECD ülkelerinin performanslarının sıralamasında kullanılan kriterlerin önem düzeyleri benzer olduğundan ve objektif değerlendirme sağlanması için CRITIC yöntemi benimsenmiştir Kriterler ülkelerin ekonomik büyüklüğünü yansıtabilmesi için temel makroekonomik göstergelerden seçilmiştir.

Küresel ekonomik rekabetin günümüzde giderek artan bir yarış haline gelmesi, gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin makroekonomik analizini gerekli kılmıştır. Bu çalışma ile dünya ekonomisinin ağırlığını oluşturan OECD ülkelerinin 2017, 2018, 2019, 2020 yılları için dokuz makro ekonomik kriter benimsenmiş ve COPRAS ve MAIRCA ile ülkelerin performansları ölçülmüş ve BORDA sayım yöntemi ile sonuçların toplu bir halde verilmesi sağlanmıştır.

Çalışmanın teorik çerçevesi oluşturulurken İngilizce hazırlanmış kaynaklardan yararlanılmıştır. Aynı zamanda çalışma, 2017-2020 yılını kapsamaktadır. Çalışmada elde edilen bulguların nedenlerine ilişkin ekonometrik/istatistiksel bir değerlendirme yapılmamaktadır. Bu açılardan çalışma kısıtlılığa sahiptir.

Benzer çalışmalardan farklı olarak teknolojinin küresel ekonomiyi nasıl etkileyeceği ve hangi ülkelerin performanslarının dünya ekonomisini etkileyebileceği sorularına yanıt aranmaktadır.

1. OECD HAKKINDA

OECD 12 Temmuz 1942 yılında 16 Avrupa ülkesi tarafından kurulan Avrupa Ekonomik İşbirliği (OECC) örgütünün yerine kurulmuştur (Karluk, 2014: 77). Marshall Planı yardımı altında 2. Dünya Savaşı'ndan sonra yıkıma uğrayan Batı Avrupa'nın yeniden inşa edilmesini amaçlamıştır. OECC, Paris'te 14 Aralık 1960 tarihinde OECD'ye dönüşmüştür. Üye ülkelerin küresel olarak iktisadi deneyimlerini paylaşmayı ve üye ülkelere ortak bir çözüm ortaya koymayı hedefleyen, daha iyi yaşam için daha iyi politikalar geliştirmeyi amaçlayan uluslararası bir kuruluştur. Ülke ekonomilerinin küresel ekonomik değişimlerden etkilenmesini önleyici mekanizmalar ile ülkelerinin refah düzeylerini ve yaşam kalitesini geliştirmek, fırsat eşitliğini sağlamak birincil önceliklerindedir. OECD, hükümetlerin deneyimleri karşılaştırabileceği, ortak sorunlara yanıt arayabileceği, iyi uygulamaları belirleyebileceği ve ekonomi politikası için yüksek standartlar geliştirebileceği bir ortam sağlar.

OECD'nin 20 kurucu ülkesi (*Türkiye, ABD, Avusturya, Kanada, Fransa, Hollanda, Lüksemburg, Almanya, İtalya, İngiltere, Belçika, Danimarka, İrlanda, Yunanistan, İsviçre, İsveç, İspanya, İzlanda, Norveç, Portekiz*) vardır. Bu ülkelere ilave olarak, ilerleyen yıllarda, Japonya, Finlandiya, Avustralya, Güney Kore, Meksika ve Yeni Zelanda “üye” olarak Örgüte katılmışlardır. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında, 1990'lı yılların başında Batı ile bütünleşme süreçlerine hız kazandırmak için Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti ile Slovakya da Örgüte “üye” olarak kabul edilmişlerdir. Estonya, İsrail, Slovenya ve Şili 2010 yılı içinde üye olarak Örgüte katılmıştır. 2020 yılında Kolombiya ve 2021 yılında Kosta Rika dâhil olarak mevcut üye sayısı 38'e yükselmiştir (OECD, 2023).

2. MAKROEKONOMİK PERFORMANS GÖSTERGELERİ

OECD ülkelerinin performanslarının değerlendirilmesinde seçilen göstergeler literatür taraması sonucu belirlenmiştir. OECD ülkelerinin makroekonomik performanslarının değerlendirilmesinde kullanılmak üzere en temel değişkenler seçilmiştir. Buna göre;

Büyüme oranı; reel gayri safi milli hasılda meydana gelen yüzde artış olarak ifade edilmektedir. Bir ülke ekonomisinin genellikle bir yıl içinde üretim kapasitesinde ya da reel gayri safi milli hasılda meydana gelen sayısal olarak ölçülebilen nicel reel artışların yüzdesel ifadesidir.

Kişi başı gelir; gayri safi yurt içi hasılanın ülke nüfusuna bölünmesi ile ulaşılan yıllar itibariyle artması durumunda toplumda meydana gelen refahı, kişilerin gelirlerinde ki iyileşmeleri gösterirken, tam tersi durumunda refah kaybı ve kötüleşme olduğu değerlendirilmesine olanak sağlayan göstergedir.

Enflasyon oranı; fiyatlar genel seviyesindeki artışın oransal olarak ifade edilmesidir.

İşsizlik oranı; Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'na göre, işsiz nüfusun işgücü içindeki oranıdır. İşgücünün (çalışmaya istekli kişilerin) bir bölümünün işinin olmamasını ifade eden işsizlik, işsizlik oranı ile ölçülmektedir. İşsizlik oranı toplam işsizlerin çalışan ve işsizler toplamından oluşan işgücüne bölünmesi ile hesaplanmaktadır.

İstihdam oranı; çalışanların sivil nüfusa oranlanması ile bulunur. İstihdam kavramına ilişkin bir değerlendirme yapılması için kullanılan istihdam oranı, ülke ekonomisinde belirli bir dönemde çalışma çağındaki kurumsal olmayan nüfusun içindeki istihdam edilenlerin oranını belirlemektedir.

İhracat; ülkelerin cari işlemler hesabı içerisinde yer alan, dış ticaret kalemine dâhil ülkenin yapmış olduğu her türlü mal ve hizmet satımının yer aldığı hesaptır.

İthalat; ülkelerin cari işlemler hesabı içerisinde yer alan, dış ticaret kalemine dâhil ülkenin yapmış olduğu her türlü mal ve hizmet alımının yer aldığı hesaptır.

Yüksek teknoloji ürünlerin imalat sanayi ihracatı içindeki payı; dış ticaret kapsam ve içeriğine ek olarak çalışmada makroekonomik performans değerlendirmede kriter olarak belirlenen; teknoloji yoğunluğuna göre imalat sanayisinin ihracat verilerini kapsayan değerlendirme kriteri yenilikçi bir veri seti olduğu düşünüldüğü için çalışmada kriter olarak seçilmiştir.

Rezerv varlıklar; Küresel ekonomide önemli bir yer tutan parasal sistemin ve likiditenin önemli bir parçası olan rezervler; ülkelerin sahip oldukları kaynaklardır.

3. ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME

Çok kriterli karar verme, belirlenen ve benzer zamanda uygulanan kriterler arasından en iyi alternatifin seçilmesini sağlamaktadır. Bu kapsamda çok kriterli karar verme yöntemlerinde karar vericiler, durumuna, koşullarına uygun en iyi alternatifi seçer ve uygun karara yoğunlaşır. Bu yöntem; aynı zamanda uygulamada karşılaşılan çelişkiler açısından sayısal veriler üzerinden çıkarımlar yaparak nesnel gerçeklikler ışığında analitik bir yaklaşım sunmaktadır (Hamurcu ve Eren, 2015: 5).

Çok kriterli karar verme yöntemleri; Çok Amaçlı Karar Verme (ÇAKV) ve Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleri olarak ikiye ayrılmaktadır. Çok amaçlı karar verme problemlerinde, karar verici birden fazla çelişkili problemleri dikkate alarak en iyi alternatifi seçme eylemine yönelir. Çok kriterli karar verme yöntemlerinde ise karar verici açısından, alternatifleri değerlendirme, sıralama ve seçme eylemi söz konusudur (Mendoza ve Martins, 2006: 2).

Çok kriterli karar verme yöntemlerinin belirlenmesinde kullanılan kavramlar şunlardır:

Alternatifler: Karar alma sürecinde yaşanan çelişkilerden, olası tercihlerin bir araya gelmesidir (Ünal, 2011: 8).

Kriterler: Kelime anlamı ile “ölçüt” ve “kıstas” gibi tanımlama yapmak mümkündür. Kriter bir ürünün veya değer ana unsuru, kalitesi, etkinliğinin bileşenleridir. Karar vericinin birikimlerine veya değer yargılarına göre belirlenir (Yıldırım, 2011: 17).

Kriter Ağırlıkları: Karar verme sürecinde alternatifler arasından en iyi olanı seçmek için belirlenen kriterlerin, belirli önem derecelerine göre hesaplanmasıdır. Kriterlerin ağırlıklandırılması karar verme sürecine doğrudan etkili olabildiği için önemlidir (Öztürk ve Batuk, 2007: 97).

Amaçlar: Çok kriterli karar alma yönteminin uygulanmasındaki temel hedefler olarak tanımlanabilir.

Karar Verici: Karar verme sürecinde, belirlenen kriterler arasından en iyi alternatifi seçme aşamasının sonuna kadar aktif rol oynayan kişidir. Birey süreç boyunca verileri analiz ederek karar vermenin tüm aşamalarında yer alır (Gök, 2015: 25).

Karar Matrisi: Çok kriterli karar verme yöntemlerinde problemler genellikle değişik alternatifler, programlar, olaylar ve bunların sonuçlarını içeren bir matris şeklinde ifade edilir.

3.1. Çok Kriterli Karar Verme Sürecinin Aşamaları

Bir problemin çözülmesinde en öncelikli süreç, problemin tanımlanması veya amacının belirlenmesidir. Karar süreci; haber alma, planlama ve seçim olmak üzere üç aşamada incelenebilir. Haber alma genel bilgi toplama faaliyetleri ile karar almanın gerekliliğini saptamak için kullanılır. Bir karar belirlendiğinde alternatiflerin, kriterlerin tanımlandığı ve düşünüldüğü planlama süreci başlar. Bu süreç karar probleminin yapılandırılması şeklinde ifade edilir. Son aşama ise seçimdir. Seçim aşaması; önceden belirlenen kriterlerin önem derecesine göre veriler ışığında en uygun olan alternatifin belirlenmesidir. Ancak çelişkili birden fazla problemler karşısında en uygun olan alternatifin seçimi bu kadar basit olmayabilir (Sezer, 2008: 80).

Karar verme aşamasında problem en net şekilde ortaya konmalı, problemde yer alan unsurların sorumluluğu açıkça belirlenmelidir. Problemin net bir şekilde ortaya konulmadığı veya belirlenemediği durumlarda en uygun kararların alınması zorlaşmaktadır (Sezer, 2008: 81). Karar verme sürecinde amaç ve problemin net olarak ortaya konulması ile sürecin ilk ve en önemli aşaması tamamlanmış olmaktadır. Amaç ve problemin net olarak ortaya konulması ve irdelenmesi, değerlendirilmesi sürecin temel hammaddeleleridir. Net olarak ifade edilen amaç ve problem; alternatiflerin ve kriterlerin belirlenmesine rol almaktadır.

Alternatifler karar vermenin hammaddeleridir, karar vericinin belirli bir amaca ulaşmak için kullandığı ana güzergâhtır. Çoğu zaman, uygun alternatif çözüm yolları karar vericinin ortamına göre kolaylıkla tanımlanabilir (Sezer, 2008: 82).

Geliştirilmiş ve sıralanmış alternatiflerin belirlenmesinin ardından seçimin neye göre yapılacağına değerlendirilmesi kriterlerin belirlenmesine bağlıdır. Bu adımda, karar probleminin içinde mevcut tüm sorunları en iyi açıklayan etkenler, karar kriterleri olarak tanımlanır (Gök, 2015: 26).

Kriterler için toplanan veriler, karar vermenin son aşaması için değerlendirilmektedir. Karar verme ise alternatifler arasından seçim yapma eylemini ifade eder. Seçilen alternatif belirlenen kriterlere göre kararı oluşturmaktadır. Bu aşamada seçilen alternatif sıralanan performansların hangisinin görece en iyi olduğunu, belirlenen kriterlerin ne ölçüde kararı etkilediğini göstermektedir (Koçel, 2003: 99).

4. LİTERATÜR TARAMASI

Çok kriterli karar verme yöntemleri, son yıllarda yapılan çalışmalarda farklı alanlarda kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan yöntemlere ve konunun paralel alanlardaki örnekleri ise şu şekildedir:

Arslan (2019), Çok Kriterli Karar Verme yöntemlerini kullanılarak teknoparklarda faaliyet gösteren firmaların yıllar itibariyle finansal performanslarını değerlendirmeyi amaçlanmıştır. CRITIC ve MAIRCA yöntem sonuçlarına göre Düzce’de faaliyet gösteren bir firmanın verileri incelenmiş, en iyi performansın 2016’da en kötü performansın 2017’de meydana geldiği görülmüştür.

Ayçin ve Güçlü (2020), Borsa İstanbul’da işlem gören işletmelerin performans değerlendirmesini ENTROPI ve MAIRCA kullanarak yapmış ve finansal performansı en yüksek olan işletmelerin ise sırasıyla MİLPA Ticari ve Sinai Ürünler Pazarlama Sanayi ve Ticaret A.Ş., SANKO Pazarlama İthalat İhracat A.Ş. ve TEKNOSA İç ve Dış Ticaret A.Ş. olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Aydın (2022), OECD ülkelerinin Covid-19 salgınında ülkelerin performanslarına yönelik niceleyici bir değerlendirme sunulmasını amaçlamış ve ARAS yöntemi sonucuna göre ABD’nin, İsrail’in, Birleşik Krallık’ın; TOPSIS yöntemi göre İsrail’in, Norveç’in ve Birleşik Krallık’ın üst sıralarda yer aldığını ortaya koymuştur.

Battal ve Akan (2019), ülkelerin ekonomik performanslarının makroekonomik kriterler ile değerlendirilmesini amaçlamış, CRITIC, PROMETHEE ve GIA yöntemleri sonucuna göre tüm sıralamada Çin’in ilk sırada yer aldığını ve Çin’i takip eden ülkenin Türkiye olduğunu ortaya koymuşlardır..

Belke (2020), 2010-2018 yılları arasında G7 ülkeleri olarak bilinen gelişmiş ülkelerin makroekonomik performanslarını CRITIC ve MAIRCA yöntemleri ile karşılaştırmayı amaçlamış ve İncelenen ülkeler arasında en yüksek makroekonomik performansı gösteren ülkenin Amerika Birleşik Devletleri, en düşük performans gösteren ülkenin ise İtalya olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Oralhan ve Büyüktürk (2019), Avrupa Birliği’ne üye ülkelerin ve Türkiye’nin inovasyon performansını çok kriterli karar verme yöntemleriyle kıyaslamayı amaçlamışlar TOPSIS ve MOORA metotları sonuçlarına göre ilk üç sırada İsviçre, İsveç, Danimarka yer almıştır.

Orhan (2020), AB üye ülkelerinin büyüme oranı, istihdam, ihracat ve ithalat kriterleri kullanılarak ülkelerin performans sıralamasını yapmayı amaçlamış ve ARAS yöntemi ile yapılan ülke kıyaslamasında Türkiye’nin alt sıralarda yer aldığını tespit etmiştir.

Samut ve Kaya (2014), eğitimin uluslararası düzeyde performansının iyileştirilmesini amaçlamış, elde edilen performans sıralamasında en başarılı ülkenin Lüksemburg en başarısız ülkenin ise Türkiye olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Yılmaz vd. (2021), OECD üye ülkelerinde yaşayan kadınların sosyo-ekonomik statüsünün çok kriterli karar verme ile analiz edilmesini amaçlamışlar, ENTROPI ve ARAS yöntemleri sonucuna göre Norveç, İzlanda ve İsveç'in ilk sıralarda yer aldığını ortaya koymuşlardır.

5. METODOLOJİ

Çalışma kapsamında; Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH), kişi başına düşen gayri safi milli hasıla (KBDGSMH), büyüme, enflasyon, işsizlik ve istihdam oranları, ithalat ve ihracat tutarları ile yüksek teknolojili ürünlerin imalat sanayi ihracatı içindeki payı ve altın rezervleri verileri kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan kriterlere yönelik özet bilgiler tablo 1'de gösterilmektedir:

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Kriterler

Kriter Kodu	Kriter Yönü	Kriter Adı
K1	Fayda (max.)	Büyüme Oranı (%)
K2	Fayda (max.)	Kişi Başı Gelir (\$)
K3	Maliyet (min.)	Enflasyon Oranı (%)
K4	Maliyet (min.)	İşsizlik Oranı (%)
K5	Fayda (max.)	Mal İhracatı (Milyon \$)
K6	Maliyet (min.)	Mal İthalatı (Milyon \$)
K7	Fayda (max.)	İstihdam Oranı (%)
K8	Fayda (max.)	Yüksek Teknoloji Ürünlerinin İmalat Sanayi İhracatı içindeki oranı (%)
K9	Fayda (max.)	Toplam Rezervler (Altın \$)

Bu verilere ilişkin korelasyon analizi sonuçları ve tanımlayıcı istatistiklere aşağıda yer almaktadır:

Tablo 2. Kriterlere İlişkin Korelasyon Analizi Sonuçları

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9
K1	1								
K2	0.081551	1							
K3	0.122296	-0.27401	1						
K4	-0.18539	-0.32784	0.05451	1					
K5	-0.07351	0.24204	-0.07671	-0.20966	1				
K6	-0.06915	0.22549	-0.05377	-0.1848	0.98342	1			
K7	0.21664	0.41947	-0.09986	-0.72022	0.04963	0.04592	1		
K8	0.03157	0.21787	-0.23285	-0.39036	0.25563	0.23385	0.45095	1	
K9	-0.12969	0.17564	-0.12404	-0.26832	0.47279	0.45669	0.17617	0.18379	1

*0.05 güvenilirlik düzeyine göre hesaplama yapılmıştır.
0,00-0,29 arası düşük, 0,30-0,69 arası orta düzey, 0,70-1,00 arası yüksek korelasyon ilişkisi olarak kabul edilmektedir.

Tablo 2'ye bakılarak;

- *büyüme oranı* ile kişi başına gelir, enflasyon oranı, istihdam oranı ve yüksek teknoloji ürünlerinin imalat sanayi ihracatı içindeki oranı arasında pozitif ve düşük düzeyli, işsizlik oranı mal ihracatı ve ithalatı arasında ise negatif ve düşük düzeyli,
- *kişi başına gelir* ile enflasyon ve işsizlik oranı, toplam rezervler arasında negatif ve düşük düzeyli, mal ithalatı ve ihracatı, yüksek teknoloji ürünlerinin imalat sanayi ihracatı içindeki oranı ve toplam rezervler arasında pozitif ve düşük düzeyli, istihdam oranı arasında pozitif ve orta düzeyli,

- *enflasyon oranı* ile işsizlik oranı arasında negatif ve düşük düzeyli, mal ihracatı ve ithalatı, istihdam oranı, yüksek teknoloji ürünlerinin imalat sanayi ihracatı içindeki oranı ve toplam rezervler arasında negatif ve düşük düzeyli,
- *işsizlik oranı* ile mal ihracatı ve ithalatı, toplam rezervler arasında negatif ve düşük düzeyli, istihdam oranı ve yüksek teknoloji ürünlerinin imalat sanayi ihracatı içindeki oranı arasında negatif ve orta düzeyli,
- *mal ihracatı* ile mal ithalatı arasında pozitif ve yüksek düzeyli, istihdam oranı ve yüksek teknoloji ürünlerinin imalat sanayi ihracatı içindeki oranı arasında pozitif ve düşük düzeyli, toplam rezervler arasında pozitif ve orta düzeyli,
- *mal ithalatı* ile istihdam oranı ve yüksek teknoloji ürünlerinin imalat sanayi ihracatı içindeki oranı arasında pozitif ve düşük düzeyli, toplam rezervler arasında pozitif ve orta düzeyli,
- *istihdam oranı* ile yüksek teknoloji ürünlerinin imalat sanayi ihracatı içindeki oranı arasında pozitif ve orta düzeyli, toplam rezervler arasında pozitif ve düşük düzeyli,
- *yüksek teknoloji ürünlerinin imalat sanayi ihracatı içindeki oranı* ile toplam rezervler arasında pozitif ve düşük düzeyli

korelasyon ilişkisinin bulunduğu söylenebilir.

Çalışmada kullanılan kriterlere yönelik tanımlayıcı istatistikler tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Tanımlayıcı İstatistikler

	<i>K1</i>	<i>K2</i>	<i>K3</i>	<i>K4</i>	<i>K5</i>	<i>K6</i>	<i>K7</i>	<i>K8</i>	<i>K9</i>
Ortalama	0.92695	38713.	1.67652	6.6911	3.76E+	3.73E+	56.995	15.8972	1.37E+1
Standart Hata	0.28733	1928.9	0.18637	0.3007	3.88E+	4.3E+1	0.4939	0.58570	2.06E+1
Ortanca	1.98781	39551.	1.27472	5.65	2.03E+	1.86E+	57.960	15.4607	5.33E+1
Standart Sapma	3.54252	23781.	2.29779	3.7076	4.79E+	5.31E+	6.0895	7.22108	2.54E+1
Basıklık	1.93322	1.0006	20.4927	4.1076	7.75498	13.2007	1.14780	0.09379	11.8115
Çarpıklık	-1.40201	0.97294	3.91894	1.84794	2.59907	3.33142	-0.2815	0.53904	3.36168
En Büyük	-11.3254	5307.21	-1.24798	2.01	7.5E+09	7.62E+0	39.616	2.67351	3.52E+0
En Küçük	8.52754	117370.	16.3324	23.54	2.55E+1	3.12E+1	75.668	38.0792	1.39E+1

Tablo 3'e bakılarak; K1 ve K7'nin asimetrisi negatif ve normale göre basık, K2 ve K8'in asimetrisi pozitif ve normale göre basık, K3, K4, K5, K6 ve K9'un asimetrisi pozitif ve normale göre sivri olduğu söylenebilir.

5.1. CRITIC Yöntemi

Critic yöntemi ilk olarak 1995'te Diakoulaki ve arkadaşları tarafından sekiz ilaç firmasının finansal performanslarının değerlendirilmesi amaçlanarak kullanılmıştır. Yöntem; bir karar probleminde belirsiz karar vericilerinin, kriterler hakkında göreceli önem dereceleri hakkında karar verme kolaylığı sağlaması, karar vericinin objektif kaynaklı hesaplamalarını minimuma indirmek ve tarafsız ağırlıkların hesaplanması için kullanılmıştır (Arslan, 2019: 147). Yöntem; uzman görüşlerinden değerlendirme yapılarak elde edilen kriterlerin standart sapmalarının ve kriterler arası korelasyon ilişkisi değerlendirilerek objektif-nesnel bir ağırlıklandırma hesaplanması olduğu için dikkat çekmektedir (Demircioğlu ve Çoşkun, 2018: 187). Objektif bir değerlendirme olması verilerin daha sağlıklı ve doğru yansıtılmasını sağlamaktadır.

Yöntemin işlem adımları ise şöyledir:

1. Adım Karar Matrisinin Oluşturulması

$$x = (x_{ij})_{m \times n} = \begin{matrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{matrix} \quad (1.1)$$

Karar matrisi x_{ij} $m \times n$ şeklinde matris oluşturulur ve i alternatifleri, j kriterleri v x_{ij} ise j . kriter ölçütü açısından i . alternatifin değerini ifade etmektedir. Bu durumda n adet alternatif, m adet kriter bulunmaktadır (Koca ve Bingöl, 2022: 74).

Tablo 4. CRITIC Yöntemi Karar Matrisi Sonuçları

Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9
Avustralya	2,28	53936,14	1,95	5,59	2,967E+11	2,899E+11	61,53	18,09	6,565E+10
Avusturya	2,26	47429,16	2,08	5,5	2,254E+11	2,129E+11	57,84	12,88	2,157E+10
Belçika	1,62	44198,48	2,13	7,09	4,182E+11	4,129E+11	50,02	11,49	2,615E+10
Kanada	3,04	45129,43	1,60	6,34	5,189E+11	5,551E+11	61,59	14,35	8,668E+10
Şili	1,36	15045,53	2,18	6,95	7,81E+10	7,622E+10	55,77	7,10	3,898E+10
Kolombiya	1,36	6450,32	4,31	8,87	4,932E+10	5,808E+10	62,78	8,96	4,713E+10
Kostarika	4,16	12118,13	1,63	7,73	1,941E+10	1,902E+10	55,22	18,50	7,15E+09
Çekya	5,17	20636,2	2,45	2,89	1,732E+11	1,57E+11	58,48	17,82	1,48E+11
Danimarka	2,82	57610,1	1,15	5,83	1,834E+11	1,595E+11	58,12	12,50	7,524E+10
Estonya	5,79	20437,77	3,42	5,81	2,044E+10	1,934E+10	59,57	17,93	345036508
Finlandiya	3,19	46412,14	0,75	8,64	9,608E+10	9,596E+10	53,76	9,66	1,051E+10
Fransa	2,29	38781,05	1,03	9,41	8,347E+11	8,582E+11	50,40	26,00	1,563E+11
Almanya	2,68	44652,59	1,51	3,75	1,741E+12	1,481E+12	58,92	15,81	2E+11
Yunanistan	1,09	18582,09	1,12	21,5	7,01E+10	7,176E+10	40,55	12,11	7,804E+09
Macaristan	4,27	14621,24	2,35	4,16	1,232E+11	1,135E+11	53,71	17,18	2,8E+10
İzlanda	4,19	72010,15	1,76	2,74	1,135E+10	1,023E+10	75,06	26,38	6,566E+09
İrlanda	9,01	69970,95	0,34	6,71	4,072E+11	3,314E+11	57,82	29,03	4,413E+09
İsrail	4,28	41114,78	0,24	4,22	1,047E+11	9,784E+10	61,30	21,07	1,13E+11
İtalya	1,67	32406,72	1,23	11,2	6,039E+11	5,463E+11	44,23	7,80	1,511E+11
Japonya	1,68	38834,05	0,48	2,82	8,755E+11	8,379E+11	58,74	17,57	1,264E+12
Kore	3,16	31616,84	1,94	3,65	6,7E+11	5,932E+11	61,16	32,55	3,888E+11
Letonya	3,31	15695,12	2,93	8,72	1,882E+10	1,901E+10	55,53	17,72	4,613E+09
Litvanya	4,28	16885,41	3,72	7,07	3,523E+10	3,41E+10	56,32	12,58	4,45E+09
Lüksemburg	1,32	110193,2	1,73	5,52	1,279E+11	1,017E+11	56,04	6,97	878080634
Meksika	2,11	9434,386	6,04	3,42	4,374E+11	4,579E+11	58,15	21,17	1,755E+11
Hollanda	2,91	48675,22	1,38	4,84	6,958E+11	6,062E+11	60,91	22,90	3,842E+10
Yeni Zelenda	3,58	42925	1,85	4,74	5,581E+10	5,361E+10	67,56	9,25	2,068E+10
Norveç	2,32	75496,75	1,88	4,16	1,443E+11	1,304E+11	60,99	21,60	6,592E+10
Polonya	5,14	13815,62	2,08	4,89	2,861E+11	2,663E+11	54,37	10,67	1,133E+11
Portekiz	3,51	21490,43	1,37	8,87	9,526E+10	9,191E+10	53,71	5,99	2,61E+10
Slovakya	2,94	17585,2	1,31	8,13	9,027E+10	8,862E+10	55,08	11,77	3,621E+09
Slovenya	4,82	23514,03	1,43	6,56	4,047E+10	3,609E+10	54,60	6,51	889788338
İspanya	2,98	28185,32	1,96	17,2	4,619E+11	4,142E+11	47,87	7,00	6,94E+10
İsveç	2,57	53791,51	1,79	6,72	2,374E+11	2,228E+11	60,03	15,11	6,219E+10
İsviçre	1,36	82254,38	0,53	4,8	4,573E+11	3,995E+11	65,15	14,02	8,11E+11
Türkiye	7,50	10464,1	11,14	10,8	2,227E+11	2,549E+11	47,08	3,23	1,077E+11
Birleşik Krallık	2,44	40621,33	2,56	4,33	8,244E+11	8,633E+11	60,19	22,61	1,509E+11
ABD	2,24	59907,75	2,13	4,36	2,394E+12	2,905E+12	59,59	19,26	4,513E+11

2. Adım Karar Matrisinin Normalize Edilmesi

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - x_{ij}^{\min}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}} \quad (1.2)$$

$$r_{ij} = \frac{x_j^{\max} - x_{ij}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}} \quad (1.3)$$

Karar matrisinde oluşturulan değerlerin $x_j^{\max}$, j kriterleri arasındaki en yüksek değeri, $x_j^{\min}$, j kriterleri arasındaki en küçük değeri göstermek üzere fayda yönlü kriterler için eşitlik (1.2) formülü, maliyet yönlü kriterler için ise eşitlik (1.3) kullanılarak karar matrisi normalize edilerek; normalize edilmiş değer olan r_{ij} değerleri hesaplanır (Akbulut, 2019: 253).

Tablo 5. CRITIC Yöntemi Normalize Karar Matrisi Sonuçları

Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9
Avustralya	0,15	0,457726	0,84	0,85	0,119743	0,9033961	0,61	0,51	0,051677
Avusturya	0,15	0,395004	0,83	0,85	0,089807	0,9299828	0,50	0,33	0,016791
Belçika	0,07	0,363863	0,83	0,77	0,170704	0,8608896	0,27	0,28	0,02042
Kanada	0,25	0,372836	0,88	0,81	0,212962	0,811762	0,61	0,38	0,068312
Şili	0,03	0,082851	0,82	0,78	0,028009	0,9772033	0,44	0,13	0,030572
Kolombiya	0,03	0	0,63	0,67	0,015934	0,9834683	0,64	0,20	0,03702
Kostarika	0,39	0,054633	0,87	0,73	0,003382	0,9969653	0,43	0,52	0,005384
Çekya	0,52	0,136741	0,80	0,99	0,06793	0,9493022	0,52	0,50	0,116816
Danimarka	0,22	0,49314	0,92	0,84	0,072185	0,9484326	0,51	0,32	0,059265
Estonya	0,59	0,134828	0,71	0,84	0,003815	0,9968518	0,55	0,50	0
Finlandiya	0,27	0,385201	0,95	0,69	0,035553	0,9703845	0,38	0,22	0,008041
Fransa	0,15	0,311643	0,93	0,64	0,345491	0,7070508	0,29	0,78	0,12342
Almanya	0,20	0,36824	0,88	0,95	0,725999	0,4919226	0,53	0,43	0,157967
Yunanistan	0,00	0,116941	0,92	0	0,024655	0,9787431	0,00	0,30	0,005902
Macaristan	0,40	0,078761	0,81	0,92	0,046953	0,9643307	0,38	0,48	0,021885
İzlanda	0,39	0,631945	0,86	1	0	1	1,00	0,79	0,004923
İrlanda	1,00	0,612289	0,99	0,79	0,166102	0,8890515	0,50	0,88	0,003218
İsrail	0,40	0,334138	1,00	0,92	0,039171	0,9697319	0,60	0,61	0,089148
İtalya	0,07	0,250199	0,91	0,55	0,248639	0,8148108	0,11	0,16	0,119304
Japonya	0,07	0,312154	0,98	1	0,362618	0,7140708	0,53	0,49	1
Kore	0,26	0,242586	0,84	0,95	0,276386	0,7986164	0,60	1,00	0,307375
Letonya	0,28	0,089113	0,75	0,68	0,003133	0,996967	0,43	0,49	0,003377
Litvanya	0,40	0,100586	0,68	0,77	0,010019	0,9917553	0,46	0,32	0,003248
Lüksemburg	0,03	1	0,86	0,85	0,048891	0,9683863	0,45	0,13	0,000422
Meksika	0,13	0,028764	0,47	0,96	0,178778	0,8453558	0,51	0,61	0,13857
Hollanda	0,23	0,407015	0,90	0,89	0,287208	0,7941002	0,59	0,67	0,030129
Yeni Zelanda	0,31	0,351587	0,85	0,89	0,018656	0,9850144	0,78	0,21	0,016093
Norveç	0,16	0,665553	0,85	0,92	0,055798	0,9584804	0,59	0,63	0,05189
Polonya	0,51	0,070996	0,83	0,89	0,115282	0,9115216	0,40	0,25	0,089352
Portekiz	0,31	0,144975	0,90	0,67	0,03521	0,9717818	0,38	0,09	0,020376
Slovakya	0,23	0,107331	0,90	0,71	0,033118	0,9729196	0,42	0,29	0,002592
Slovenya	0,47	0,164481	0,89	0,8	0,012219	0,991068	0,41	0,11	0,000431
İspanya	0,24	0,209508	0,84	0,23	0,189061	0,8604344	0,21	0,13	0,054641
İsveç	0,19	0,456332	0,86	0,79	0,094859	0,926568	0,56	0,41	0,048937
İsviçre	0,03	0,730692	0,97	0,89	0,187118	0,865528	0,71	0,37	0,641469
Türkiye	0,81	0,03869	0,00	0,57	0,088684	0,9154607	0,19	0,00	0,084912
Birleşik Krallık	0,17	0,329382	0,79	0,92	0,341153	0,7052867	0,57	0,66	0,119096
ABD	0,15	0,515288	0,83	0,91	1	0	0,55	0,55	0,356814

3. Adım Kriterler arası ilişki katsayısını ile korelasyon matrisinin oluşturulması

$$\rho_{jk} = \frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - r_{ij}^-)(r_{ik} - r_{ik}^-)}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - r_{ij}^-)^2 \sum_{i=1}^m (r_{ik} - r_{ik}^-)^2}} \quad (j, k = 1, 2, \dots, n) \quad (1.4)$$

Kriterler arasında ilişkiyi hesaplamak için normalizasyon ile elde edilen r_{ij} değerleri ile eşitlik (1.4) kullanılarak korelasyon değerleri ρ_{jk} hesaplanır (Demircioğlu ve Çoşkun, 2018: 188).

Tablo 6. Korelasyon İlişkisini Gösteren Matris

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9
K1	1,00	-0,18	-0,29	0,11	-0,21	0,21	0,03	0,15	-0,26
K2	-0,18	1,00	0,42	0,30	0,22	0,20	0,40	0,22	0,17
K3	-0,29	0,42	1,00	0,08	0,10	-0,06	0,16	0,25	0,15
K4	0,11	0,30	0,08	1,00	0,20	0,18	0,75	0,43	0,28
K5	-0,21	0,22	0,10	0,20	1,00	0,98	0,03	0,28	0,47
K6	0,21	-0,20	-0,06	-0,18	-0,98	1,00	-0,03	-0,25	-0,44
K7	0,03	0,40	0,16	0,75	0,03	-0,03	1,00	0,44	0,16
K8	0,15	0,22	0,25	0,43	0,28	-0,25	0,44	1,00	0,18
K9	-0,26	0,17	0,15	0,28	0,47	-0,44	0,16	0,18	1,00

4. Adım C_j değerlerinin hesaplanması

$$\sigma_j = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - r_j^-)^2}{m}} \quad (1.5)$$

$$c_j = \sigma_j \sum_{k=1}^n [1 - \rho_{jk}] \quad (j = 1, 2, \dots, n) \quad (1.6)$$

Eşitlik (1.5) j kriteri için hesaplanan standart sapma olmak üzere her bir kriterde mevcut hesaplanan toplam bilgi miktarını ifade eden c_j değeri eşitlik (1.6) yardımıyla hesaplanır.

Tablo 7. Ters Korelasyon İlişkisini Gösteren Matris

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9
K1	0,00	1,18	1,29	0,89	1,21	0,79	0,97	0,85	1,26
K2	1,18	0,00	0,58	0,70	0,78	1,20	0,60	0,78	0,83
K3	1,29	0,58	0,00	0,92	0,90	1,06	0,84	0,75	0,85
K4	0,89	0,70	0,92	0,00	0,80	1,18	0,25	0,57	0,72
K5	1,21	0,78	0,90	0,80	0,00	1,98	0,97	0,72	0,53
K6	0,79	1,20	1,06	1,18	1,98	0,00	1,03	1,25	1,44
K7	0,97	0,60	0,84	0,25	0,97	1,03	0,00	0,56	0,84
K8	0,85	0,78	0,75	0,57	0,72	1,25	0,56	0,00	0,82
K9	1,26	0,83	0,85	0,72	0,53	1,44	0,84	0,82	0,00

5. Adım Kriter ağırlıklarının hesaplanması

$$w_j = \frac{c_j}{\sum_{k=1}^n (c_k)} \quad (j, k = 1, 2, \dots, n) \quad (1.7)$$

Eşitlik (1.6) yardımıyla hesaplanan c_j değerleri, tüm kriterlerin değerlerinin toplamına oranlanarak w_j değerleri olarak eşitlik (1.7) ile kriterlerin objektif ağırlıkları hesaplanır. En yüksek değerli w_j değeri en çok öneme sahip kriter, en az değere sahip w_j değeri en az öneme sahip kriter olarak değerlendirilir.

Tablo 8. Yıllara Göre Kritik Değerleri, Standart Sapmalar ve Kritik Ağırlıkları

2017	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9
σ_j	0,22	0,23	0,17	0,20	0,20	0,18	0,18	0,24	0,19
C_j	1,82	1,51	1,23	1,21	1,61	1,82	1,10	1,49	1,41
w_i	0,14	0,114	0,09	0,091	0,122	0,138	0,084	0,113	0,107
2018	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9
σ_j	0,2	0,23	0,16	0,20	0,20	0,18	0,18	0,21	0,19
C_j	1,57	1,53	1,1	1,20	1,64	1,82	1,09	1,35	1,42
w_i	0,12	0,12	0,09	0,09	0,13	0,14	0,09	0,11	0,11
2019	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9
σ_j	0,23	0,23	0,16	0,22	0,20	0,18	0,19	0,22	0,20
C_j	1,88	1,49	1,07	1,30	1,59	1,83	1,15	1,38	1,46
w_i	0,14	0,11	0,08	0,10	0,12	0,14	0,09	0,11	0,11
2020	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9
σ_j	0,21	0,22	0,16	0,27	0,21	0,18	0,22	0,22	0,21
C_j	1,48	1,33	1,16	1,60	1,60	1,84	1,23	1,42	1,46
w_i	0,11	0,10	0,09	0,12	0,12	0,14	0,09	0,11	0,11

2017 yılı karar matrisinde yer alan verilere göre en yüksek değere sahip w_i değeri K1 (büyüme oranı), K6 (mal ithalatı) ve K5 (mal ihracatı) olduğu, en az değere sahip K7 (istihdam oranı) olduğu belirlenmiştir. 2018 yılı karar matrisinde yer alan verilere göre en yüksek değere sahip w_i değeri K6 (mal ithalatı), K5 (mal ihracatı) ve K1 (büyüme oranı) olduğu, en az değere sahip K7 (istihdam oranı) ve K3 (enflasyon oranı) olduğu belirlenmiştir. 2019 yılı karar matrisinde yer alan verilere göre en yüksek değere sahip w_i değeri K1 (Büyüme Oranı), K6 (mal ithalatı) ve K5 (mal ihracatı) olduğu en az değere sahip K7 (istihdam oranı) ve K3 (enflasyon oranı) olduğu belirlenmiştir. 2020 yılı karar matrisinde yer alan verilere göre en yüksek değere sahip w_i değeri K6 (mal ithalatı), K4 (işsizlik oranı) ve K5 (mal ihracatı) olduğu, en az değere sahip K3 (enflasyon oranı) ve K7 (istihdam oranı) olduğu belirlenmiştir.

5.2. COPRAS Yöntemi

1996 yılında Zavadskas ve Kaklauskas tarafından ortaya atılan çok kriterli karar verme yöntemidir. COPRAS yöntemi karmaşık süreçleri kantitatif yöntemlerle değerlendirerek yazarlar, öğrenciler ve uzmanlar tarafından yaygın olarak kullanılmaktadır. Yöntem kriterlerin değerlerinin hem maksimasyonu hem minimasyonu için çok kriterli bir değerlendirme yöntemi olarak kullanılır. Yöntemde kriterlerin maksimasyon ve minimasyon etkisi değerlendirme sonuçları için ayrı ayrı hesaplanır (Podvezko, 2011: 137). Yöntem, birbiriyle çelişen kriterlerin varlığı halinde alternatiflerin önem, fayda derecesi açısından birbirlerine bağımlı oldukları gerçekliğine dayanır (Ertuğrul ve Öztaş, 2016, s. 168). COPRAS yönteminin işlem adımları ise sırasıyla şöyledir:

1. Adım Karar Matrisinin Oluşturulması

$$x_{ij} = \begin{matrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & & \vdots \\ x_{n1} & x_{n2} & \dots & x_{mn} \end{matrix} \quad (2.1)$$

Eşitlik (2.1)'de i alternatifleri, j kriterlerin değerini ifade etmektedir. Bu durumda n adet alternatif, m adet kriter bulunmaktadır.

Tablo 9. COPRAS Yöntemine Göre Karar Matrisi Sonuçları

Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9
Avustralya	2,28	53936,14	1,95	5,59	2,967E+11	2,899E+11	61,53	18,09	6,565E+10
Avusturya	2,26	47429,16	2,08	5,5	2,254E+11	2,129E+11	57,84	12,88	2,157E+10
Belçika	1,62	44198,48	2,13	7,09	4,182E+11	4,129E+11	50,02	11,49	2,615E+10

Kanada	3,04	45129,43	1,60	6,34	5,189E+11	5,551E+11	61,59	14,35	8,668E+10
Şili	1,36	15045,53	2,18	6,95	7,81E+10	7,622E+10	55,77	7,10	3,898E+10
Kolombiya	1,36	6450,32	4,31	8,87	4,932E+10	5,808E+10	62,78	8,96	4,713E+10
Kostarika	4,16	12118,13	1,63	7,73	1,941E+10	1,902E+10	55,22	18,50	7,15E+09
Çekya	5,17	20636,2	2,45	2,89	1,732E+11	1,57E+11	58,48	17,82	1,48E+11
Danimarka	2,82	57610,1	1,15	5,83	1,834E+11	1,595E+11	58,12	12,50	7,524E+10
Estonya	5,79	20437,77	3,42	5,81	2,044E+10	1,934E+10	59,57	17,93	345036508
Finlandiya	3,19	46412,14	0,75	8,64	9,608E+10	9,596E+10	53,76	9,66	1,051E+10
Fransa	2,29	38781,05	1,03	9,41	8,347E+11	8,582E+11	50,40	26,00	1,563E+11
Almanya	2,68	44652,59	1,51	3,75	1,741E+12	1,481E+12	58,92	15,81	2E+11
Yunanistan	1,09	18582,09	1,12	21,5	7,01E+10	7,176E+10	40,55	12,11	7,804E+09
Macaristan	4,27	14621,24	2,35	4,16	1,232E+11	1,135E+11	53,71	17,18	2,8E+10
İzlanda	4,19	72010,15	1,76	2,74	1,135E+10	1,023E+10	75,06	26,38	6,566E+09
İrlanda	9,01	69970,95	0,34	6,71	4,072E+11	3,314E+11	57,82	29,03	4,413E+09
İsrail	4,28	41114,78	0,24	4,22	1,047E+11	9,784E+10	61,30	21,07	1,13E+11
İtalya	1,67	32406,72	1,23	11,2	6,039E+11	5,463E+11	44,23	7,80	1,511E+11
Japonya	1,68	38834,05	0,48	2,82	8,755E+11	8,379E+11	58,74	17,57	1,264E+12
Kore	3,16	31616,84	1,94	3,65	6,7E+11	5,932E+11	61,16	32,55	3,888E+11
Letonya	3,31	15695,12	2,93	8,72	1,882E+10	1,901E+10	55,53	17,72	4,613E+09
Litvanya	4,28	16885,41	3,72	7,07	3,523E+10	3,41E+10	56,32	12,58	4,45E+09
Lüksemburg	1,32	110193,2	1,73	5,52	1,279E+11	1,017E+11	56,04	6,97	878080634
Meksika	2,11	9434,386	6,04	3,42	4,374E+11	4,579E+11	58,15	21,17	1,755E+11
Hollanda	2,91	48675,22	1,38	4,84	6,958E+11	6,062E+11	60,91	22,90	3,842E+10
Yeni Zelenda	3,58	42925	1,85	4,74	5,581E+10	5,361E+10	67,56	9,25	2,068E+10
Norveç	2,32	75496,75	1,88	4,16	1,443E+11	1,304E+11	60,99	21,60	6,592E+10
Polonya	5,14	13815,62	2,08	4,89	2,861E+11	2,663E+11	54,37	10,67	1,133E+11
Portekiz	3,51	21490,43	1,37	8,87	9,526E+10	9,191E+10	53,71	5,99	2,61E+10
Slovakya	2,94	17585,2	1,31	8,13	9,027E+10	8,862E+10	55,08	11,77	3,621E+09
Slovenya	4,82	23514,03	1,43	6,56	4,047E+10	3,609E+10	54,60	6,51	889788338
İspanya	2,98	28185,32	1,96	17,2	4,619E+11	4,142E+11	47,87	7,00	6,94E+10
İsveç	2,57	53791,51	1,79	6,72	2,374E+11	2,228E+11	60,03	15,11	6,219E+10
İsviçre	1,36	82254,38	0,53	4,8	4,573E+11	3,995E+11	65,15	14,02	8,11E+11
Türkiye	7,50	10464,1	11,14	10,8	2,227E+11	2,549E+11	47,08	3,23	1,077E+11
Birleşik Krallık	2,44	40621,33	2,56	4,33	8,244E+11	8,633E+11	60,19	22,61	1,509E+11
ABD	2,24	59907,75	2,13	4,36	2,394E+12	2,905E+12	59,59	19,26	4,513E+11

2. Adım Normalizasyon İşlemi Uygulanarak Normalize Karar Matrisinin Oluşturulması.

$$x_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^n x_{ij}} \quad \forall j = 1, 2, \dots, n \quad (2.2)$$

Normalizasyon işlemi Eşitlik (2.2)'de ki lineer ile hesaplanır. Ardından eşitlik (2.3) gösterildiği gibi matrise aktarılır.

$$\bar{X} = \begin{matrix} \bar{x}_{11} & \bar{x}_{12} & \dots & \bar{x}_{1n} \\ \bar{x}_{21} & \bar{x}_{22} & \dots & \bar{x}_{2n} \\ \vdots & \vdots & & \vdots \\ \bar{x}_{n1} & \bar{x}_{n2} & \dots & \bar{x}_{nn} \end{matrix} \quad (2.3)$$

Tablo 10. COPRAS Yöntemine Göre Normalize Edilmiş Karar Matrisi

Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9
Avustralya	0,019	0,037	0,024	0,022	0,021	0,021	0,028	0,031	0,013
Avusturya	0,018	0,033	0,026	0,021	0,016	0,015	0,027	0,022	0,004
Belçika	0,013	0,031	0,026	0,028	0,030	0,030	0,023	0,020	0,005
Kanada	0,025	0,031	0,020	0,025	0,037	0,040	0,028	0,025	0,017

Şili	0,011	0,010	0,027	0,027	0,006	0,005	0,026	0,012	0,008
Kolombiya	0,011	0,004	0,053	0,035	0,003	0,004	0,029	0,015	0,010
Kostarika	0,034	0,008	0,020	0,030	0,001	0,001	0,025	0,032	0,001
Çekya	0,042	0,014	0,030	0,011	0,012	0,011	0,027	0,031	0,030
Danimarka	0,023	0,040	0,014	0,023	0,013	0,011	0,027	0,021	0,015
Estonya	0,047	0,014	0,042	0,023	0,001	0,001	0,027	0,031	0,000
Finlandiya	0,026	0,032	0,009	0,034	0,007	0,007	0,025	0,017	0,002
Fransa	0,019	0,027	0,013	0,037	0,059	0,062	0,023	0,045	0,032
Almanya	0,022	0,031	0,019	0,015	0,123	0,106	0,027	0,027	0,040
Yunanistan	0,009	0,013	0,014	0,084	0,005	0,005	0,019	0,021	0,002
Macaristan	0,035	0,010	0,029	0,016	0,009	0,008	0,025	0,029	0,006
İzlanda	0,034	0,050	0,022	0,011	0,001	0,001	0,035	0,045	0,001
İrlanda	0,073	0,048	0,004	0,026	0,029	0,024	0,027	0,050	0,001
İsrail	0,035	0,028	0,003	0,016	0,007	0,007	0,028	0,036	0,023
İtalya	0,014	0,022	0,015	0,044	0,043	0,039	0,020	0,013	0,031
Japonya	0,014	0,027	0,006	0,011	0,062	0,060	0,027	0,030	0,255
Kore	0,026	0,022	0,024	0,014	0,047	0,043	0,028	0,056	0,078
Letonya	0,027	0,011	0,036	0,034	0,001	0,001	0,026	0,030	0,001
Litvanya	0,035	0,012	0,046	0,028	0,002	0,002	0,026	0,022	0,001
Lüksemburg	0,011	0,076	0,021	0,022	0,009	0,007	0,026	0,012	0,000
Meksika	0,017	0,007	0,074	0,013	0,031	0,033	0,027	0,036	0,035
Hollanda	0,024	0,034	0,017	0,019	0,049	0,043	0,028	0,039	0,008
Yeni Zelanda	0,029	0,030	0,023	0,018	0,004	0,004	0,031	0,016	0,004
Norveç	0,019	0,052	0,023	0,016	0,010	0,009	0,028	0,037	0,013
Polonya	0,042	0,010	0,025	0,019	0,020	0,019	0,025	0,018	0,023
Portekiz	0,029	0,015	0,017	0,035	0,007	0,007	0,025	0,010	0,005
Slovakya	0,024	0,012	0,016	0,032	0,006	0,006	0,025	0,020	0,001
Slovenya	0,039	0,016	0,018	0,026	0,003	0,003	0,025	0,011	0,000
İspanya	0,024	0,020	0,024	0,067	0,033	0,030	0,022	0,012	0,014
İsveç	0,021	0,037	0,022	0,026	0,017	0,016	0,028	0,026	0,013
İsviçre	0,011	0,057	0,007	0,019	0,032	0,029	0,030	0,024	0,164
Türkiye	0,061	0,007	0,137	0,042	0,016	0,018	0,022	0,006	0,022
Birleşik Krallık	0,020	0,028	0,031	0,017	0,058	0,062	0,028	0,039	0,030
ABD	0,018	0,042	0,026	0,017	0,169	0,208	0,027	0,033	0,091

3. Adım Ağırlıklandırılmış karar matrisinin oluşturulması.

$$\hat{x}_{ij} = \bar{x}_{ij} \times w_j \quad (2.4)$$

$$\hat{X} = \begin{matrix} \hat{x}_{11} & \hat{x}_{12} & \dots & \hat{x}_{1n} \\ \hat{x}_{21} & \hat{x}_{22} & \dots & \hat{x}_{2n} \\ \vdots & \vdots & & \vdots \\ \hat{x}_{n1} & \hat{x}_{n2} & \dots & \hat{x}_{mn} \end{matrix} \quad (2.5)$$

Yöntemde w_j kriter ağırlıkları ile normalize edilmiş karar matrisinin her bir değeri x_{ij} eşitlik (2.4) ile çarpılır daha sonra eşitlik (2.5)'de ki matrise aktarılır.

Tablo 11. COPRAS Yöntemine Göre Ağırlıklandırılmış Karar Matrisi Sonuçları

Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9
Avustralya	0,003	0,004	0,002	0,002	0,003	0,003	0,002	0,004	0,001
Avusturya	0,003	0,004	0,002	0,002	0,002	0,002	0,002	0,002	0,000
Belçika	0,002	0,004	0,002	0,003	0,004	0,004	0,002	0,002	0,001
Kanada	0,003	0,004	0,002	0,002	0,004	0,005	0,002	0,003	0,002
Şili	0,002	0,001	0,003	0,002	0,001	0,001	0,002	0,001	0,001

Kolombiya	0,002	0,001	0,005	0,003	0,000	0,001	0,002	0,002	0,001
Kostarika	0,005	0,001	0,002	0,003	0,000	0,000	0,002	0,004	0,000
Çekya	0,006	0,002	0,003	0,001	0,001	0,002	0,002	0,003	0,003
Danimarka	0,003	0,005	0,001	0,002	0,002	0,002	0,002	0,002	0,002
Estonya	0,007	0,002	0,004	0,002	0,000	0,000	0,002	0,003	0,000
Finlandiya	0,004	0,004	0,001	0,003	0,001	0,001	0,002	0,002	0,000
Fransa	0,003	0,003	0,001	0,003	0,007	0,008	0,002	0,005	0,003
Almanya	0,003	0,004	0,002	0,001	0,015	0,015	0,002	0,003	0,004
Yunanistan	0,001	0,001	0,001	0,008	0,001	0,001	0,002	0,002	0,000
Macaristan	0,005	0,001	0,003	0,001	0,001	0,001	0,002	0,003	0,001
İzlanda	0,005	0,006	0,002	0,001	0,000	0,000	0,003	0,005	0,000
İrlanda	0,010	0,006	0,000	0,002	0,004	0,003	0,002	0,006	0,000
İsrail	0,005	0,003	0,000	0,002	0,001	0,001	0,002	0,004	0,002
İtalya	0,002	0,003	0,001	0,004	0,005	0,005	0,002	0,002	0,003
Japonya	0,002	0,003	0,001	0,001	0,008	0,008	0,002	0,003	0,027
Kore	0,004	0,003	0,002	0,001	0,006	0,006	0,002	0,006	0,008
Letonya	0,004	0,001	0,003	0,003	0,000	0,000	0,002	0,003	0,000
Litvanya	0,005	0,001	0,004	0,003	0,000	0,000	0,002	0,002	0,000
Lüksemburg	0,001	0,009	0,002	0,002	0,001	0,001	0,002	0,001	0,000
Meksika	0,002	0,001	0,007	0,001	0,004	0,005	0,002	0,004	0,004
Hollanda	0,003	0,004	0,002	0,002	0,006	0,006	0,002	0,004	0,001
Yeni Zelenda	0,004	0,003	0,002	0,002	0,000	0,001	0,003	0,002	0,000
Norveç	0,003	0,006	0,002	0,001	0,001	0,001	0,002	0,004	0,001
Polonya	0,006	0,001	0,002	0,002	0,002	0,003	0,002	0,002	0,002
Portekiz	0,004	0,002	0,002	0,003	0,001	0,001	0,002	0,001	0,001
Slovakya	0,003	0,001	0,002	0,003	0,001	0,001	0,002	0,002	0,000
Slovenya	0,005	0,002	0,002	0,002	0,000	0,000	0,002	0,001	0,000
İspanya	0,003	0,002	0,002	0,006	0,004	0,004	0,002	0,001	0,001
İsveç	0,003	0,004	0,002	0,002	0,002	0,002	0,002	0,003	0,001
İsviçre	0,002	0,007	0,001	0,002	0,004	0,004	0,003	0,003	0,018
Türkiye	0,008	0,001	0,013	0,004	0,002	0,003	0,002	0,001	0,002
Birleşik Krallık	0,003	0,003	0,003	0,002	0,007	0,009	0,002	0,004	0,003
ABD	0,003	0,005	0,002	0,002	0,021	0,029	0,002	0,004	0,010

4. Adım Her Bir Alternatif için Fayda Yönlü (maksimize) Kriterlerin Toplamı Hesaplanır.

$$P_i = \sum_{j=1}^k x_{ij} \quad (2.6)$$

Her bir alternatif için belirlenen kriterlerin fayda yönlü olanlarının toplamı P_i elde edilir.

Tablo 12. COPRAS Yöntemine Göre P_i Değerleri

Kriterler	2017	2018	2019	2020
Avustralya	0,016682	0,017421	0,017943	0,013513
Avusturya	0,013424	0,013793	0,013116	0,015486
Belçika	0,013639	0,014256	0,015921	0,016445
Kanada	0,018481	0,018544	0,018195	0,018169
Şili	0,007754	0,010712	0,007394	0,011838
Kolombiya	0,007633	0,008668	0,011348	0,011213
Kostarika	0,011658	0,009838	0,010736	0,0092
Çekya	0,01783	0,016138	0,017484	0,016907
Danimarka	0,015597	0,014896	0,01448	0,013685
Estonya	0,014075	0,011918	0,013615	0,008198
Finlandiya	0,012258	0,010122	0,010613	0,010311
Fransa	0,023185	0,0235	0,023965	0,025713

Almanya	0,031198	0,030292	0,029758	0,031211
Yunanistan	0,007377	0,008266	0,009314	0,012968
Macaristan	0,013018	0,01429	0,01638	0,011877
İzlanda	0,018654	0,018728	0,019026	0,017402
İrlanda	0,027108	0,02662	0,02625	0,013441
İsrail	0,017841	0,017924	0,020378	0,016287
İtalya	0,01612	0,015793	0,015248	0,021381
Japonya	0,045453	0,045663	0,043037	0,044993
Kore	0,028874	0,030116	0,028147	0,025309
Letonya	0,010794	0,012113	0,011217	0,00922
Litvanya	0,011152	0,01089	0,0141	0,006505
Lüksemburg	0,01484	0,015186	0,016899	0,013446
Meksika	0,017013	0,017336	0,014135	0,020369
Hollanda	0,020729	0,020689	0,020657	0,020671
Yeni Zelenda	0,012741	0,012466	0,012146	0,009235
Norveç	0,017787	0,016797	0,015898	0,014157
Polonya	0,015937	0,017218	0,017907	0,012632
Portekiz	0,010254	0,009581	0,011033	0,012741
Slovakya	0,009948	0,011105	0,010579	0,009056
Slovenya	0,011003	0,010835	0,011621	0,009204
İspanya	0,014252	0,013846	0,014169	0,018897
İsveç	0,015771	0,014909	0,015382	0,013753
İsviçre	0,03472	0,036633	0,034867	0,037128
Türkiye	0,015938	0,010472	0,008517	0,005108
Birleşik Krallık	0,023015	0,023187	0,02315	0,0282
ABD	0,043659	0,045369	0,045613	0,043266

5. Adım Her Bir Alternatif için Maliyet(minimize) Yönlü Kriterlerin Toplamı Hesaplanır.

$$R_i = \sum_{j=k+1}^n x_{ij} \quad (2.7)$$

Her bir alternatif için belirlenen kriterlerin maliyet yönlü olanlarının toplamları R_i elde edilir.

Tablo 13. COPRAS Yöntemine Göre R_i Değerleri

Kriterler	2017	2018	2019	2020
Avustralya	0,007089	0,006914	0,006646	0,007042
Avusturya	0,006449	0,006146	0,005683	0,007146
Belçika	0,009043	0,008647	0,007875	0,00807
Kanada	0,009574	0,010103	0,009928	0,010906
Şili	0,005732	0,006104	0,006568	0,011336
Kolombiya	0,00868	0,007446	0,00858	0,011946
Kostarika	0,004807	0,006001	0,007068	0,008879
Çekya	0,005389	0,004659	0,005392	0,008615
Danimarka	0,004969	0,00455	0,004633	0,005087
Estonya	0,006178	0,005747	0,004513	0,002515
Finlandiya	0,004893	0,005055	0,004964	0,005012
Fransa	0,013016	0,014318	0,013294	0,012683
Almanya	0,017695	0,018371	0,017617	0,01767
Yunanistan	0,009657	0,009203	0,008597	0,005724
Macaristan	0,005295	0,005478	0,006128	0,00932
İzlanda	0,003095	0,003818	0,004723	0,007813
İrlanda	0,006056	0,006173	0,007321	0,006917
İsrail	0,002752	0,003434	0,003535	0,001836
İtalya	0,010799	0,011059	0,010242	0,008905

Japonya	0,009837	0,010649	0,00996	0,009478
Kore	0,009388	0,009058	0,007655	0,008342
Letonya	0,006655	0,005668	0,00584	0,004242
Litvanya	0,007124	0,005488	0,005501	0,0064
Lüksemburg	0,004957	0,00481	0,005316	0,005802
Meksika	0,012664	0,010831	0,009842	0,012536
Hollanda	0,009297	0,009548	0,01031	0,01047
Yeni Zelenda	0,00434	0,003856	0,003995	0,005735
Norveç	0,00492	0,005549	0,005138	0,005598
Polonya	0,006753	0,006194	0,006522	0,010725
Portekiz	0,005639	0,004763	0,004125	0,003943
Slovakya	0,005278	0,006032	0,006147	0,007496
Slovenya	0,004333	0,004149	0,003999	0,002502
İspanya	0,012474	0,012106	0,011008	0,01022
İsveç	0,006653	0,006736	0,006981	0,006872
İsviçre	0,006269	0,006692	0,006118	0,005246
Türkiye	0,019146	0,022678	0,023679	0,031014
Birleşik Krallık	0,013002	0,012676	0,012114	0,011918
ABD	0,032688	0,033159	0,032208	0,034903

6. Adım Minimum R_i değeri hesaplanır.

$$R_{\min} = \min^i R_i \quad (2.8)$$

Yöntemde 5.adımda hesaplanan maliyet yönlü kriterlerin toplamının minimum değeri eşitlik (2.8) ile hesaplanır.

7. Adım Her bir alternatif için Q_i önem düzeylerinin hesaplanması.

$$Q_i = P_i + \frac{R_{\min} \sum_{i=1}^n R_i}{R_i \sum_{i=1}^n R_{\min}} \quad (2.9)$$

Q_i değeri her bir alternatife önem göreceliği ağırlığı olmak üzere eşitlik (2.9) ile hesaplanır.

8. Adım Optimallik kriteri belirlenir.

$$K = \max_i Q_i; i \quad (2.10)$$

Hesaplanan Q_i değerleri için maksimum değerler hesaplanır ve ilgili K sabiti bulunur. En büyük Q_i değeri $Q_{\max}$ hesaplanır.

Tablo 14. COPRAS Yöntemine Göre Q_i Değerleri

Kriterler	2017	2018	2019	2020
Avustralya	0,024598	0,025591	0,026375	0,022081
Avusturya	0,022126	0,022984	0,022976	0,023929
Belçika	0,019846	0,020789	0,023036	0,023921
Kanada	0,024344	0,024135	0,023839	0,023701
Şili	0,017545	0,019966	0,015925	0,01716
Kolombiya	0,014099	0,016255	0,017878	0,016263
Kostarika	0,023333	0,019251	0,018664	0,015994
Çekya	0,028245	0,028263	0,027877	0,023911
Danimarka	0,026891	0,027312	0,026574	0,025545
Estonya	0,023158	0,021746	0,026031	0,032186
Finlandiya	0,023728	0,021298	0,0219	0,022348
Fransa	0,027497	0,027445	0,02818	0,03047
Almanya	0,03437	0,033367	0,032938	0,034625

Yunanistan	0,013188	0,014405	0,015831	0,023508
Macaristan	0,023617	0,024603	0,025524	0,018351
İzlanda	0,036786	0,033521	0,030889	0,025124
İrlanda	0,036375	0,035771	0,033904	0,022163
İsrail	0,038234	0,034375	0,036227	0,049143
İtalya	0,021317	0,020901	0,02072	0,028156
Japonya	0,051159	0,050968	0,048663	0,051359
Kore	0,034852	0,036353	0,035467	0,032542
Letonya	0,019227	0,022078	0,020812	0,023444
Litvanya	0,01903	0,021183	0,024287	0,015932
Lüksemburg	0,026163	0,02693	0,027439	0,023845
Meksika	0,021445	0,022552	0,019828	0,025182
Hollanda	0,026766	0,026606	0,026092	0,026433
Yeni Zelenda	0,025672	0,027115	0,026172	0,019756
Norveç	0,029194	0,026977	0,026803	0,024934
Polonya	0,024247	0,026338	0,026498	0,018257
Portekiz	0,020206	0,021442	0,024617	0,028041
Slovakya	0,020582	0,02047	0,019695	0,017104
Slovenya	0,023955	0,02445	0,025634	0,033318
İspanya	0,018751	0,018513	0,019259	0,0248
İsveç	0,024206	0,023294	0,023408	0,022532
İsviçre	0,043672	0,045074	0,044027	0,048629
Türkiye	0,01887	0,012963	0,010884	0,007053
Birleşik Krallık	0,027332	0,027644	0,027776	0,033263
ABD	0,045376	0,047073	0,047353	0,044995

9. Adım Her bir alternatif için fayda düzeyleri belirlenir.

$$N_i = \frac{Q_i}{Q_{maks}} \quad (2.11)$$

Her bir alternatif fayda derecesi N_i olmak üzere eşitlik (2.11) ile hesaplanır.

Tablo 15. COPRAS Yöntemine Göre N_i Değerleri

Kriterler	2017	2018	2019	2020
Avustralya	0,480824	0,5021	0,541984	0,429932
Avusturya	0,432503	0,450945	0,472143	0,465926
Belçika	0,387928	0,407885	0,473379	0,465765
Kanada	0,475845	0,473534	0,489872	0,46147
Şili	0,342946	0,391733	0,32725	0,334121
Kolombiya	0,275589	0,318917	0,36739	0,31666
Kostarika	0,456083	0,377718	0,383528	0,311424
Çekya	0,5521	0,554536	0,572859	0,465562
Danimarka	0,525647	0,535862	0,546078	0,497381
Estonya	0,452676	0,426669	0,534927	0,626694
Finlandiya	0,463819	0,417869	0,45004	0,435125
Fransa	0,53748	0,53848	0,579081	0,593275
Almanya	0,671829	0,654661	0,676865	0,674182
Yunanistan	0,257791	0,282622	0,325319	0,457718
Macaristan	0,461641	0,482723	0,524504	0,357303
İzlanda	0,719051	0,657693	0,634753	0,489193
İrlanda	0,71102	0,701836	0,696701	0,431528
İsrail	0,747371	0,674438	0,744455	0,956859
İtalya	0,416694	0,410082	0,425778	0,54823
Japonya	1	1	1	1

Kore	0,681246	0,713248	0,728833	0,633623
Letonya	0,375829	0,433179	0,427668	0,456471
Litvanya	0,371978	0,415614	0,49909	0,310209
Lüksemburg	0,511404	0,528376	0,563862	0,464279
Meksika	0,419178	0,442479	0,407455	0,490305
Hollanda	0,523197	0,522007	0,536178	0,514674
Yeni Zelenda	0,501803	0,531996	0,537813	0,384665
Norveç	0,570659	0,529304	0,550781	0,485482
Polonya	0,473966	0,51676	0,544526	0,355488
Portekiz	0,394969	0,420698	0,505864	0,545986
Slovakya	0,402313	0,401626	0,404714	0,333035
Slovenya	0,468245	0,479712	0,526766	0,648739
İspanya	0,366536	0,363221	0,395767	0,482884
İsveç	0,473162	0,457041	0,481014	0,438725
İsviçre	0,853667	0,88437	0,904728	0,946846
Türkiye	0,368849	0,254329	0,223653	0,137337
Birleşik Krallık	0,534256	0,542375	0,570775	0,647656
ABD	0,886962	0,923581	0,973072	0,876085

10. Adım Alternatiflerin Performans Sıralaması Hesaplanır.

Her bir alternatif için hesaplanan fayda düzeyleri N_i için büyükten küçüğe doğru sıralama ile alternatifler arası değerlendirme yapılır. Q_{maks} durumunda en yüksek önem derecesini verecektir (Ömürbek ve Balcı, 2017: 16).

Tablo 16. COPRAS Yöntemine Göre Sıralama Sonuçları

Kriterler	2017	2018	2019	2020
Avustralya	17	18	16	29
Avusturya	26	23	27	19
Belçika	31	31	26	20
Kanada	18	21	24	23
Şili	36	33	36	33
Kolombiya	37	36	35	35
Kostarika	24	34	34	36
Çekya	10	9	10	21
Danimarka	13	12	14	14
Estonya	25	26	19	9
Finlandiya	22	28	28	27
Fransa	11	11	9	10
Almanya	8	8	7	5
Yunanistan	38	37	37	24
Macaristan	23	19	21	31
İzlanda	5	7	8	16
İrlanda	6	5	6	28
İsrail	4	6	4	2
İtalya	28	30	30	11
Japonya	1	1	1	1
Kore	7	4	5	8
Letonya	32	25	29	25
Litvanya	33	29	23	37
Lüksemburg	15	15	12	22
Meksika	27	24	31	15
Hollanda	14	16	18	13
Yeni Zelenda	16	13	17	30

Norveç	9	14	13	17
Polonya	19	17	15	32
Portekiz	30	27	22	12
Slovakya	29	32	32	34
Slovenya	21	20	20	6
İspanya	35	35	33	18
İsveç	20	22	25	26
İsviçre	3	3	3	3
Türkiye	34	38	38	38
Birleşik Krallık	12	10	11	7
ABD	2	2	2	4

5.3. MAIRCA Yöntemi

İlk kez Pamucar, Vasin, ve Lukovac tarafından 2014 yılında literatüre kazandırılan MAIRCA yöntemi diğer çok kriterli karar alma yöntemleri ile hesaplanan ağırlık ve sonuçlara göre kolayca uygulanabilirlik özelliği taşımaktadır (Fidan, 2021: 299).

Yöntemin temel özelliği, ideal ve ampirik derecelendirmeler arasındaki boşlukları tanımlamaya dayalıdır (Ayçin ve Güçlü, 2020: 296). Mairca yönteminin işlem adımları ise şöyledir:

1. Adım Karar Matrisinin Oluşturulması

$$x_{ij} = \begin{matrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & & \vdots \\ x_{n1} & x_{n2} & \dots & x_{nn} \end{matrix} \quad (3.1)$$

Tablo 17. MAIRCA Yöntemine Göre Karar Matrisi Sonuçları

Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9
Avustralya	2,28	53936,14	1,95	5,59	2,967E+11	2,899E+11	61,53	18,09	6,565E+10
Avusturya	2,26	47429,16	2,08	5,5	2,254E+11	2,129E+11	57,84	12,88	2,157E+10
Belçika	1,62	44198,48	2,13	7,09	4,182E+11	4,129E+11	50,02	11,49	2,615E+10
Kanada	3,04	45129,43	1,60	6,34	5,189E+11	5,551E+11	61,59	14,35	8,668E+10
Şili	1,36	15045,53	2,18	6,95	7,81E+10	7,622E+10	55,77	7,10	3,898E+10
Kolombiya	1,36	6450,32	4,31	8,87	4,932E+10	5,808E+10	62,78	8,96	4,713E+10
Kostarika	4,16	12118,13	1,63	7,73	1,941E+10	1,902E+10	55,22	18,50	7,15E+09
Çekya	5,17	20636,2	2,45	2,89	1,732E+11	1,57E+11	58,48	17,82	1,48E+11
Danimarka	2,82	57610,1	1,15	5,83	1,834E+11	1,595E+11	58,12	12,50	7,524E+10
Estonya	5,79	20437,77	3,42	5,81	2,044E+10	1,934E+10	59,57	17,93	345036508
Finlandiya	3,19	46412,14	0,75	8,64	9,608E+10	9,596E+10	53,76	9,66	1,051E+10
Fransa	2,29	38781,05	1,03	9,41	8,347E+11	8,582E+11	50,40	26,00	1,563E+11
Almanya	2,68	44652,59	1,51	3,75	1,741E+12	1,481E+12	58,92	15,81	2E+11
Yunanistan	1,09	18582,09	1,12	21,5	7,01E+10	7,176E+10	40,55	12,11	7,804E+09
Macaristan	4,27	14621,24	2,35	4,16	1,232E+11	1,135E+11	53,71	17,18	2,8E+10
İzlanda	4,19	72010,15	1,76	2,74	1,135E+10	1,023E+10	75,06	26,38	6,566E+09
İrlanda	9,01	69970,95	0,34	6,71	4,072E+11	3,314E+11	57,82	29,03	4,413E+09
İsrail	4,28	41114,78	0,24	4,22	1,047E+11	9,784E+10	61,30	21,07	1,13E+11
İtalya	1,67	32406,72	1,23	11,2	6,039E+11	5,463E+11	44,23	7,80	1,511E+11
Japonya	1,68	38834,05	0,48	2,82	8,755E+11	8,379E+11	58,74	17,57	1,264E+12
Kore	3,16	31616,84	1,94	3,65	6,7E+11	5,932E+11	61,16	32,55	3,888E+11
Letonya	3,31	15695,12	2,93	8,72	1,882E+10	1,901E+10	55,53	17,72	4,613E+09
Litvanya	4,28	16885,41	3,72	7,07	3,523E+10	3,41E+10	56,32	12,58	4,45E+09
Lüksemburg	1,32	110193,2	1,73	5,52	1,279E+11	1,017E+11	56,04	6,97	878080634
Meksika	2,11	9434,386	6,04	3,42	4,374E+11	4,579E+11	58,15	21,17	1,755E+11

Hollanda	2,91	48675,22	1,38	4,84	6,958E+11	6,062E+11	60,91	22,90	3,842E+10
Yeni Zelenda	3,58	42925	1,85	4,74	5,581E+10	5,361E+10	67,56	9,25	2,068E+10
Norveç	2,32	75496,75	1,88	4,16	1,443E+11	1,304E+11	60,99	21,60	6,592E+10
Polonya	5,14	13815,62	2,08	4,89	2,861E+11	2,663E+11	54,37	10,67	1,133E+11
Portekiz	3,51	21490,43	1,37	8,87	9,526E+10	9,191E+10	53,71	5,99	2,61E+10
Slovakya	2,94	17585,2	1,31	8,13	9,027E+10	8,862E+10	55,08	11,77	3,621E+09
Slovenya	4,82	23514,03	1,43	6,56	4,047E+10	3,609E+10	54,60	6,51	889788338
İspanya	2,98	28185,32	1,96	17,2	4,619E+11	4,142E+11	47,87	7,00	6,94E+10
İsveç	2,57	53791,51	1,79	6,72	2,374E+11	2,228E+11	60,03	15,11	6,219E+10
İsviçre	1,36	82254,38	0,53	4,8	4,573E+11	3,995E+11	65,15	14,02	8,11E+11
Türkiye	7,50	10464,1	11,14	10,8	2,227E+11	2,549E+11	47,08	3,23	1,077E+11
Birleşik Krallık	2,44	40621,33	2,56	4,33	8,244E+11	8,633E+11	60,19	22,61	1,509E+11
ABD	2,24	59907,75	2,13	4,36	2,394E+12	2,905E+12	59,59	19,26	4,513E+11

Eşitlik (3.1)'de i alternatifleri, j ise kriterleri ifade etmektedir. Bu durumda n adet alternatif, m adet kriterin bulunduğu standart karar matrisi oluşturulur.

2. Adım Alternatiflerin Tercih Olasılığının Elde Edilmesi

MAIRCA yöntemini diğer ÇKKV yöntemlerinden ayıran temel özelliklerden biri karar vericinin tarafsızlığı nedeniyle alternatiflerden en uygun olanının seçiminin objektif bir değerlendirme ile belirleniyor olmasıdır. Bu nedenle her bir alternatifin tercih olasılığının toplamı 1'e eşittir (Fidan, 2021, s. 298). Yöntemde karar vericinin alternatif seçim sürecinde bir önceliğin olmaması ise yöntemin bir varsayımdır (Ayçin, 2020: 5).

$$P_{Bi} = \frac{1}{m}; \quad \sum_{i=1}^m P_{Bi} = 1 \quad (3.2)$$

Eşitlik (3.2)'de m toplam alternatif sayısını göstermek üzere i . Tercih önceliği P_{Bi} hesaplanır. Tercih önceliğinin alternatifler toplamı 1'e eşittir.

Yöntemin ikinci adımında her bir alternatifin tercih olasılığının eşitlik (3.2) ile hesaplanması yer alır. Buna göre 38 alternatifin olduğu bir karar probleminde P_{Bi} değeri 0,026316 olarak hesaplanmıştır.

3. Adım Teorik Derecelendirme Matrisinin (K_p) Oluşturulması

$$K_p = \begin{matrix} k_{p_{11}} & k_{p_{12}} & \dots & k_{p_{1n}} & P_{B1}w_1 & P_{B1}w_2 & \dots & P_{B1}w_n \\ k_{p_{21}} & k_{p_{22}} & \dots & k_{p_{2n}} & P_{B2}w_1 & P_{B2}w_2 & \dots & P_{B2}w_n \\ \vdots & \vdots & & \vdots & \vdots & \vdots & & \vdots \\ k_{p_{n1}} & k_{p_{n2}} & \dots & k_{p_{nn}} & P_{Bm}w_1 & P_{Bm}w_2 & \dots & P_{Bm}w_n \end{matrix} \quad (3.3)$$

Eşitlik(3.3)'te m alternatif sayısı, n kriter sayısı, w kriter ağırlıkları olmak üzere, her bir alternatifin tercih olasılığı P_{Bi} ile kriter ağırlıklarının w_i çarpımı sonucu K_p teorik derecelendirme matrisi oluşturulur (Erdaş ve Ecer, 2022: 625).

Tablo 18. MAIRCA Yöntemine Göre Teorik Derecelendirme Matrisi

Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9
Avustralya	0,0036	0,0030	0,0025	0,0024	0,0032	0,0036	0,0022	0,0030	0,0028
Avusturya	0,0036	0,0030	0,0025	0,0024	0,0032	0,0036	0,0022	0,0030	0,0028
Belçika	0,0036	0,0030	0,0025	0,0024	0,0032	0,0036	0,0022	0,0030	0,0028
Kanada	0,0036	0,0030	0,0025	0,0024	0,0032	0,0036	0,0022	0,0030	0,0028
Şili	0,0036	0,0030	0,0025	0,0024	0,0032	0,0036	0,0022	0,0030	0,0028
Kolombiya	0,0036	0,0030	0,0025	0,0024	0,0032	0,0036	0,0022	0,0030	0,0028
Kostarika	0,0036	0,0030	0,0025	0,0024	0,0032	0,0036	0,0022	0,0030	0,0028
Çekya	0,0036	0,0030	0,0025	0,0024	0,0032	0,0036	0,0022	0,0030	0,0028
Danimarka	0,0036	0,0030	0,0025	0,0024	0,0032	0,0036	0,0022	0,0030	0,0028
Estonya	0,0036	0,0030	0,0025	0,0024	0,0032	0,0036	0,0022	0,0030	0,0028

Finlandiya	0,0036	0,0030	0,0025	0,0024	0,0032	0,0036	0,0022	0,0030	0,0028
Fransa	0,0036	0,0030	0,0025	0,0024	0,0032	0,0036	0,0022	0,0030	0,0028
Almanya	0,0036	0,0030	0,0025	0,0024	0,0032	0,0036	0,0022	0,0030	0,0028
Yunanistan	0,0036	0,0030	0,0025	0,0024	0,0032	0,0036	0,0022	0,0030	0,0028
Macaristan	0,0036	0,0030	0,0025	0,0024	0,0032	0,0036	0,0022	0,0030	0,0028
İzlanda	0,0036	0,0030	0,0025	0,0024	0,0032	0,0036	0,0022	0,0030	0,0028
İrlanda	0,0036	0,0030	0,0025	0,0024	0,0032	0,0036	0,0022	0,0030	0,0028
İsrail	0,0036	0,0030	0,0025	0,0024	0,0032	0,0036	0,0022	0,0030	0,0028
İtalya	0,0036	0,0030	0,0025	0,0024	0,0032	0,0036	0,0022	0,0030	0,0028
Japonya	0,0036	0,0030	0,0025	0,0024	0,0032	0,0036	0,0022	0,0030	0,0028
Kore	0,0036	0,0030	0,0025	0,0024	0,0032	0,0036	0,0022	0,0030	0,0028
Letonya	0,0036	0,0030	0,0025	0,0024	0,0032	0,0036	0,0022	0,0030	0,0028
Litvanya	0,0036	0,0030	0,0025	0,0024	0,0032	0,0036	0,0022	0,0030	0,0028
Lüksemburg	0,0036	0,0030	0,0025	0,0024	0,0032	0,0036	0,0022	0,0030	0,0028
Meksika	0,0036	0,0030	0,0025	0,0024	0,0032	0,0036	0,0022	0,0030	0,0028
Hollanda	0,0036	0,0030	0,0025	0,0024	0,0032	0,0036	0,0022	0,0030	0,0028
Yeni Zelenda	0,0036	0,0030	0,0025	0,0024	0,0032	0,0036	0,0022	0,0030	0,0028
Norveç	0,0036	0,0030	0,0025	0,0024	0,0032	0,0036	0,0022	0,0030	0,0028
Polonya	0,0036	0,0030	0,0025	0,0024	0,0032	0,0036	0,0022	0,0030	0,0028
Portekiz	0,0036	0,0030	0,0025	0,0024	0,0032	0,0036	0,0022	0,0030	0,0028
Slovakya	0,0036	0,0030	0,0025	0,0024	0,0032	0,0036	0,0022	0,0030	0,0028
Slovenya	0,0036	0,0030	0,0025	0,0024	0,0032	0,0036	0,0022	0,0030	0,0028
İspanya	0,0036	0,0030	0,0025	0,0024	0,0032	0,0036	0,0022	0,0030	0,0028
İsveç	0,0036	0,0030	0,0025	0,0024	0,0032	0,0036	0,0022	0,0030	0,0028
İsviçre	0,0036	0,0030	0,0025	0,0024	0,0032	0,0036	0,0022	0,0030	0,0028
Türkiye	0,0036	0,0030	0,0025	0,0024	0,0032	0,0036	0,0022	0,0030	0,0028
Birleşik Krallık	0,0036	0,0030	0,0025	0,0024	0,0032	0,0036	0,0022	0,0030	0,0028
ABD	0,0036	0,0030	0,0025	0,0024	0,0032	0,0036	0,0022	0,0030	0,0028

4. Adım Gerçek Değerlendirme Matrisinin (K_r) Oluşturulması

Bu aşamada eşitlik (3.1) ile oluşturulan standart karar matrisinde yer alan değerlerin kriterin fayda yönlü olması durumunda eşitlik (3.4), maliyet yönlü olması durumunda eşitlik (3.5) ile formülleri kullanılarak eşitlik(3.3)'te yer alan teorik derecelendirme matrisinde (K_p) yer alan değerler ile çarpılması sonucu gerçek değerlendirme matrisi (K_r) eşitlik (3.6) ile oluşturulur.

$$k_{rij} = k_{pij} \times \left(\frac{x_{ij} - x_j^{\min}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}} \right) \quad (3.4)$$

$$k_{rij} = k_{pij} \times \left(\frac{x_j^{\max} - x_{ij}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}} \right) \quad (3.5)$$

$$K_r = \begin{matrix} k_{r11} & k_{r12} & \dots & k_{r1n} \\ k_{r21} & k_{r22} & \dots & k_{r2n} \\ \vdots & \vdots & & \vdots \\ k_{rn1} & k_{rn2} & \dots & k_{rnn} \end{matrix} \quad (3.6)$$

Tablo 19. MAIRCA Yöntemine Göre Gerçek Değerlendirme Matrisi

Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9
Avustralya	0,0005	0,0014	0,0021	0,0020	0,0004	0,0033	0,0013	0,0015	0,0001
Avusturya	0,0005	0,0012	0,0020	0,0021	0,0003	0,0034	0,0011	0,0010	0,0000
Belçika	0,0002	0,0011	0,0020	0,0018	0,0005	0,0031	0,0006	0,0008	0,0001
Kanada	0,0009	0,0011	0,0022	0,0019	0,0007	0,0029	0,0013	0,0011	0,0002
Şili	0,0001	0,0002	0,0020	0,0019	0,0001	0,0035	0,0010	0,0004	0,0001

Kolombiya	0,0001	0,0000	0,0015	0,0016	0,0001	0,0036	0,0014	0,0006	0,0001
Kostarika	0,0014	0,0002	0,0021	0,0018	0,0000	0,0036	0,0009	0,0015	0,0000
Çekya	0,0019	0,0004	0,0020	0,0024	0,0002	0,0034	0,0011	0,0015	0,0003
Danimarka	0,0008	0,0015	0,0023	0,0020	0,0002	0,0034	0,0011	0,0009	0,0002
Estonya	0,0022	0,0004	0,0017	0,0020	0,0000	0,0036	0,0012	0,0015	0,0000
Finlandiya	0,0010	0,0012	0,0023	0,0017	0,0001	0,0035	0,0008	0,0007	0,0000
Fransa	0,0006	0,0009	0,0023	0,0016	0,0011	0,0026	0,0006	0,0023	0,0003
Almanya	0,0007	0,0011	0,0022	0,0023	0,0023	0,0018	0,0012	0,0013	0,0004
Yunanistan	0,0000	0,0004	0,0023	0,0000	0,0001	0,0035	0,0000	0,0009	0,0000
Macaristan	0,0015	0,0002	0,0020	0,0022	0,0002	0,0035	0,0008	0,0014	0,0001
İzlanda	0,0014	0,0019	0,0021	0,0024	0,0000	0,0036	0,0022	0,0023	0,0000
İrlanda	0,0036	0,0018	0,0024	0,0019	0,0005	0,0032	0,0011	0,0026	0,0000
İsrail	0,0015	0,0010	0,0025	0,0022	0,0001	0,0035	0,0013	0,0018	0,0003
İtalya	0,0003	0,0008	0,0022	0,0013	0,0008	0,0030	0,0002	0,0005	0,0003
Japonya	0,0003	0,0009	0,0024	0,0024	0,0012	0,0026	0,0012	0,0015	0,0028
Kore	0,0009	0,0007	0,0021	0,0023	0,0009	0,0029	0,0013	0,0030	0,0009
Letonya	0,0010	0,0003	0,0019	0,0016	0,0000	0,0036	0,0010	0,0015	0,0000
Litvanya	0,0015	0,0003	0,0017	0,0019	0,0000	0,0036	0,0010	0,0009	0,0000
Lüksemburg	0,0001	0,0030	0,0021	0,0021	0,0002	0,0035	0,0010	0,0004	0,0000
Meksika	0,0005	0,0001	0,0012	0,0023	0,0006	0,0031	0,0011	0,0018	0,0004
Hollanda	0,0008	0,0012	0,0022	0,0021	0,0009	0,0029	0,0013	0,0020	0,0001
Yeni Zelenda	0,0011	0,0011	0,0021	0,0022	0,0001	0,0036	0,0017	0,0006	0,0000
Norveç	0,0006	0,0020	0,0021	0,0022	0,0002	0,0035	0,0013	0,0019	0,0001
Polonya	0,0019	0,0002	0,0020	0,0021	0,0004	0,0033	0,0009	0,0008	0,0003
Portekiz	0,0011	0,0004	0,0022	0,0016	0,0001	0,0035	0,0008	0,0003	0,0001
Slovakya	0,0008	0,0003	0,0022	0,0017	0,0001	0,0035	0,0009	0,0009	0,0000
Slovenya	0,0017	0,0005	0,0022	0,0019	0,0000	0,0036	0,0009	0,0003	0,0000
İspanya	0,0009	0,0006	0,0021	0,0005	0,0006	0,0031	0,0005	0,0004	0,0002
İsveç	0,0007	0,0014	0,0021	0,0019	0,0003	0,0034	0,0012	0,0012	0,0001
İsviçre	0,0001	0,0022	0,0024	0,0021	0,0006	0,0031	0,0016	0,0011	0,0018
Türkiye	0,0029	0,0001	0,0000	0,0014	0,0003	0,0033	0,0004	0,0000	0,0002
Birleşik Krallık	0,0006	0,0010	0,0019	0,0022	0,0011	0,0026	0,0013	0,0020	0,0003
ABD	0,0005	0,0016	0,0020	0,0022	0,0032	0,0000	0,0012	0,0016	0,0010

5. Adım Toplam Boşluk Matrisinin (F) Oluşturulması

Yöntemin 4. aşamasında eşitlik (3.3) ile oluşturulan teorik derecelendirme matrisinden (K_p) eşitlik (3.6) ile hesaplanan gerçek değerlendirme matrisinin (K_r) farkı alınarak eşitlik (3.7) toplam boşluk matrisi (F) oluşturulur.

$$F = K_p - K_r = \begin{matrix} f_{11} & f_{12} & \dots & f_{1n} \\ f_{21} & f_{22} & \dots & f_{2n} \\ \vdots & \vdots & & \vdots \\ f_{n1} & f_{n2} & \dots & f_{nn} \end{matrix} \quad (3.7)$$

Tablo 20. MAIRCA Yöntemine Göre Toplam Boşluk Matrisi

Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9
Avustralya	0,0031	0,0016	0,0004	0,0004	0,0028	0,0004	0,0009	0,0015	0,0027
Avusturya	0,0031	0,0018	0,0004	0,0004	0,0029	0,0003	0,0011	0,0020	0,0028
Belçika	0,0034	0,0019	0,0004	0,0006	0,0027	0,0005	0,0016	0,0021	0,0028
Kanada	0,0027	0,0019	0,0003	0,0005	0,0025	0,0007	0,0009	0,0018	0,0026
Şili	0,0035	0,0028	0,0004	0,0005	0,0031	0,0001	0,0012	0,0026	0,0027
Kolombiya	0,0035	0,0030	0,0009	0,0008	0,0032	0,0001	0,0008	0,0024	0,0027
Kostarika	0,0022	0,0028	0,0003	0,0006	0,0032	0,0000	0,0013	0,0014	0,0028

Çekya	0,0018	0,0026	0,0005	0,0000	0,0030	0,0002	0,0011	0,0015	0,0025
Danimarka	0,0028	0,0015	0,0002	0,0004	0,0030	0,0002	0,0011	0,0020	0,0026
Estonya	0,0015	0,0026	0,0007	0,0004	0,0032	0,0000	0,0010	0,0015	0,0028
Finlandiya	0,0027	0,0019	0,0001	0,0008	0,0031	0,0001	0,0014	0,0023	0,0028
Fransa	0,0031	0,0021	0,0002	0,0009	0,0021	0,0011	0,0016	0,0007	0,0025
Almanya	0,0029	0,0019	0,0003	0,0001	0,0009	0,0018	0,0010	0,0017	0,0024
Yunanistan	0,0036	0,0027	0,0002	0,0024	0,0031	0,0001	0,0022	0,0021	0,0028
Macaristan	0,0022	0,0028	0,0005	0,0002	0,0031	0,0001	0,0014	0,0016	0,0028
İzlanda	0,0022	0,0011	0,0003	0,0000	0,0032	0,0000	0,0000	0,0006	0,0028
İrlanda	0,0000	0,0012	0,0000	0,0005	0,0027	0,0004	0,0011	0,0004	0,0028
İsrail	0,0022	0,0020	0,0000	0,0002	0,0031	0,0001	0,0009	0,0012	0,0026
İtalya	0,0034	0,0023	0,0002	0,0011	0,0024	0,0007	0,0020	0,0025	0,0025
Japonya	0,0034	0,0021	0,0001	0,0000	0,0020	0,0010	0,0010	0,0015	0,0000
Kore	0,0027	0,0023	0,0004	0,0001	0,0023	0,0007	0,0009	0,0000	0,0019
Letonya	0,0026	0,0027	0,0006	0,0008	0,0032	0,0000	0,0012	0,0015	0,0028
Litvanya	0,0022	0,0027	0,0008	0,0006	0,0032	0,0000	0,0012	0,0020	0,0028
Lüksemburg	0,0035	0,0000	0,0003	0,0004	0,0031	0,0001	0,0012	0,0026	0,0028
Meksika	0,0032	0,0029	0,0013	0,0001	0,0026	0,0006	0,0011	0,0012	0,0024
Hollanda	0,0028	0,0018	0,0003	0,0003	0,0023	0,0007	0,0009	0,0010	0,0027
Yeni Zelenda	0,0025	0,0020	0,0004	0,0003	0,0031	0,0001	0,0005	0,0024	0,0028
Norveç	0,0031	0,0010	0,0004	0,0002	0,0030	0,0002	0,0009	0,0011	0,0027
Polonya	0,0018	0,0028	0,0004	0,0003	0,0028	0,0003	0,0013	0,0022	0,0026
Portekiz	0,0025	0,0026	0,0003	0,0008	0,0031	0,0001	0,0014	0,0027	0,0028
Slovakya	0,0028	0,0027	0,0002	0,0007	0,0031	0,0001	0,0013	0,0021	0,0028
Slovenya	0,0019	0,0025	0,0003	0,0005	0,0032	0,0000	0,0013	0,0026	0,0028
İspanya	0,0028	0,0024	0,0004	0,0019	0,0026	0,0005	0,0017	0,0026	0,0027
İsveç	0,0030	0,0016	0,0003	0,0005	0,0029	0,0003	0,0010	0,0018	0,0027
İsviçre	0,0035	0,0008	0,0001	0,0003	0,0026	0,0005	0,0006	0,0019	0,0010
Türkiye	0,0007	0,0029	0,0025	0,0010	0,0029	0,0003	0,0018	0,0030	0,0026
Birleşik Krallık	0,0030	0,0020	0,0005	0,0002	0,0021	0,0011	0,0009	0,0010	0,0025
ABD	0,0031	0,0015	0,0004	0,0002	0,0000	0,0036	0,0010	0,0013	0,0018

6. Adım Alternatiflerin Nihai Fonksiyon Değerinin (U_i) Hesaplanması ve Alternatiflerin Sıralanması

Eşitlik (3.8)'de, eşitlik (3.7) ile hesaplanan matrisin f_{ij} boşluk değerleri olmak üzere U_i nihai fonksiyon değerleri hesaplanır.

$$U_i = \sum_{j=1}^n (f_{ij}) \quad (3.8)$$

Eşitlik (3.8) ile hesaplanan U_i nihai fonksiyon değerleri için en düşük skora sahip olan alternatif en iyi karar alternatif olarak değerlendirilirken en yüksek U_i skoruna sahip karar alternatifi ise en kötü karar alternatifi olarak değerlendirilmektedir (Aydın, 2020: 834).

Tablo 21. MAIRCA Yöntemine Göre Alternatiflerin Nihai Fonksiyon ve Sıra Değerleri

Kriterler	2017 Yılı		2018 Yılı		2019 Yılı		2020 Yılı	
	U_i	Sıra	U_i	Sıra	U_i	Sıra	U_i	Sıra
Avustralya	0,013633	13	0,013149	10	0,012522	9	0,011844	10
Avusturya	0,014711	23	0,014336	22	0,01416	24	0,014034	21
Belçika	0,015932	31	0,015369	29	0,014231	26	0,014165	22
Kanada	0,013919	17	0,013857	16	0,013555	20	0,014372	25
Şili	0,016978	34	0,015726	32	0,016823	34	0,016863	33
Kolombiya	0,017316	35	0,016472	34	0,015514	33	0,018204	35
Kostarika	0,014713	24	0,015665	31	0,015455	31	0,017366	34
Çekya	0,013079	11	0,013481	13	0,012623	10	0,012888	15

Danimarka	0,01388	16	0,013902	18	0,013691	21	0,012616	14
Estonya	0,013674	14	0,014327	21	0,013073	16	0,013103	16
Finlandiya	0,015055	25	0,015658	30	0,015171	30	0,014228	23
Fransa	0,014046	20	0,014432	23	0,013839	23	0,014235	24
Almanya	0,01303	10	0,01348	12	0,013018	15	0,011732	8
Yunanistan	0,019163	38	0,018613	37	0,017982	37	0,018678	37
Macaristan	0,014454	21	0,013957	19	0,012783	13	0,014413	26
İzlanda	0,010287	2	0,010467	2	0,009979	2	0,01178	9
İrlanda	0,009035	1	0,009736	1	0,009484	1	0,009494	3
İsrail	0,012156	6	0,012341	6	0,011045	4	0,010938	5
İtalya	0,016959	33	0,017055	35	0,017004	36	0,01652	32
Japonya	0,011132	3	0,011406	5	0,011593	6	0,009327	2
Kore	0,011345	5	0,011185	4	0,011123	5	0,009668	4
Letonya	0,015484	29	0,014574	24	0,014579	27	0,013974	19
Litvanya	0,015439	28	0,015007	27	0,013437	19	0,014452	27
Lüksemburg	0,013997	18	0,013553	14	0,012633	11	0,012396	11
Meksika	0,015325	27	0,014706	25	0,015457	32	0,014491	28
Hollanda	0,012744	8	0,012785	8	0,012391	8	0,011537	7
Yeni Zelenda	0,013866	15	0,013609	15	0,013352	18	0,01261	13
Norveç	0,012472	7	0,012843	9	0,012731	12	0,011177	6
Polonya	0,014512	22	0,013879	17	0,013219	17	0,014017	20
Portekiz	0,016138	32	0,015929	33	0,014927	28	0,015885	31
Slovakya	0,015785	30	0,015259	28	0,015103	29	0,015112	30
Slovenya	0,015147	26	0,014908	26	0,014204	25	0,014621	29
İspanya	0,017476	36	0,017372	36	0,016846	35	0,018588	36
İsveç	0,014018	19	0,014223	20	0,013799	22	0,01329	18
İsviçre	0,011254	4	0,010532	3	0,010737	3	0,008975	1
Türkiye	0,017634	37	0,019646	38	0,020783	38	0,019297	38
Birleşik Krallık	0,013367	12	0,013387	11	0,012817	14	0,013162	17
ABD	0,012958	9	0,012475	7	0,011843	7	0,012402	12

2017 yılı verileri ile hesaplanan değerler sonucunda ilk sırada yer alan ülke en küçük U_i (0,009035) değeri ile İrlanda olduğu, İrlanda'yı takiben İzlanda'nın 2. sırada yer aldığı ve 3.sırada Japonya'nın olduğu görülmüştür. En kötü performans sergileyen ülkeler ise en büyük U_i (0,019163) değeri ile Yunanistan olduğu, Yunanistan'ı takip eden Türkiye ve İspanya olduğu görülmüştür. 2018 yılı verileri ile hesaplanan değerler sonucunda ilk sırada yer alan ülke en küçük U_i (0,009736) değeri ile İrlanda olduğu, İrlanda'yı takiben İzlanda'nın 2. sırada yer aldığı ve 3.sırada İsviçre olduğu görülmüştür. En kötü performans sergileyen ülkeler ise en büyük U_i (0,019646) değeri ile Türkiye olduğu, Türkiye'yi takip eden Yunanistan ve İspanya olduğu görülmüştür. 2019 yılı verileri ile hesaplanan değerler sonucunda ilk sırada yer alan ülke en küçük U_i (0,009484) değeri ile İrlanda olduğu, İrlanda'yı takiben İzlanda'nın 2. sırada yer aldığı ve 3.sırada İsviçre olduğu görülmüştür. En kötü performans sergileyen ülkeler ise en büyük U_i (0,020783) değeri ile Türkiye olduğu, Türkiye'yi takip eden Yunanistan ve İtalya olduğu görülmüştür. 2020 yılı verileri ile hesaplanan değerler sonucunda ilk sırada yer alan ülke en küçük U_i (0,008975) değeri ile İsviçre olduğu, İsviçre'yi takiben Japonya'nın 2. sırada yer aldığı ve 3.sırada İrlanda olduğu görülmüştür. En kötü performans sergileyen ülkeler ise en büyük U_i (0,019297) değeri ile Türkiye olduğu, Türkiye'yi takip eden Yunanistan ve İspanya olduğu görülmüştür.

5.4. BORDA Yöntemi

Jean-Charles De Borda tarafından 1784 yılında oylama tekniği olarak benimsenmiştir. Bir veri birleştirme yöntemi olarak kullanılan toplulaştırma tekniklerinden biridir. İki'den fazla sıra değerlerini içeren listenin tek bir sıra sonucunu göstermesine olanak tanır (Meşe ve Özdemir, 2022: 2816). BORDA sayım yönteminde; m adet alternatif sahip çalışma olduğu varsayıldığında en yüksek sıralamaya sahip

alternatife $m - 1$ puan atanarak eşitlik-1 ile BORDA skoruna (b_i) erişilir. En az tercih edilen alternatife ise sıfır puan verilerek sıralamaya tabi tutulur. En yüksek BORDA skoruna sahip alternatif en iyi karar alternatifi olarak seçilir.

$$b_i = \sum_{k=1}^n (M - x_{ij}) \quad (4.1)$$

Tablo 22. Borda Skor Sonucundaki Alternatiflerin Sırası

2017 Yılı			2018 Yılı		2019 Yılı		2020 Yılı	
Kriterler	Skor	Sıra	Skor	Sıra	Skor	Sıra	Skor	Sıra
Avustralya	46	14	48	13	51	11	14	32
Avusturya	27	26	31	22	25	26	37	19
Belçika	14	32	16	29	24	27	34	20
Kanada	41	18	39	19	32	22	30	22
Şili	6	34	11	32	6	36	13	33
Kolombiya	4	37	6	35	8	34	13	33
Kostarika	28	25	11	32	11	32	27	24
Çekya	55	10	54	10	56	8	43	16
Danimarka	47	13	46	16	41	18	30	22
Estonya	37	19	29	24	41	18	51	13
Finlandiya	29	23	18	28	18	29	12	35
Fransa	45	15	42	17	44	15	55	11
Almanya	58	9	56	8	54	9	65	4
Yunanistan	0	38	2	37	2	37	27	24
Macaristan	32	22	38	20	42	17	18	29
İzlanda	69	2	67	5	66	6	58	9
İrlanda	69	2	70	1	69	2	17	30
İsrail	66	5	64	7	68	4	57	10
İtalya	15	29	11	32	10	33	55	11
Japonya	72	1	70	1	69	2	74	1
Kore	64	7	68	4	66	6	59	8
Letonya	15	29	27	25	20	28	33	21
Litvanya	15	29	20	27	34	21	4	37
Lüksemburg	43	17	47	15	53	10	25	26
Meksika	22	27	27	25	13	31	46	15
Hollanda	54	11	52	12	50	14	49	14
Yeni Zelanda	45	15	48	13	41	18	20	27
Norveç	60	8	53	11	51	11	38	18
Polonya	35	21	42	17	44	15	20	27
Portekiz	14	32	16	29	26	25	61	7
Slovakya	17	28	16	29	15	30	6	36
Slovenya	29	23	30	23	31	23	62	5
İspanya	5	35	5	36	8	34	39	17
İsveç	37	19	34	21	29	24	16	31
İsviçre	69	2	70	1	70	1	68	2
Türkiye	5	35	0	38	0	38	0	38
Birleşik Krallık	52	12	55	9	51	11	62	5
ABD	65	6	67	5	67	5	68	2

2017 yılı COPRAS ve MAIRCA yöntemlerinin sıra değerleri ile elde edilen BORDA skor puanlarına göre ilk sırayı Japonya'nın aldığı daha sonra 2. sırada İzlanda, İrlanda ve İsviçre'nin eşit puan aldığı son sıralarda ise 38. sırada Yunanistan, 37. sırada Kolombiya'nın yer aldığı görülmüştür. 2018 yılı BORDA skor puanlarına göre ilk sırada Japonya, İrlanda ve İsviçre'nin eşit puanla yer aldığı, son sıralarda ise 38. sırada Türkiye, daha sonra Yunanistan ve İspanya'nın yer aldığı görülmüştür. 2019 yılı BORDA

skor puanlarına göre ilk sırayı İsviçre'nin aldığı daha sonra 2.sırada Japonya ve İrlanda'nın eşit puan aldığı, son sıralarda ise 38. sırada Türkiye, daha sonra 37.sırada Yunanistan ve 36. sırada Şili'nin yer aldığı görülmüştür. 2020 yılı BORDA skor puanlarına göre ilk sırayı Japonya'nın aldığı daha sonra 2.sırada ABD ve İsviçre'nin eşit puanla yer aldığı, son sıralarda ise 38. sırada Türkiye, daha sonra 37.sırada Litvanya ve 36. sırada Slovakya'nın yer aldığı görülmüştür.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma ile Türkiye ve OECD'ye üye diğer 37 ülkenin ekonomik performansının analizi yapılmıştır. Analizde ekonomik performans göstergesi olarak 9 kriter belirlenmiştir. Söz konusu kriterler büyüme oranı, kişi başı gelir, enflasyon oranı, işsizlik oranı, mal ihracatı, mal ithalatı, istihdam oranı, yüksek teknoloji ürünlerinin imalat sanayi ihracatı içindeki payı ve toplam rezervlerdir. Kriterlerin önem düzeyleri CRİTİC yöntemi ile hesaplanmıştır. Her bir ülke söz konusu kriterler ile 2017, 2018, 2019, 2020 yılları için ayrı ayrı COPRAS ve MAIRCA yöntemleri ile sıralanmıştır.

Çalışmada kullanılan COPRAS ve MAIRCA yöntemlerinden elde edilen ekonomik performans sıralamaları sonuçları incelendiğinde COPRAS yönteminde tüm yıllarda Japonya 1.sırada yer almıştır. 2017, 2018, 2019 yılı için ABD, 2020 yılı için İsrail 2.sırada, İsviçre ise tüm yıllarda 3.sırada yer almıştır. Dönem itibariyle veriler incelendiğinde *2017 yılı kapsamında* Japonya'nın OECD ülkeleri arasında en yüksek paya sahip olduğu, OECD ülkelerinin ortalama rezerv miktarlarının ABD ve İsviçre'de bu rakamın üstünde olduğu, Yunanistan, Kolombiya ve Şili'nin ortalama rakamın altında kaldığı, en az rakamlara sahip olduğu görülmüştür. Bir başka neden olarak; minimum olması gereken maliyet yönlü kriter olan işsizlik oranının OECD ülkelerinin ortalamasının %6,75 olduğu, bu oranın Japonya'da %2,82 ABD'de %4,36 ve İsviçre'de %4,8 iken Yunanistan da bu oranın %21,49 olduğu ve OECD ülkeleri içerisinde en yüksek orana sahip olduğu, Kolombiya'da %8,87 ve Şili'de 6,95 olduğu alt sıralarda yer aldığı tespit edilmiştir. Yine aynı şekilde minimum olması gereken maliyet yönlü kriter olan enflasyon oranının OECD ülkelerinin ortalamasının %2,14 olduğu, bu oranın Japonya'da %0,48 olduğu ve en az orana sahip 3.ülke olduğu, ABD'de %2,13 ve İsviçre'de %0,53 iken Yunanistan'da bu oran %1,12, Kolombiya'da %4,31 ve Şili'de 2,18'dir.Yunanistan'ın işsizlik ve istihdam yönünde daralmaya sahip bir ekonomik dönüşümünün olabileceği düşünülmektedir. Türkiye'nin 2017 yılı verileri ve yöntem sırası incelendiğinde COPRAS yöntemine göre 34. Sırada yer aldığı, İrlanda'dan sonra %7,5 ile en yüksek büyüme oranına sahip olmasına karşın, %11,1 ile en fazla enflasyon oranına sahip olduğu, %10,8 işsizlik oranı ile OECD ortalamasının üstünde işsizlik oranına sahip olduğu, yüksek teknoloji ürünlerinin imalat sanayi içindeki ihracat oranının %3,2 ile OECD ülkeleri arasında en az orana sahip olduğu, büyüme oranı dışında diğer kriter bakımından ortalama OECD rakamlarının altında yer aldığı görülmüştür. MAIRCA sonuçlarına bakıldığında İrlanda, İzlanda ve Japonya en iyi performans sergilerken Yunanistan, Türkiye ve İspanya en kötü performans sergilemiştir. İrlanda'nın 2017 yılında OECD ülkeleri arasında en yüksek büyüme oranına (%9,05) sahip olduğu, yüksek teknoloji ürünlerinin imalat sanayi içindeki ihracat oranının %29 ile en iyi orana sahip 2.ülke olduğu aynı şekilde enflasyon oranının %0,34 ile en az orana sahip 2.ülke olduğu, diğer kriterlerde ortalama OECD rakamlarının üstünde performans sergilediği görülmüştür. İspanya'nın son sıralarda yer almasında Yunanistan'dan sonra %17,22 ile en yüksek işsizlik oranına sahip olması ve diğer kriterlerde ortalama OECD rakamlarının altında değerlere sahip olmasında görülmektedir. *2018 yılı kapsamında*; COPRAS yöntemi sonucunda en iyi performans gösteren ülkeler sırasıyla Japonya, ABD ve İsviçre olmuştur. En kötü performansa sahip ülkeler ise sırasıyla Türkiye, Yunanistan ve Kolombiya olmuştur. 2017 yılı ile kıyaslandığında üst sıraların değişmediği, yine aynı şekilde en fazla rezerv varlığına sahip ülkenin Japonya olduğu ve hatta 2017'ye göre varlıklarında artış yaşandığı. OECD ülkeleri arasında en az büyüme oranına (%0,58) sahip olduğu, diğer kriterlerde OECD ülkelerinin üstünde performans sergilediği, %2,47 işsizlik oranı ile en az orana sahip 2.ülke olduğu, ihracat rakamlarında 3.sırada yer aldığı görülmüştür. İsviçre'nin aynı şekilde Japonya'dan sonra en fazla rezerv varlıklarına sahip 2.ülde olduğu, %65 istihdam oranı ile en fazla orana sahip 3.ülke olduğu, kişi başı gelir rakamlarında OECD ülkeleri arasında en fazla rakama sahip 2.ülke olduğu diğer kriterler bakımından OECD ortalamasının üstünde

yer aldığını görülmüştür. ABD'nin 2017'ye göre kıyasla sırasının değişmediği OECD ülkeleri arasında en fazla ihracat ve ithalat oranlarına sahip olduğu, rezerv varlıkları Japonya ve İsviçre'den sonra en fazla rakama sahip 3.ülke olduğunu görülmüştür. 2017 yılına göre değişim gösteren ülkelerden Türkiye'nin 2017 yılı büyüme oranı %7,5 iken 2018 yılında %2,9 olduğu, 2017 yılı enflasyon oranı %11,14 iken 2018 yılında enflasyon oranının %16 ile OECD ülkelerinin en yükseğine sahip olduğu, kişi başı gelirden OECD ülkeleri arasında en az orana sahip 2.ülke olduğu, %10,9 ile Yunanistan ve İspanya'dan sonra en yüksek işsizlik oranına sahip 3.ülke olduğu, istihdam oranında %47,37 ile Yunanistan, İtalya'dan sonra en az orana sahip 3.ülke olduğu ve rezerv varlıkların azaldığı ve bu sebeple sırasının değiştiği düşünülmektedir.

MAIRCA yöntem sonuçlarına bakıldığında İrlanda, İzlanda ve İsviçre en iyi performans sergilerken Türkiye, Yunanistan ve İspanya en kötü performans sergilemiştir. İrlanda'nın 2018 yılında OECD ülkeleri arasında en yüksek büyüme oranına ve en az enflasyon oranına sahiptir. İrlanda'da yüksek teknoloji ürünlerinin imalat sanayi içindeki ihracat oranının %24 olduğu ve diğer kriterlerde ortalama OECD rakamlarının üstünde performans sergilediği görülmüştür. Japonya'nın ise 2017'ye göre 2 sıra gerilediği görülmekte ve bu durum; büyüme oranının düşmesi ile ilişkilendirilmektedir. *2019 yılı kapsamında*; COPRAS yöntemi sonucunda en iyi performans gösteren ülkeler sırasıyla Japonya, ABD ve İsviçre olmuştur. En kötü performansa sahip ülkeler ise sırasıyla Türkiye, Yunanistan ve Şili olmuştur. Üst sıralarda yer alan ülkelerin 2017,2018 yılına göre sıralamada bir değişim olmadığı, alt sıralarda ise Türkiye'nin sıra değerinin düştüğü görülmüştür. OECD ülkelerinin ortalama büyüme oranları %2,2 olmasına rağmen Japonya'nın en az büyüme oranına sahiptir. Buna karşın, kişi başına geliri ve istihdam oranı yükselmiş, enflasyon ve işsizlik oranları düşmüş, ihracat ve ithalat oranları azalmış, rezerv varlıklarında artış meydana gelmiştir. Tüm bunlar birlikte düşünüldüğünde; Japonya'nın OECD ülke sırasını koruduğu söylenebilir. ABD'nin büyüme, enflasyon, ithalat, işsizlik oranlarının rezerv varlıklarının 2018 yılına kıyasla düştüğü, kişi başı gelirin, istihdam ve ihracat oranlarının arttığı görülmektedir. Buradan hareketle, ABD'nin OECD ülke sıralamasında yerini koruduğu söylenebilmektedir. İsviçre'nin 2018 yılına kıyasla büyüme oranının, kişi başı gelirin, enflasyon ve işsizlik oranlarının ve ithalatın düştüğü, ihracatın ve rezerv varlıkların arttığı, istihdam oranının değişmediği görülmektedir. Bu değerlendirmeden hareket edilerek İsviçre'nin OECD sıra değerinin değişmediği söylenebilir. Şili'nin büyüme oranının, kişi başına gelirin, ihracatın ve ithalatın 2018 yılına kıyasla azaldığı, enflasyon oranının yükseldiği anlaşılmakta ve bu yüzden OECD sıralamasında sonlarda yer aldığı düşünülmektedir. 2019 yılı MAIRCA sonuçlarına bakıldığında İrlanda, İzlanda ve İsviçre en iyi performans sergilerken Türkiye, Yunanistan ve İtalya en kötü performans sergilemiştir. Yöntem sonuçları 2018 yılına kıyasla incelendiğinde üst sıraların değişmediği, Türkiye ve Yunanistan'ın konumu koruduğu ancak İtalya'nın sıra değerinin azaldığı görülmüştür. İtalya'nın büyüme oranının %düştüğü diğer kriterlerin pek fazla değişmediği görülmüştür. *2020 yılı kapsamında*; COPRAS yöntemi sonucunda en iyi performans gösteren ülkeler sırasıyla Japonya, İsrail ve İsviçre olmuştur. En kötü performansa sahip ülkeler ise sırasıyla Türkiye, Litvanya ve Kostarika olmuştur. 2019 yılında 4. sırada yer alan İsrail, 2020 yılında 2. sıraya yükselmiştir. Bunun nedenleri arasında İsrail'in yüksek teknoloji ürünlerinin imalat sanayi içindeki ihracat oranının artması ve OECD ülkeleri arasında en yüksek paya sahip 2.ülke olması sayılabilir. ABD'nin büyüme oranının, kişi başına gelirin, istihdam oranının, ihracat ve ithalat rakamlarının 2020 yılında azalması, işsizlik oranının yükselmesi gibi nedenlerle sıralamasının değiştiği söylenebilir. 2019 yılında OECD ülkeleri arasında en fazla büyüme oranına sahip olan Litvanya 23. sırada yer alırken, 2020 yılında OECD ülkeleri arasında en fazla küçülen ülkeler arasında yer almış ve bu nedenle 37. sıraya gerilemiştir. MAIRCA yöntem sonuçlarına bakıldığında İsviçre, Japonya ve İrlanda en iyi performans sergilerken Türkiye, Yunanistan ve İspanya en kötü performans sergilemiştir. 2019 yılında 2. sırada yer alan İzlanda'nın 2020 yılında büyüme oranı ve yüksek teknoloji ürünlerinin imalat sanayi içindeki ihracat oranı azalmış ve İzlanda 9. sıraya gerilemiştir. Türkiye ve Yunanistan'ın konumu koruduğu ancak İspanya'nın sıra değerinin azaldığı görülmüştür. 2020 yılında en düşük büyüme oranına sahip ülke olarak dikkat çekmektedir. COPRAS ve MAIRCA yöntem sonuçları BORDA sayım ile toplu bir şekilde hesaplandığında 2017, 2018, 2020

yılında Japonya, 2019 yılında İsviçre 1.sırada yer alırken; 2017 yılında Yunanistan, diğer tüm yıllarda ise Türkiye son sırada yer almıştır. Uygulanan tüm yöntemlerin sıralı sonuçları incelendiğinde; OECD ülkeleri ortalama performanslarında ele alınan ekonomik kriterler bağlamında bir sonra ki çalışmalarda farklı performans değerlendirme kriterleri seçilebilir, OECD ülkeleri dışında bütünleşmiş ekonomik örgütler seçilebilir, farklı çok kriterli yöntemler ile daha fazla dönem ele alınarak, değerlendirme yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Akbulut, O. Y. (2019). “CRITIC ve EDAS Yöntemleri ile İş Bankası'nın 2009-2018 Yılları Arasındaki Performansının Analizi”, *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 249-263.
- Arslan, H. M. (2019). “CRITIC-TOPSIS Yöntemi ile Teknoparklarda Faaliyet Gösteren İşletmelerin Finansal Performanslarının Değerlendirilmesi”, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 144-153.
- Arzu, T. ve Ayçin, E. (2021). “Evaluation of OECD Countries with Multicriteria Decision-Making Methods in terms of Economic, Social and Environmental Aspects”, *Operational Research in Engineering Sciences*, 4(2), 56-78.
- Ayçin, E. (2020). “Personel Seçim Sürecinde CRITIC ve MAIRCA Yöntemlerinin Kullanılması”, *İşletme Dergisi*, 1(1), 1-12.
- Ayçin, E. ve Güçlü, P. (2020). “BIST Ticaret Endeksinde Yer Alan İşletmelerin Finansal Performanslarının Entropi ve MAIRCA Yöntemleri ile Değerlendirilmesi”, *Muhasebe ve Finansman*, (85), 287-312.
- Aydın, Y. (2020). “Bütünleşik CRITIC ve MAIRCA Yöntemleri İle Kamu Sermayeli Bankalarının Performans Analizi”, *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(4), 829-841.
- Demircioğlu, M. ve Coşkun, İ. T. (2018). “CRITIC-MOOSRA Yöntemi ve Ups Seçimi Üzerine Bir Uygulama”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27(1), 183-195
- Erdaş, Y. ve Ecer, F. (2022). “Covid-19 Salgınında Sanal Alışveriş Platformlarının Performanslarının Ölçülmesi: AHP-MAIRCA Modeli”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 13(34), 619-641.
- Ersöz, F. ve Kabak, M. (2010). “Savunma Sanayi Uygulamalarında Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinin Literatür Araştırması”, *Savunma Bilimleri Dergisi*, 9(1), 97-125.
- Ertuğrul, İ. ve Öztaş, T. (2016). “Bireysel Emeklilik Planı Seçiminde Karar Verme Yöntemlerinin Uygulanması: COPRAS ve TOPSIS Örneği”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 165-186.
- Fidan, H. (2021). “CRITIC ve MAIRCA Çok Kriterli Karar Verme Yöntemi ile Uluslararası Hedef Pazar Seçimi”, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 291-309.
- Gök, M. (2015). G20 Ülkelerinin Enerji Göstergeleri Açısından Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri ile Sıralanması, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Hamurcu, M. ve Eren, T. (2015). “Ankara Büyükşehir Belediyesi'nde Çok Ölçütlü Karar Verme Yöntemleri ile Monoray Güzergâh Seçimi”, *Uluslararası Ulaşım Teknolojileri Sempozyumu ve Fuarı Bildirileri*, İstanbul, 17-18 Aralık 2015,410-419.
- Karluk, S. R. (2014). *Küreselleşen Dünyada Uluslararası Kuruluşlar*, İstanbul: Beta Basım Yayıncılık.
- Kenger, M. D. ve Organ, A. (2017). “Banka Personel Seçiminin Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinden Entropi Temelli ARAS Yöntemi ile Değerlendirilmesi”, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(4), 152-170.

- Koca, G. ve Bingöl, M. S. (2022). “Hayat-Dışı Sigorta Şirketlerinin Performanslarının CRITIC Tabanlı MARCOS Yöntemi ile Değerlendirilmesi”, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(1), 70-83.
- Koçel, T. (2003). İşletme Yöneticiliği, İstanbul: Beta Basım Yayıncılık.
- Mendoza, G. ve Martins, H. (2006). “Multi-Criteria Decision Analysis in Natural Resource Management: A Critical Review of Methods and New Modelling Paradigms”, Forest Ecology and Management, 230(1-3). 1-20.
- Meşe, B. ve Özdemir, L. (2022). “Entropi Temelli TOPSIS ve BORDA Sayım Yöntemleri ile Gıda İşletmelerinin Performanslarının Değerlendirilmesi”, Alanya Akademik Bakış Dergisi, 6(3), 2809-2829.
- Öksüzkaya, M. ve Yaşar, Z. R. (2022). “Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye'nin 2016 – 2020 Yılları Arası Makroekonomik Performansının ARAS ve COPRAS Yöntemleri ile Karşılaştırılması”, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 24(1), 171-198.
- Ömürbek, N. ve Balcı, H. F. (2017). “Entropi Temelli COPRAS Yöntemi ile Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye'nin Havayolu Taşımacılığının Değerlendirilmesi”, Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 8(18), 13-25.
- Öztürk, D. ve Batuk, F. (2007). “Çok Sayıda Kriter ile Karar Vermede Kriter Ağırlıkları”, Yıldız Teknik Üniversitesi Sigma Mühendislik ve Fen Bilimleri Dergisi, 25(1), 86-98
- Podvezko, V. (2011). “The Comparative Analysis of MCDA Methods SAW and COPRAS”, Engineering Economics, 22(2), 134-146.
- Sezer, H. (2008). Düzenli Hat Taşımacılığında Nakliye Müteahhidinin Gemi Operatörü Seçimine Çok Kriterli Karar Destek Sistemi Yaklaşımı, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Stanujkic, D. ve Jovanovic, R. (2012). “Measuring A Quality of Faculty Website Using ARAS Method”, Contemporary Issues in Business, Management and Education, 545-554.
- Şenol, Z. ve Ulutaş, A. (2018). “Muhasebe Temelli Performans Ölçümleri ile Piyasa Temelli Performans Ölçümlerinin CRITIC ve ARAS Yöntemleriyle Değerlendirilmesi”, Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, (641), 983-1002.
- Ünal, Y. (2011). Bulanık Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ve Bir Takım Oyunu İçin Oyuncu Seçimi Uygulaması, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Yıldırım, S. (2011). Ürün Tasarımı Geliştirilmesi: Taguchi Tasarımı. Başkent Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

COVID-19 SÜRECİNDE E-MUHASEBE EĞİTİMİ: TEORİK BİR ÇALIŞMA*
E-ACCOUNTING EDUCATION IN THE COVID-19 PROCESS: A THEORETICAL STUDY

Zülküf NARLIKAYA¹
Doç. Dr. Özcan DEMİR²

ÖZET

Covid-19 pandemisi dünya genelinde tüm sektörlerde büyük bir değişime yol açmıştır. Pandemi nedeniyle insanların yaşamları değişmiş ve her düzeydeki eğitim de bu durumdan etkilenmiştir. Birçok ülkede uygulanan sokağa çıkma yasağı, okulların ve üniversitelerin derhal kapatılmasına yol açmış ve tüm akademik faaliyetlerin e-öğrenmeye geçiş zorunluluğunu doğurmuştur. E-öğrenme, özellikle tüm öğrenciler gibi muhasebe öğrencileri için de çeşitli zorluklar yaratan Covid-19 sınırlandırmalarına çözüm olarak benimsenmiştir. Ancak e-öğrenmeye hızlı bir şekilde geçiş hem akademisyenler hem de muhasebe eğitimi alan öğrenciler açısından bazı zorlukları beraberinde getirmiştir. Bu çalışmada, Covid-19 pandemi sürecinde bir çözüm olarak benimsenen e-öğrenmenin muhasebe eğitimi üzerindeki etkisinin teorik açıdan değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Çalışmada öncelikle e-öğrenmenin kavramsal çerçevesi üzerinde durulmuş, sonrasında yüksek öğretimde e-öğrenme ve Covid-19 sürecinde e-muhasebe eğitimi konuları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, E-öğrenme, E-öğrenme Teknolojileri, Muhasebe Eğitimi

Jel Kodları: M49

ABSTRACT

The Covid-19 pandemic has led to a major change in all sectors around the world. People's lives have changed due to the pandemic and education at all levels has been affected. The curfew imposed in many countries led to the immediate closure of schools and universities and necessitated the transition of all academic activities to e-learning. E-learning was adopted as a solution to the Covid-19 restrictions, which created various challenges, especially for accounting students as well as all students. However, the rapid transition to e-learning has brought some challenges for both academics and accounting students. This study aims to theoretically evaluate the impact of e-learning, which has been adopted as a solution in the Covid-19 pandemic process, on accounting education. In the study, firstly, the conceptual framework of e-learning is emphasized, then e-learning in higher education and e-accounting education in the Covid-19 process are examined.

Keywords: Covid-19, E-learning, E-learning Technologies, Accounting Education

Jel Codes: M49

1. GİRİŞ

Covid-19 salgını, eğitim alanları da dahil olmak üzere tüm yaşam düzenini değiştirmiştir. Covid-19'un yayılmasını kontrol altına alma çabalarının bir parçası olarak, insanların evde kalabilmesi için okullar, üniversiteler ve ofisler gibi kamusal alanlar kapatılmıştır (Sezgin vd., 2022). Evde kalın ve evden öğrenin sloganı, Covid-19 pandemisinde öğrenme sürecini yürütebilmenin bir yolu olarak

*Bu çalışma, ikinci yazarın danışmanlığında birinci yazarın devam etmekte olan doktora tez çalışmasından türetilmiştir.

¹Doktora Öğrencisi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Teknoloji ve Bilgi Yönetimi ABD, ORCID: 0000-0002-2473-5509, z.nrlky@gmail.com

² Fırat Üniversitesi, İ.İ.B.F, İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0001-9382-6781, odemir@firat.edu.tr

benimsenmiştir. Öğrenme hedeflerine ulaşılabilmesi için çeşitli öğrenme yöntemleri gerçekleştirilmiş ve bunlardan biri de e-öğrenme (çevrimiçi öğrenme) olmuştur (Almarzooq vd., 2020).

E-öğrenme, Covid-19 salgınından önce de olmasına rağmen günümüzdeki kadar popüler bir öğrenme platformu değildi. Ancak pandeminin hızlı yayılımı ile birlikte tüm eğitim düzeylerinde zorunlu bir hale gelmesi e-öğrenmeyi, eğitim alanında önemli bir öğrenme platformu haline getirmiştir (Ahmed vd., 2023). E-öğrenme, eğitimin en umut verici modellerinden biridir. E-öğrenme, geleneksel eğitim ile akıllı eğitim arasındaki boşluğu kapatmanın yollarından biri olduğu için genel olarak bilgi ve iletişim teknolojilerinin herhangi bir dijital cihaz kullanılarak eğitimde kullanılması olarak tanımlanmaktadır. Özellikle internetin de eğitimde kullanılması, öğrenme ve eğitim modelinin tamamen yeniden yapılandırılmasına yol açmış, içerik ve biçim açısından üniversitelerdeki eğitimi etkilemiştir (Tawfik ve Durrah, 2023).

Pandemi döneminde yüksek eğitim kurumlarındaki muhasebe öğrencilerinin diğer üniversite öğrencilerinden hiçbir farkı bulunmamaktadır. Derslerine çevrimiçi olarak erişmeleri ve üniversite web sitelerinde sınavlarına hazırlanmaları gerekmektedir. Ancak e-öğrenmeye hızlı bir geçiş bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Bunun yanı sıra e-öğrenme, pandemiden önce bile üniversitelerin muhasebe öğreniminde kullanması gereken araçlardan biridir. Çünkü günümüzde muhasebe öğrencilerinin internet üzerinden muhasebe öğrenmek için kullanılabilecekleri birçok uygulama bulunmaktadır (Favale vd., 2020).

Bu bağlamda çalışmada, Covid-19 pandemi sürecinde bir çözüm olarak benimsenen e-öğrenmenin muhasebe eğitimi üzerindeki etkisinin teorik açıdan değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Çalışmada öncelikle e-öğrenmenin kavramsal çerçevesi üzerinde durulmuş, sonrasında yüksek öğretimde e-öğrenme ve Covid-19 sürecinde e-muhasebe eğitimi konuları incelenmiştir.

2. E-ÖĞRENMENİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

2.1. E-Öğrenmenin Tanımı

E-öğrenme terimi, İnternet'in ivme kazanmaya başladığı 1990'ların ortalarında ortaya çıkmıştır ve e-öğrenme uygulaması, web tabanlı öğrenmenin yanı sıra bilgisayar tabanlı öğrenmeyi de içermektedir. (Kumar Başak vd., 2018).

Aparicio vd. (2016), e-öğrenmenin öğrenme sürecini kolay ve etkili hale getirmek için bilgisayarlı sistemlerin kullanımına odaklanan yeni bir terim olmadığı görüşündedirler. Ayrıca e-öğrenmeyi, eğitim ihtiyacına ve amacına bağlı olduğunu belirtmektedirler (Valverde-Berrocoso vd., 2020). Buna karşın Sangrà, vd.'lerine (2012) göre, e-öğrenme teknolojiyi kullanarak öğrenme ve eğitim programları sunmaktadır. Eğitim programlarının elektronik araçlarla verilmesi amacına hizmet etmektedir. Ayrıca bu öğrenme türüyle öğrenciler ve eğitimciler birbirleriyle etkileşime girebilmektedir. Ayrıca Sangrà vd.'leri (2012) e-öğrenmeyi, geleneksel öğrenme yöntemlerine meydan okuyan yeni bir öğrenme yöntemi olarak görmektedir. E-öğrenme, kapsayıcı olarak uygulanan eğitim modelinin tamamını veya bir kısmını temsil eden, elektronik cihazların ve medyanın eğitime erişimini artırmaya yönelik araçların kullanımına dayanan ve yeni anlama ve öğrenme yöntemlerini temsil eden öğrenme ve öğretmeye yönelik bir yaklaşım olarak tanımlanmaktadır. Rosenberg (2001) ve Wentling vd. (2000) ise e-öğrenmeyi, bilgi ve performansı artırmak için çok çeşitli çözümler sağlayabilen internet teknolojilerinin kullanılması olarak tanımlamıştır.

Yukarıda tanımlamalar doğrultusunda e-öğrenmeyi, bir bireyin bilgisini ve performansını geliştirmek için internet teknolojisi tarafından kolaylaştırılan ve sunulan öğrenme deneyimleri veya içeriği olarak tanımlanmak mümkündür. Kısaca e-öğrenme, öğrenme pratiğini desteklemek ve geliştirmek için teknolojinin kullanılması şeklinde tanımlanabilir (Almarzooqi, 2019: 16).

2.2. E-Öğrenmenin Tarihsel Süreci

E-öğrenmenin kökenleri, Stanford'daki Patrick Suppes ve Illinois Üniversitesi'ndeki Don Bitzer'in çalışmalarına dayanmaktadır. Porter (1959) ve Uttal (1962) gibi diğer araştırmacılar da bu alanın başlarında aktifken (Fletcher, 2002), sadece Suppes ve Bitzer, teknoloji kullanımını daha geniş bir eğitim gündemi içinde konumlandırmıştır (Nicholson, 2007: 3)

1960'larda, üniversitelerde bilgisayarların eğitsel uygulamaları çok azdı ve çoğu rutin hesaplama görevlerini yerine getirmekteydi. Genel olarak bu dönemde teknolojinin yüksek maliyetinden dolayı eğitim alanında kullanılmasının zor olduğu düşüncesi benimsenmiştir. Suppes, “gelecekte tüm öğrencilerin, eski kraliyetlere bir zamanlar bireysel öğretici tarafından hizmet edildiği gibi kişisel bir öğretici hizmetine sahip olacağını, ancak bu sefer öğreticinin bir bilgisayar olacağını” ifade etmiştir. Ayrıca bilgisayarların eğitimde kullanımı için en güçlü argümanın kişileştirilmiş öğretim ve desteklediği diyalog olduğunu savunmuştur (Suppes, 1966).

Yine 1960'ların başında, Illinois Üniversitesi'nden Don Bitzer, öğrenci okuryazarlığı konusundaki endişeleri gidermek için devre paylaşımli bir bilgisayar sistemi olan PLATO'yu yaratmıştır. PLATO, okuryazarlık programları da dahil olmak üzere bilgisayar tabanlı eğitimi geliştirmek ve sunmak için kullanılabilir. Bu sistem eğitimcilerin ve öğrencilerin yüksek çözünürlüklü grafik terminallerini ve bir eğitim programlama dili olan TUTOR'u kullanmalarına, eğitimsel kurs yazılımları oluşturmalarına ve bunlarla etkileşim kurmalarına ayrıca elektronik notlar aracılığıyla diğer kullanıcılarla iletişim kurmalarına izin vermiştir. Kısacası bu sistem, günümüz konferans sistemlerinin öncüsü olmuştur (Bitzer vd., 1962).

Woolley (1994), PLATO'nun Bilgisayar Destekli Öğretimdeki ilerlemelerinin yanı sıra, iletişim özelliklerinin de eşit derecede yenilikçi olduğunu ve günümüzün konferans ve mesajlaşma sistemlerinin temellerini oluşturduğunu savunmaktadır. Ona göre internetin ortaya çıkışından yirmi yıl önce, PLATO sistemi çevrimiçi forumlara ve mesaj panolarına, e-postaya, sohbet odalarına, anlık mesajlaşmaya, uzaktan ekran paylaşımına ve çok oyunculu oyunlara öncülük etmiş ve belki de dünyanda bir ilk olan çevrimiçi topluluk olgusunun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Sonuç olarak PLATO'un, Blackboard ve WebCT gibi günümüzün e-öğrenme sistemlerinin atası olduğu söylenebilir.

E-öğrenme uygulamasının zaman içinde karşılaştırması aşağıda Tablo 1'de verilmektedir. Aşağıdaki Tablo 1, makro düzeydeki özelliklere dayalı bir tarihsel perspektif sağlarken, çeşitli kategoriler altında meydana gelen süreçler ve eylemler hakkında çok az bilgi vermektedir (Nicholson, 2007: 7). Bu nedenle teknoloji tabanlı öğrenme sistemleri ve paradigmaların zaman içinde detaylı karşılaştırmalarını yapabilmek için daha detaylı bir araştırmanın gerektiği söylenebilir.

Tablo 1. Eğitim Teknolojisinin Değişimi

Yıllar	Teknoloji	Eğitim Özellikleri
1983 öncesi	Programa Dili- Bilgisayar Destekli Öğrenme	Öğrenme ve öğretime davranışçı yaklaşımlar; programlama araçları oluşturmak ve sorunları çözmek; yerel kullanıcı-bilgisayar etkileşimi (CAL)
1983-1994	Bilgisayar bazlı eğitim; Multimedya;	Etkileşimli multimedya eğitim yazılımı ile eski CAL modellerinin kullanımı; Pasif öğrenen modeller baskın; Yapılandırmacı etkiler, eğitim yazılımı tasarımı kullanımı
1995-1999	Web tabanlı eğitim	Web Tabanlı Eğitim; İnternet tabanlı içerik dağıtımı; Geliştirilen aktif öğrenen modelleri; Yapılandırmacı bakış açıları ve sınırlı son kullanıcı etkileşimleri.
2000 ve sonrası	E-öğrenme	İnternet tabanlı esnek eğitim yazılımı; artan etkileşim; çevrimiçi multimedya eğitim yazılımı; Dağıtılmış yapılandırmacı ve bilişsel modeller; Uzak kullanıcı-kullanıcı etkileşimleri.

Kaynak: (Nicholson, 2007: 7).

2.3. E-Öğrenmenin Avantajları ve Dezavantajları

E-öğrenmenin başlıca avantajları ve dezavantajları aşağıda açıklanmaktadır (Peric, 2019: 47-49):

Avantajları

a) *Zaman ve Mekan Esnekliği*: E-öğrenme, kullanıcının (her zaman ve/veya herhangi bir yerde) bireysel ihtiyaçlarına göre uyarlanır. Böylece öğrenciler zamandan ve konumdan bağımsız olarak öğrenme fırsatına sahip olurlar ve eğitimi sınıfa gelemeyecek olanlar için erişilebilir hale getirmektedir. Çünkü e-öğrenme coğrafi uzaklık, iş sorumlulukları ile geleneksel öğretime uyum sağlayamama, sağlık sorunları vb. nedenlerden dolayı yaşam boyu öğrenme kavramını mümkün kılmaktadır.

b) *Öğrenci-Eğitici Etkileşimi*: İletişim, Bilgi Teknolojileri ve İnternet (örn. e-posta, forumlar) yardımıyla gerçekleştiğinden, e-öğrenme geleneksel öğretimdeki iletişimden daha yoğun, daha iyi ölçülebilir ve genellikle daha anlamlı olabilir. Ayrıca bu öğretim biçiminde, iletişim zorluğu çeken kişiler eğiticinin otoritesinden korkmadan daha kolay bir şekilde sorular sorabilmektedir.

c) *İletişim ve Grup Çalışması*: Bu öğrenme biçimi, e-posta, forum, sohbet, telekonferans vb. tartışma platformları aracılığıyla diğer katılımcılarla işbirlikçi projelerde ekip çalışması, sosyal ve iletişim becerilerini geliştirebilir.

d) *Eğitim İçeriğine Küresel Erişim*: E-öğrenme, klasik öğretimde genellikle mümkün olmayan, dünyanın her yerindeki materyallere erişim sağlamıştır.

e) *Daha Güncel Eğitim Materyalleri ve Daha Kolay Mesleki Gelişim*: Öğrenme içeriği, bireysel olarak öğrencilere göre uyarlanabilmektedir. Örneğin, öğrencilerin eğitim seviyelerine göre temel seviyede eğitim içeriğiyle başlanılabileceği gibi daha fazlasını öğrenmek için ileri düzey eğitim içeriği ile başlanabilir. E-öğrenme, geleneksel öğretimden daha fazla materyale erişim imkanı sağladığından daha fazla eğitim veya yeniden eğitim almayı kolaylaştırmaktadır.

f) *Etkileşimli Öğrenme İçeriği*: E-öğrenme, birçok araştırmaya göre bilgi edinmeyi kolaylaştıran çeşitli medyaları (metin, fotoğraf, görüntü, ses, video, animasyon vb.) kullanmaktadır.

g) *Zamansal Açıklık*: Haftanın her günü kesintisiz eğitime imkan sağlamaktadır.

h) *Sınırsız Öğrenci*: E-sınıfta sınırsız sayıda öğrenciye eğitim verilebilmektedir.

i) *Öğrencilerin Daha Kolay Değerlendirilmesi ve İzlenmesi*: E-öğrenme ile eğitmen, her öğrencinin bilgisini birçok şekilde ve farklı zaman aralıklarında test etme ve her öğrencinin bilgi edinmesini daha kolay izleme olanağına sahiptir.

j) *Yüksek Düzeyde Bireysellik ve Kişiselleştirme*: Öğrenciler bağımsız olarak, kendi hızlarında, seçtikleri yer ve zamanda, farklı etkileşim düzeylerinde öğrenebilmektedir.

Dezavantajları

a) *E-öğrenme İçin Belirli Bilgi ve Becerilerin Gerekli Olması*: E-öğrenmede biraz teknik okuryazarlık olmadan, daha yüksek e-öğrenme seviyelerinin takip edilmesi zor olmaktadır.

b) *Kullanıcıların Daha Fazla Sorumluluğu ve Motivasyonu*: E-öğrenme öğrencilere daha fazla sorumluluk getirmektedir. Genellikle kendilerini motive etmek zorunda kalırlar ve bu durumda öğrenme sürecinde şüpheli sonuçlara ve zayıf ilerlemeye yol açabilmektedir. Ayrıca bazı araştırmalara göre e-öğrenme çok sayıda öğrencinin programı terk etmesine neden olmaktadır.

c) *Öğrenci ve Eğitici Arasında Yüz Yüze İletişim Eksikliği*: Eğiticiyle yüz yüze iletişimin olmaması nedeniyle öğrenciler, öğrenme motivasyonunda caydırıcı olabilecek bir yalnızlık ve mesafe duygusu yaşayabilirler. İnsan temasının ve beden dilinin (sözsüz iletişim) kaybı, anlama eksikliği ile sonuçlanabilir. Ayrıca, bu durum sözlü sınavların ve yeterlilik sınavlarının yapılmasında da zorluklar yaşanmasına neden olabilmektedir.

d) *Mevcut Teknolojinin Koşulluluğu*: Teknik olarak zorlu programlar için, tüm öğrencilerin, web tarayıcısının yeterli sürümüne sahip bir bilgisayar, multimedya kayıtlarını görüntüleme programları, yüksek hızlı internet bağlantısı vb. gibi uygun teknolojiye sahip olmaları gerekir. Bir ders için kullanılan teknoloji çok zahmetli olabilir (örneğin video konferans) ve bu nedenle teknolojinin (yeterli ölçüde) bulunmadığı öğrencilerin katılımını engelleyebilmektedir.

e) *Ekipmanların Tam Güvenilir Olmaması*: En kaliteli e-öğrenme ekipmanı bile %100 güvenilir olmayabilir. Teknik problemler e-öğrenmede kesintiye neden olması kullanıcıların motivasyonunda ve konsantrasyonunda bir azalmaya yol açmaktadır. Bundan dolayı e-öğrenmenin kalitesinde de bir düşüş yaşanmaktadır.

f) *Sadece Elektronik Olarak Çalışılmayan Alanların Olması*: Uzaktan eğitim biçimindeki e-öğrenme söz konusu olduğunda, laboratuvar çalışması, gösteri egzersizleri vb. dersleri içeren programlarda sınırlamalar bulunmaktadır. Bu, özellikle tıp ve teknik bilimler alanında olduğu kadar geleneksel sanat disiplinlerinde de belirgin olarak kendini göstermektedir.

2.4. E-Öğrenmede Kullanılan Teknolojiler

Temel olarak öğreten ile öğrenenler arasında öğrenme faaliyetinde sekron ve asekrone teknolojileri çok sık kullanılmaktadır. Bu öğrenme faaliyetlerine ilişkin bilgiler aşağıda yer almaktadır (Kumar, 2020: 13-14):

a) *Sekron Öğrenme ve Asekrone Öğrenme*: *Sekron Öğrenme*, "aynı anda" anlamına gelmektedir ve gerçek zamanlı olarak web üzerinden bir eğitmen ile katılımcıların etkileşimini içermektedir. Senkron teknolojiler telefon, video konferans, web konferansı vb. teknolojilerden oluşmaktadır. Sekron öğrenme türleri şu şekildedir:

Sanal Sınıflar: Sanal sınıflar, çevrimiçi olarak gerçek bir sınıfın özelliklerini kopyalamaktadır. Katılımcılar çevrimiçi olarak birbirleriyle ve eğitmenlerle etkileşim içindedirler. Anlık mesajlaşma, sohbet, sesli ve görüntülü konferans vb. bu yöntemler kullanılmaktadır.

Harmanlanmış Yöntem: Eğitim kurumlarının çoğu, gereksinimlerine göre hem eşzamanlı hem de eşzamansız öğrenme yöntemlerinin bir karışımı olan harmanlanmış öğrenmeyi tercih etmektedir.

Asekrone öğrenme ise "aynı anda değil" anlamına gelmektedir ve katılımcının web tabanlı eğitimi eğitmenle canlı etkileşim olmadan kendi hızında tamamlamasına olanak tanımaktadır. Asekrone teknolojiler, e-posta, mesaj panosu forumları, baskı materyaller, sesli posta/faks, video kaset, CDROM'lar vb. teknolojilerden oluşmaktadır. Asekrone öğrenme türleri şu şekildedir:

Gömülü Öğrenme: Bu öğrenme, kendi kendine yardım temeline dayanan 7/24 eğitime olanak tanıyan öğrenme türüdür. Elektronik Performans Destek Sistemi bir tür gömülü öğrenmedir. Avantajı, gömülü öğrenmenin öğrencilere ihtiyaç duydukları bilgileri ihtiyaç duydukları her anda ulaşabilmelerine imkan vermesidir.

Kendi Hızınızda Kurslar: Kendi hızınızda kursun en önemli avantajı, kolaylıktır. Katılımcılar istedikleri zaman ihtiyaç duydukları eğitimi alabilmektedir.

b) *Değerlendirme Araçları*: Özellikle yüksek öğretimde olmak üzere diğer öğretimlerde de kullanılan biçimlendirici ve özetleyici değerlendirme araçları şunları içerir: Anket, anket araçları ve e-sınavlardır. Anketler veya çevrimiçi anketler, test amacıyla oluşturulur veya otomatik geri bildirim içeren bir öğrenme aracı olarak kullanılır. Anketler, bir LMS (Learning Management System) veya web tabanlı anket araçları aracılığıyla oluşturulabilir. Angus ve Watson (2009), bu tür çevrimiçi araçların kullanımının öğrencilerin daha fazla öğrenmesine yol açtığını ifade etmişlerdir.

Çevrimiçi sınavların veya e-sınavların kullanımı daha yaygınlaşmaktadır ve çoktan seçmeli sorulardan soru bankaları, rastgele test oluşturucular vb. dahil ederek daha gelişmiş yazılım araçlarına kullanımına ilişkin çalışmalar yapılmaktadır. Bu araçların odak noktası öğrenci değerlendirmesi olmasa da, öğrenci

davranış kalıplarını daha iyi anlamasına yardımcı olmakta ve bu da gelişmiş değerlendirme süreçlerine olanak sağlamaktadır (Arfalo vd., 2021).

c) Dijital Depolar: Bu teknolojiler, birçok farklı içerik yönetim sistemini ve bunları dizine ekleyen arama motorlarını kategorize etmektedir. Tipik yüksek öğretim dijital arşivleri, geniş kapsamlı disiplinler olan küresel bilimsel ve teknik belgelerin özetlerini ve indekslenmesini sağlayan çevrimiçi bibliyografik veri tabanlarını içermektedir. Bugün 100'den fazla bibliyografik veri tabanı bulunmaktadır: Web of Science, Scopus, Web of Knowledge, PubMed, IEEE Xplore, Google Scholar ve diğerlerinin yanı sıra bu veri tabanları kurumsal kütüphaneler aracılığıyla kolayca erişilebilir. E-öğrenimin hibrit uygulamalarının araştırılması, Ivanovic vd. (2015) tarafından önerilen mimari gibi Hasat Edici Pedagojik Ajanlar teknolojisini kullanır ve öğrencilere bu bağlamlardaki bilgileri otomatikleştirilmiş bir şekilde kolaylaştıran araçlar sağlamaktadır.

d) Podcast'ler ve Akış: Podcast, bir eğitim kaynağı olarak kullanılan ve istek üzerine MP3 veya MP4 dosyalarını çalabilen bir bilgisayara veya mobil cihaza internetten indirilmek üzere oluşturulabilen ve sunulabilen bir ses veya video dosyasıdır. Bu medyalar, eğitim faaliyetlerinde, özellikle uzaktan eğitimde yaygın olarak kullanılmaktadır. LMS 'de öğretmenler ve öğrenciler tarafından oluşturulan podcast'lerin kullanımı oldukça araştırılmıştır ve Hew (2009), podcast'lerin en yaygın kullanımının ders sunumu ve tamamlayıcı kayıtlar olduğunu savunmuştur. Ayrıca Hew'e göre, podcast'lerin eğitimde sürdürülebilir kullanımının önündeki bazı engeller, teknoloji bilgisi eksikliği ve özellikle bunun öğretme-öğrenme ile çok az ilgili olacağı algısının yanı sıra podcast hazırlamak için zaman eksikliğini içermektedir. Middleton (2009), podcasting'in kurumsal ölçeklenebilirliğinin önündeki engeller olarak, kullanıcıların teknik destek, bilgi ve teknik güven eksikliğini vurguladığı Sutton-Brady vd. (2009) ise, çoğu öğrencinin podcast'lerden öğrenmenin faydasını gördüklerini ve ayrıca ortamın esnekliğini vurguladıklarını belirtmişlerdir.

e) Yönetim ve Yönetim Araçları: Öğrencilerin öğretimi ve yönetimi ve özellikle de öğrenimlerinin yönetimi için kullanılan araçlar; öğrenci notlarının yönetimini, ilerleme raporlarını ve intihali tespit etmeyi içermektedir. Özel tartışma alanları ve belge paylaşma alanları gibi grup oluşumunu ve grup çalışmasını desteklemek ve altyapı sağlamak için araçlardan oluşmaktadır. Öğrenci bilgi sistemi veya elektronik not defteri, öğrenci demografik bilgilerini saklar ve düzenlenebilir, görüntülenmek üzere yayınlanabilen ve ayrıca dışa aktarılabilen notların ve diğer verilerin kaydedilmesine olanak sağlamaktadır. Dawley (2007)'e göre "Öğrencilerin, herhangi bir zamanda bir kurstaki genel ilerlemelerini görme olanağını gerçekten takdir ettiğini" ifade etmiştir. Ayrıca, öğrencilerin bir kursun bileşenlerine erişimini veya ödevlerin tamamlanmasını izlemek için doğru medya raporlarının izleme araçlarına sahip olması önemlidir. Öte yandan, Sheridan vd. (2005) göre öğrencileri referans standartlarını doğru kullanmaya ve ödevleri kendi kelimeleriyle yazmaya teşvik etmek için çevrimiçi intihal tespit yazılımı kullanılabilir. Bu eğitimciler için, öğrenciler tarafından gönderilen çalışmanın yazarlığını doğrulamaya yönelik bir tarama aracıdır.

Genel olarak bir değerlendirme yapıldığında kategorize edilen teknolojiler, eğitim bilimlerinin eğitim teorileri, eğitim psikolojisi ve bilgi yönetimi ile öğretme ve öğrenme uygulamaları çerçevesinde eğitimciler tarafından kullanılarak, eğitim sürecini destekleyen eğitim teknolojilerinin daha verimli bir şekilde geliştirilmesi ve uygun şekilde kullanılması sağlanmalıdır. Bununla birlikte, öğrencilerle iletişim ve etkileşimi geliştirmek için medyanın kullanımına odaklanan e-öğrenim sistemleri üzerine araştırmalara ihtiyaç olduğu bir gerçektir (Arfalo vd., 2021: 3).

3. YÜKSEKÖĞRETİMDE E-ÖĞRENME

Beşeri sermayeye yapılan bir yatırım olan eğitim, sosyal ve ekonomik refaha yardımcı olan ve onu koruyan yollardan biridir. Yükseköğretim kurumları, bireylerin yeni bilgi ve becerilerle donatılmış vatandaşlar olarak yetiştirilmesinden sorumludur. Böylece, yüksek öğretim kurumları, yeni nesil

öğrencilerin değişen gereksinimlerine ve ilgi alanlarına cevap vermeye zorlanacaktır. E-öğrenmenin artık birçok ülkede yüksek öğretimde önemli bir faktör haline geldiğine inanılmaktadır. Çünkü birçok ülkedeki her türden öğrencinin çok çeşitli öğrenme ihtiyaçlarını karşılama yeteneğine sahiptir (Moftakhari, 2013: 19-20).

Singh vd.'leri (2005: 14), e-öğrenmenin üniversitelerin mevcut coğrafi erişimlerini genişletmelerine, yeni aday öğrencilerden yararlanmalarına ve kendilerini küresel eğitim sağlayıcıları olarak kabul ettirmelerine yardımcı olduğunu belirtmişlerdir. Özellikle geleneksel dersler veren pek çok üniversite, bazı öğretim yöntemlerini e-egitimle benimsemeye başlamışlardır.

Gelişmekte olan ülkelerin her birinin kendine özgü kültürü, politikası, sosyal ve ekonomik durumu vardır. Özellikle eğitim algısının, kültür, eğitim sistemi ve sosyal normlardan etkilendiği gerçeğinden hareketle, bir ülkedeki uzaktan eğitimde dijital teknolojileri kullanma fırsatları ve e-öğrenme stratejileri diğer gelişmekte olan ülkelere ayrılmaktadır. Ahmed vd.'leri (2008), gelişmekte olan ülkelerde iyi bir eğitime erişmenin tek yolunun e-öğrenme olduğunu fakat bu ülkelerde e-öğrenme kullanımını etkileyen yetersiz bilgi ve teknolojileri altyapısı, dil kapasitesi eksikliği, yerel içeriğin eksikliği, yeni öğrenme kültürü ve hazır eğitimcilerin eksikliği gibi bazı sorunlardan bahsetmişlerdir. Bu ülkelerin bu sorunları aşmaları durumunda e-öğrenmenin, gelişmekte olan ülkelerde eğitimi genişletmek için güçlü bir yöntem olabileceğini ifade etmişlerdir.

Gelişmekte olan ülkelere biri olan Türkiye, sağlık, ekonomi ve eğitim gibi alanlarda gelişmeye çalışmaktadır. Açık Öğretim Sistemi, Türkiye'de çok sayıda öğrenciye hizmet vermenin eğitimsel, ekonomik ve lojistik zorluklarını ele almaktadır. Aynı zamanda, değişimin yakın olduğuna işaret ederek Türk yüksek öğreniminde önemli bir rol oynamaktadır (Moftakhari, 2013:20-21).

Aydın vd.'leri (2006), Türkiye'de yüksek öğretime yönelik talebin yüksek olduğunu fakat sınırlı sayıda üniversitenin olması nedeniyle e-öğrenmenin kaçınılmaz olduğunu vurgulamışlardır. Türkiye halkının yarısının kırsal topluluklarda yaşamasından dolayı uzak, kırsal ve az gelişmiş bölgeler ile herhangi bir işte çalışan öğrencilerde daha yüksek katılım sağlamanın yollarının bulunmasına büyük ihtiyaç olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca yetişkinlerinde, aile sorumluluklarına sahip olduğu ve başka türlü bir üniversiteye gitme imkanlarının olmadığını ve bu nedenle açık eğitimin onların için tek alternatif olduğunu ifade etmişlerdir (Latchem, vd., 2006: 231-232).

Geçen son üç yılda Covid-19 salgını sonucunda ortaya çıkan ekonomik ve sosyal önlemler tüm dünyada büyük bir değişim meydana getirmiştir (Krishnamurthy, 2020). Virüsün yayılmasını azaltmak için dünyanın dört bir yanındaki hükümetler sosyal mesafe önlemleri, sokağa çıkma kısıtlamaları ve ev yaşamı dışında kişisel temasın kesilmesi gibi önlemler almıştır. Bu nedenle pandemi her alanda olduğu gibi eğitim faaliyetleri üzerinde büyük bir etkiye sahip olmuştur. Pandeminin ortaya çıkışından itibaren hükümetler, ilköğretimden yüksek öğretime kadar tüm eğitim sistemlerini, çevrimiçi bir öğretim-öğrenme senaryosuna dönüştürmek zorunda kalmıştır (Mishra vd., 2020).

Covid-19 etkileriyle kesintiye uğrayan eğitim sistemi, eğitim ve öğretimde radikal bir dönüşümü meydana getirmiş ve dramatik şekilde dijital dönüşümden geçen sektörlerden biri de yüksek öğretim olmuştur (Dwivedi vd., 2020). Yüz yüze öğretimin aniden zorunlu olarak kapanması, acil bir şekilde e-öğrenme ortamına geçiş akademisyenleri ve öğrencileri "alışılmadık bir alana" götürmüştür (Carolan vd., 2020). Bu ani değişim, üniversitelerin rekor sürede çevrimiçi öğretime doğru evrilmesini, mevcut teknolojik kaynakları çevrimiçi öğretim için yeniden yenilemelerine ve önceden teknolojik kapasiteleri olmayan akademisyenleri bile dahil etmelerini gerektirmiştir. Böylece üniversiteler, dijital dönüşüm, teknolojik yenilik ve eğitim çerçevesindeki hızlandırılmış değişim senaryosunda kaliteli eğitim sunabilmeye çalışmıştır. Özellikle bu durumun ortaya çıkışı bir risk ve belirsizlik olduğu kadar aynı zamanda eğitim sistemine yetenek ve inovasyon getiren fırsatlar olduğu da düşünülmektedir.

Üniversitelerde kurumsal düzeyde Covid-19 salgınında acil olarak e-öğrenmeye geçişleri, işlerin tamamen aksamasını beraberinde getirmiştir (Krishnamurthy, 2020). E-öğrenme için sürdürülebilir bir

modele doğru ilerlemek ve üniversiteler teknolojiyi öğretim süreçlerini yeniden oluşturmak, değerlendirme etkinliklerini dönüştürmek, geleneksel fakülte ve yüksekokulların kullanımını ve rollerini değiştirmek (özel eğitim sağlamak) için hizmet modelini yenilemeleri gerekmektedir. Bu dijital dönüşümü teşvik etmek, katılımcı bir kültürün geliştirilmesini gerektirir ve öğrenciler, akademisyenler ve yöneticiler uygulanan değişiklikleri desteklemek ve incelemek için birlikte çalışmalıdır (Carolan vd., 2020). Üniversiteler ayrıca, finansal kısıtlamalar ve mevcut BT altyapısının getirdiği sınırlar dahil olmak üzere bu dönüşümün önünde ek engellerle karşı karşıya kalmıştır (Krishnamurthy, 2020). Devlet üniversiteleri, azalan hükümet fonları nedeniyle azalan bütçelerle uğraşmak zorunda kalmış ve mevcut belirsiz ekonomik durum nedeniyle öğrenci kayıtlarında bir düşüş yaşamıştır. Üniversitelerin kullanabileceği BT altyapısı, tam dijital dönüşümü benimseme fırsatlarını da sınırlamış ve bu nedenle teknik yetenekleri geliştirmek için bazı yatırımlara ihtiyaç duyulmuştur. Tüm bu zorluklara rağmen üniversiteler bu dönüşüme olumlu bakmış ve Avrupa Yüksek Öğrenim Alanındaki tüm ülkelerdeki kurumlar arasında yürütülen bir ankette, çoğu üniversitenin yeni öğretim yollarını keşfetme (%92) ve dijital kapasiteyi (%75) krizin ötesinde geliştirme planları olduğu görülmüştür (European University Association, 2020).

Covid-19 salgınıyla birlikte tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde diğer eğitim kurumları gibi üniversitelerde 2019-2020 bahar döneminde kapatılmış ve öğrencilerin eğitimde geri kalmaması için çevrimiçi öğrenme sürecine geçilmiştir. Bu nedenle e-öğrenme deneyimi olan veya olmayan her öğrenci ve eğitimci mecburen e-egitimle dersleri kabul etmek zorunda kalmıştır. Öğrenciler ve akademisyenler, e-öğrenmeyle derslerin nasıl yürütüleceği ve çeşitli çevrimiçi araçların nasıl kullanılacağı hususunda araştırmalar gerçekleştirmişlerdir. Böylece e-öğrenmeyle birlikte üniversite eğitiminde yeni bir dönüşüm yaşanmış ve daha önce e-egitim araçlarını hiç kullanmamış akademisyenler ve öğrenciler bu araçları kullanarak e-öğrenmeye adapte olmaya çalışmıştır (Boğar, 2021).

4. COVID-19 DÖNEMİNDE MUHASEBE EĞİTİMİ VE E-ÖĞRENME

Muhasebe, finansal nitelikteki verileri kaydeden, sınıflandıran, özetleyerek rapor eden ve sonuçları yorumlayan ve analiz eden bir bilim dalı olarak tanımlanabilir. Ancak bu verilerin hatasız bir şekilde kaydedilmesi, gerekli mercilere iletilmesi ve incelenerek analizlerinin yapılması için muhasebe alanında çalışacak kişilerin bu işlemleri yapabilecek düzeyde muhasebe bilgisine sahip olması gerekmektedir (Tazegül, 2007: 22; Demir ve Narlıkaya, 2021:87).

Muhasebe eğitimi, işletmelerin gelecek dönemlerinde alacakları kararlarda yararlı olacak finansal bilgilerin belirlenmesi, toplanması, ölçülmesi, değerlendirilmesi, kaydedilmesi, güvenilirliğinin tespit edilmesi, raporlanması, kontrol edilmesi ve bu bilgilerin analiz edilmesi sonucunda elde edilen bulguların karar verme sürecinde kullanılabilmesi için öğrencilerin bilgilendirilmesi ve ayrıca sahip oldukları bilgileri kullanabilmeleri amacıyla yeteneklerinin ve becerilerinin geliştirilmesi olarak tanımlanabilir (Demir ve Narlıkaya, 2021:87).

Muhasebe gibi teknik yönleri olan alanlarda, eğitimcilerin ders anlatım ve iletişim verimliliği büyük ölçüde önem arz etmektedir. Çünkü bilançoları, nakit akışlarını ve diğer matematiksel kavramları anlamak için eğitimcilerle daha iyi bir iletişim içinde olmak gerekebilir. Ancak Covid-19 pandemisiyle birlikte salgının yayılmasını engellemek için alınan tedbirlerle fiziki dersler sınırlandırılmıştır. E-öğrenme, özellikle tüm öğrenciler gibi muhasebe öğrencileri için de çeşitli zorluklar yaratan Covid-19 sınırlandırmalarına çözüm olarak hızla benimsemiştir. Ancak e-öğrenmeyi uygulamanın aciliyeti, üniversitelere akademisyenlerini ve öğrencilerini dijital öğrenme platformlarını nasıl kullanacakları konusunda eğitmek için yeterli zaman sağlamamıştır (Sigroha 2020).

Covid-19 öncesi araştırmalar, öğrencilerin ve eğitimcilerin e-egitimin esnekliğinden ve rahatlığından çok memnun olduklarını ve birçok çalışmanın memnuniyet (Jones, 2016; Paechter vd., 2010; Adnan ve Boz Yaman, 2017; Ilgaz ve Gülbahar, 2015) ve öğrenci performansını ve akademik başarıyı

iyileştirdiğini göstermiştir (Coetsee vd., 2018; Asoodar vd., 2016; Liaw ve Huang, 2013; Paechter vd., 2010; Wei ve Chou, 2020; Yılmaz, 2017).

Love ve Fry'a (2006) göre e-öğrenmenin muhasebe eğitiminin kalitesini ve etkinliğini artırmak için fırsatlar yaratmaktadır. Love ve Fry (2006) öğrencilerin kendi bilgilerini ve kendileri için öğrenme stratejileri oluşturmaları, tercih ettikleri zaman, yer ve öğrenme stilini seçmeleri, kendi kendine yeten ve bağımsız öğrenme geliştirmeleri ve eleştirel düşünme ve analiz becerilerinin teşvik etmesi gibi olguların e-öğrenme bağlamında yaratılan fırsatlardan bazıları olduğunu ifade etmişlerdir.

Sangster vd.'leri(2020) Covid-19 salgını sırasında dünyanın dört bir yanındaki farklı üniversitelerdeki durumu inceleyerek, birçok zorluğuna rağmen e-öğrenmenin muhasebe eğitimi için birçok fırsat yaratmayı başardığını belirtmişlerdir. Bu fırsattan bazıları şu şekildedir:

- ✓ Muhasebe eğitiminde yeniliğe, dijitalleşmeye, küreselleşmeye, disiplinler arası ilişkilere ve esnekliğe dayalı bir dönüşümü başlatmış,
- ✓ Akademisyenler için araştırma faaliyetleri ile öğretim arasında bir denge oluşturmak,
- ✓ Seyahat ve ulaşım süresinin ortadan kaldırması,
- ✓ Eğitim süresince öğrencilerin çalışmasına olanak sağlaması,
- ✓ Kavramsal öğrenmeyi teşvik etmesi,
- ✓ Eğitim sorunlarının çözümü ve
- ✓ Yenilikler

Ancak Covid-19 sürecinde Suudi Arabistan'da yapılan bir araştırma, muhasebe öğrencilerinin çevrimiçi öğrenmede beden dili kullanımı açısından eksiklerinin olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle öğrenciler eğitimcilerle iletişim kurmak için daha iyi bir platform olan geleneksel öğrenmeyi, e-öğrenmeye tercih etmişlerdir (Ebaid 2020).

Yine Aini vd.'leri (2020) tarafından yapılan çalışmada, çevrimiçi öğrenme sürecinde muhasebe eğitimcilerinin öğrencilere muhasebenin teknik yönlerini sunma konusunda yeterli eğitimi veremediği ortaya koyulmuştur. Çalışmada, yazılı notlarının sunumu öğrencilerin kavramları anlamaları için yeterli olmadığı ve öğrencilerin sunulan kavramları anlamak için YouTube eğitimleri gibi başka kanallar aramasına neden olduğu belirtilmiştir. Yine çalışmada, öğrencilerin tamamen dijitalleştirilmiş bir yaklaşım yerine fiziksel sınıflar veya harmanlanmış öğrenmeyle muhasebe eğitimini tercih ettikleri tespit edilmiştir. Ayrıca muhasebeyi anlamının bir başka zorluğu da ağ gücüyle ilgili zorluklar olduğu çalışma da ortaya konulmuştur.

Hermawan vd.(2021)'lerine göre e-eğitim öğrencisi, zayıf ağ sinyalleri ve hız nedeniyle muhasebeyi anlayamamaktadır. Ayrıca e-öğrenmenin, Covid 19 sırasında gerekli olduğu, ancak öğrencilere muhasebe konularını aktarmanın en iyi yolu olmadığını belirtmişlerdir. Ancak çalışmada, bazı muhasebe öğrencilerinin e-öğrenme yoluyla öğrenmekten keyif aldıkları ve telefonlarında ve dizüstü bilgisayarlarında çalışma esnekliğinin ve özgürlüğünün tadını çıkardığı ve özellikle Covid 19 sırasında tamamen e-öğrenme yoluyla çalışmaya motive oldukları sonucuna varmışlardır. Ödevleri evde yapma ve bunları dijital platformlar aracılığıyla sunma özgürlüğü, birçok öğrencinin e-öğrenmeye uyum sağlamaya motive etmiştir. Çalışma, bu öğrencilerin çoğunluğunun yüksek duygusal zekaya sahip olduğunu ve zaman yönetimi ve öğrenme programlarında özdenetim uyguladığını ortaya koymuştur.

E-muhasebe eğitiminin güvenilirliği konusunda endişeler bulunmaktadır. Özellikle gelecekteki işe alım kararlarında e-öğrenme ile eğitimi tamamlamış kişilerin mezuniyet durumlarının soru işareti olabileceği belirtilmektedir. Çünkü işverenler, e-öğrenme ile mezun olmuş kişilerin yeterliliğinden şüphe duyabilir ve bu durum kişilerin mülakatlar sırasında dezavantajlı duruma düşmelerine neden olabileceği söylenebilir (Richards vd., 2018).

Sun'a (2018) göre ise, internet çağı muhasebeye yeterlilik ve çeşitlilik katmıştır. Çevrimiçi araçlarla etkileşim, öğrencileri saha operasyonlarında gerekli olan sanal muhasebe araçlarını öğrenme imkanı sağlamaktadır. Ayrıca e-eğitimle mezun olan kişi iş yerindeki yeni muhasebe sistemlerini anlama ve

bunlara uyum sağlama konusunda daha yüksek bir kapasiteye sahip olacaktır. Bu nedenle, e-öğrenme muhasebeyi çeşitlendirmiştir ve işverenler, çevrimiçi mezunları geleneksel öğrenim mezunları kadar yetkin olarak algılamasının doğru olacağı düşünülmektedir.

5. SONUÇ

E-öğrenme, içedönük öğrencilerin fikirlerini paylaşmalarına olanak tanınması ve öğrencilerin aynı anda günlük işlerini yaparken eğitimlerine devam etmelerini sağlaması açısından önemlidir. E-öğrenme öğrenciler, akademisyenler ve kurumlar için zamandan tasarruf ve maliyet sağlamaktadır. Ayrıca daha fazla öğrencinin eğitim almasına imkan vermektedir (Ikeda ve Ueda 2017).

Pandemi döneminde e-öğrenmenin tüm eğitim kademelerinde zorunlu olarak uygulanması, eğitim sektöründe önemli dönüşümlere neden olmuştur. Öte yandan pandeminin özellikle tüm üniversiteler ve okulların sanal olarak faaliyete geçmesinden sonra e-öğrenme kullanım düzeyini artırdığı söylenebilir (İsa vd., 2022).

Muhasebe eğitiminde video ve animasyonlu illüstrasyonların kullanılması eğitimi öğrenciler için daha gerçekçi ve eğlenceli hale getirmiştir. Ancak muhasebe öğrencileri e-öğrenme konusunda farklı görüşleri sürmüşlerdir. Örneğin Suudi Arabistan'daki öğrenciler e-öğrenmeyi faydalı bulmamışlar ve kavramları anlama üzerinde olumsuz etkileri olduğunu vurgulamışlardır (Ebaid, 2020). Buna karşılık, bazı üniversitelerdeki öğrenciler e-öğrenim yoluyla muhasebe çalışmaktan keyif almış ve Covid-19 döneminde inanılmaz bir gelişme göstermişlerdir (İsa vd., 2022).

Sonuç olarak eğitimciler, çevrimiçi öğrenme gibi teknolojilerdeki hızlı değişimlere ve yeni gelişmelere adapte olmalı ve yeni beceriler geliştirmeye devam etmelidir. Çünkü bu tür değişikliklere uyum sağlayamamak muhasebe eğitiminde istikrarsızlık yaratabilir. Aynı zamanda üniversiteler, müfredat geliştirirken yenilik ve istikrar arasında uygun bir denge kurmalı ve mezunlarına yeni gelişimsel veri ve beceriler sağlamalıdır. Yine üniversitelerin muhasebe müfredatlarını derslerin e-öğrenme platformları aracılığıyla başarılı bir şekilde verilmesine yönelik yeniden güncellenmelidir. Ayrıca, çevrimiçi öğretim ve muhasebenin değerlendirilmesi ile ilgili eksikler tespit edilmeli ve gerekli araştırmalar yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Adnan, M. ve Boz Yaman, B. (2017). Mühendislik Öğrencilerinin E-Öğrenmeye Dair Beklenti, Hazır Bulunuşluk ve Memnuniyet Düzeyleri. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education* Vol, 8(2), 218-243.
- Ahmed, A. H., Nabeel, A. H., ve Salah, A. S. (2008). Blended e-Learning design: Discussion of cultural issues. *International Journal of Cyber Society and Education*, 1(1), 17-32.
- Ahmed, H. A., Al Mosawi, Z. S., Shabib, Q. M., Qarooni, N., Mohammed, M., Hamdan, A., Silawi, A. ve Qasem, E. (2023). COVID-19 and Digitizing Accounting Education: Theory and Literature Review. In: Alareeni, B., Hamdan, A., Khamis, R., Houry, R.E. (eds), *Digitalisation: Opportunities and Challenges for Business*. ICBT 2022 (pp. 157-165), Lecture Notes in Networks and Systems, vol 620. Springer International Publishing.
- Aini, Q., Budiarto, M., Putra, P.O.H., Rahardja, U.(2020). Exploring e-learning challenges during the global COVID-19 pandemic: a review. *Jurnal Sistem Informasi*, 16(2), 57–65.
- Alfaro, L., Rivera, C., Luna-Urquizo, J., Castañeda, E., Zuniga-Cueva, J., ve Rivera-Chavez, M. (2021). New Trends in e-Technologies and e-Learning. In *2021 IEEE World Conference on Engineering Education (EDUNINE)* (pp. 1-6), IEEE.

- Almarzooq, Z. I., Lopes, M., ve Kochar, A. (2020). Virtual Learning During the COVID-19 Pandemic: A Disruptive Technology in Graduate Medical Education. *Journal of the American College of Cardiology*, 75(20), 2635–2638.
- Almarzooqi, J. M. H. Y. (2019). *An evaluation of the effectiveness of face-to-face versus e-learning in the UAE Civil Defence sector*. University of the West of England, Doctoral Dissertation, Bristol.
- Bitzer, D. L., Braunfeld, P. G. ve Lichtenberger, W.W. (1962). PLATO II: A multiple-student, computercontrolled, automatic teaching device. In J. E. Coulson (Ed.), *Programmed learning and computer-based, instruction* (pp. 205-216). New York: John Wiley.
- Boğar, Ö. Ü. Y. (2021). COVID-19 Pandemisinde Yüksek Öğretim Öğrencilerinin Değişen Alışkanlıkları. https://www.researchgate.net/profile/YurdagulBogar/publication/351049554_COVID19_Pandemisinde_Yuksele_Ogretim_Ogrencilerinin_Degisen_Aliskanliklari/links/608130b22fb9097c0cfdff0f/COVID-19-Pandemisinde-Yuksele-Ogretim-Ogrencilerinin-Degisen_Aliskanliklari.pdf, (Erişim Tarihi: 10.06.2022).
- Carolan, C., Davies, C. L., Crookes, P., McGhee, S. ve Rox-Burgh, M. (2020). COVID 19: disruptive impacts and transformative opportunities in undergraduate nurse education. *Nurse Educ. Pract.*, 46, 102807.
- Coetzee, S.A., Schmulian, A. ve Coetzee, R. (2018). Web conferencing-based tutorials: student perceptions thereof and the effect on academic performance in accounting education. *Accounting Education*, 27(5), 531-546.
- Dawley, L. (2005). The tools for successful online teaching? By Lisa Dawley. *British Journal of Education Technology*, 38(5), 949–950.
- Demir, Ö. ve Narlıkaya, Z. (2021). Muhasebe Eğitiminde Dijitalleşme ve Etkileri. T. Oral (Ed.), *Teoriden Pratiğe Muhasebe Eğitimi içinde* (85-116), Ankara: Gazi Kitabevi.
- Dwivedi, Y., Hughes, L., Coombs, C., Constantiou, I., Duan, Y., Edwards, J., et al. (2020). Impact of COVID-19 pandemic on information management research and practice: Transforming education, work and life. *Int. J. Inf.Manag.*, 55, 102211.
- Ebaid, I.E.S. (2020). Accounting students' perceptions on e-learning during the covid-19 pandemic: Preliminary evidence from Saudi Arabia. *J. Manag. Bus. Educ.* 3(3), 236–249.
- European University Association (2020). EUA 2020: Preliminary Results of the EUA Survey on “Digitally Enhanced Learning at European Higher Education Institutions. http://www.ehea.info/Upload/Board_DE_UK_72_5_3_EUA_survey_Covid_19.pdf and https://eua.eu/downloads/publications/briefing_european%20higher%20education%20in%20the%20covid-19%20crisis.pdf, (Erişim Tarihi: 02.06.2022).
- García-Morales, V. J., Garrido-Moreno, A., ve Martín-Rojas, R. (2021). The transformation of higher education after the COVID disruption: Emerging challenges in an online learning scenario. *Frontiers in psychology*, 12, 616059.
- Harriman, G. (2010). *E-Learning Resources*. <http://www.grayharriman.com/index.htm>, (Erişim Tarihi: 26.01.2022).
- Hermawan, S., Hanun, N.R., Junjunan, M.I. (2021). E-learning and understanding of accounting in pandemic COVID-19. *Int. J. Soc. Sci. Bus.* 5(1), 44-51.
- Hew, K.F. (2009). Use of audio podcast in K-12 and higher education: A review of research topics and methodologies. *Educational Technology Research and Development*, 67(3), 333–357

- Ikeda, Y., Ueda, T. (2017). Cost-effective digital campus with tablet PC, educational cloud service, and open e-learning content. *TENCON 2017–2017 IEEE Region 10 Conference*, pp. 2521–2525. IEEE.
- Isa, A. A., AlYaqoot, F. J., Ahmed, T. S., AlArabi, Y. T., Hamdan, A. ve Alareeni, B. (2022). *E-Learning and Understanding of Accounting During Covid-19 Pandemic: Literature Review*. In: Alareeni, B., Hamdan, A. (eds) *Innovation of Businesses, and Digitalization during Covid-19 Pandemic, ICBT 2021* (pp. 1009-1024). *Lecture Notes in Networks and Systems*, vol 488, Springer International Publishing.
- Ivanovic, M., Mitrovic, D., Budimac, Z., Jerinic, L. and Badica, C. (2015). HAPA: Harvester and pedagogical agents in e-learning environments. *International Journal of Computers, Communications and Control*, 10(2), 200–210.
- Jones, M. A. (2016). *A study of satisfaction with online learning in workplace training*. (Doctoral dissertation, Walden University, USA. <https://www.semanticscholar.org/paper/A-Study-of-Satisfaction-With-Online-Learning-in-Jones/3ccc095a33cae095fb58c92b8e3c09c7049e71e6>, (Erişim Tarihi: 03.02.2022).
- Krishnamurthy, S. (2020). The future of business education: a commentary in the shadow of the Covid-19 pandemic. *J. Bus. Res.* 117, 1–5.
- Kumar Basak, S., Wotto, M. ve Belanger, P. (2018). E-learning, M-learning and D-learning: Conceptual definition and comparative analysis. *E-learning and Digital Media*, 15(4), 191-216.
- Kumar, S. (2020). Impact of e-Learning technologies in higher education. *Journal of Ideal Review*, 21(2), 12-18.
- Latchem, C., Özkul, A. E., Aydin, C.H., ve Mutlu, M. A. (2006). The open education system, Anadolu University, Turkey: e-transformation in a mega-university, open learning. *The Journal of Open, Distance and e- Learning*, 21(3), 221-235.
- Love, N. ve Fry, N. (2006). Accounting students' perceptions of a virtual learning environment: Springboard or safety net?. *Accounting Education: an international journal*, 15(2), 151-166.
- Marinoni, G., Van't Land, H. ve Jensen, T. (2020). *The Impact of Covid- 19 on Higher Education Around the World. IAU Global Survey Report*. https://www.iau-aiu.net/IMG/pdf/iau_covid19_and_he_, (Erişim Tarihi: 21.05.2022).
- Middleton, A. (2009). Beyond podcasting: creative approaches to designing educational audio. *Alt-J*, 17(2), 143–155.
- Mishra, L., Gupta, T., and Shree, A. (2020). Online teaching-learning in higher education during lockdown period of COVID-19 pandemic. *Int. J. Educ. Res.*, 1, 100012.
- Moftakhari, M.M. (2013). *Evaluating E-Learning Readiness of Faculty of Letters of Hacettepe*. Master's Thesis, Hacettepe University Social Sciences Institute Information Management Department, Ankara.
- Nicholson P. (2007). A History of E-Learning: Echoes of the Pioneers. In Fernández-Manjón B. Sánchez-Pérez J. M. Gómez-Pulido J. A. Vega-Rodríguez M. A. (Eds.), *Computers and education: e-learning from theory to practice*, New York: Springer.
- Nicholson, P. S. ve McDougall, A. (2005). *eLearning: 40 Years of Evolution?* In IFIP (Ed.), *The eighth IFIP World Conference on Computers in Education [ISI 1571-5736]*. Stellenbosch, ZA: IFIP.
- Palincsar, A. S. (1998). Social Constructivist Perspectives on Teaching and Learning. *Annual Reviews of Psychology*, 49(1), 345-375.

- Perić, N. (2019). E-learning: analysis, advantages and disadvantages. In 1st Virtual international conference path to a knowledge society-managing risks and innovation. *Research and Development Center "IRC ALFATEC"*, (pp. 45-50).
- Resnick, M. (1996). Distributed Constructionism. In D. C. Edelson & E. A. Domeshek (Eds.), *International Conference on the Learning Sciences: Proceedings of ICLS96*, Evanston, IL July 25-27, 1996 (pp. 280-284). Charlottesville, VA: Association for the Advancement of Computing in Education.
- Richards, R.J., Stevens, R., Silver, L. (2018). An exploratory study of employer perceptions and expectations of online accounting education. *International Journal of Business Management and Commerce*, 3(3), 1-9.
- Ridgway, J. ve Passey, D. (1991). A Constructivist Approach to Educational Computing. *Australian Educational Computing*, 6(2), 4-9.
- Rosenberg M.J. (2001). *E-Learning Strategies for Delivering Knowledge in the Digital Age*. New York: McGraw-Hill.
- Sangrà, A., Vlachopoulos, D., ve Cabrera, N. (2012). Building an inclusive definition of elearning: An approach to the conceptual framework. *International review of research in open and distributed learning*, 13(2), 145-159.
- Sangrà, A., Vlachopoulos, D. ve Cabrera, N. (2012) Building an inclusive definition of e-Learning: An approach to the conceptual framework. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 13(2), 145-159.
- Sangster, A., Stoner, G. ve Flood, B. (2020). Insights into accounting education in a COVID- 19 world. *Accounting Education*, 29(5), 431- 562.
- Sezgin, E. E., Enes, K. ve Tanyıldızı, İ. (2022). Covid-19 Pandemisi Sırasında Hemşirelerin İşe Bağlı Gerginlik Düzeylerinin Duygusal Tükenmeleri Üzerindeki Etkisi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (24), 541-556.
- Sheridan, J., Alany, R. and Brake, D. J. (2009). Pharmacy students' views and experiences of Turnitin®- An online tool for detecting academic dishonesty. *Pharmacy Education*, 5(3-4), 241–250.
- Sigroha, A. (2020). Significance of E-learning in scenario of COVID-19 Lockdown. *COVID–19: Crisis, Effects, Challenges, and Innovations*, 8.
- Singh, G., O'Donoghue, J., ve Worton, H. (2005). A study into the effects of elearning on higher education. *Journal of university teaching & learning practice*, 2(1), 16-27.
- Sun, M. (2018). The exploration on the change of accounting education mode in the era of" internet plus. *3rd International Conference on Education & Education Research*, Francis Academic Press, UK.
- Suppes, P. (1966). The uses of computers in education. *Scientific American*, 215, 206-220.
- Sutton-Brady, C., Scott, K. M., Taylor, L., Carabetta, G. and Clark, S. (2009). The value of using short-format podcasts to enhance learning and teaching. *Alt-J*, 17(3), 219–232.
- Tawfik, O. I., ve Durrah, O. (2023). Factors Affecting the Adoption of E-Learning During the COVID-19 Pandemic. In *Handbook of Research on Artificial Intelligence and Knowledge Management in Asia's Digital Economy* (pp. 317-334). IGI Global.
- Valverde-Berrocoso, J., Garrido-Arroyo, M. d. C., Burgos-Videla, C. ve Morales-Cevallos, M. B. (2020). Trends in educational research about e-learning: A systematic literature review (2009–2018). *Sustainability*, 12(12), 5153.

- Wentling, T.L., Waight, C.L., Gallaher, J., Fleur, J.L., Wang, C. ve Kanfer, A.G. (2000). *E-learning: A review of literature. In: Knowledge and Learning Systems Group. USA: University of Illinois at Urbana-Champaign.*
- Woolley, D. R. (1994). *PLATO: The Emergence of Online Community.* <http://www.thinkofit.com/plato/dwplato.htm>, (Erişim Tarihi: 03.02.2022).
- Tazegül, A., (2007). *Türkiye’de Vergi Kayıp ve Kaçakçılığının Nedenleri ve Önlenmesine Yönelik Muhasebe Meslek Mensuplarının Görüşleri: Kars Örneği.* Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.
- Ilgaz, H. ve Gülbahar, Y. (2015). A snapshot of online learners: e-Readiness, e-Satisfaction and expectations. *International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 16(2), 171-187.
- Paechter, M., Maier, B. ve Macher, D. (2010). Students’ expectations of, and experiences in e-learning: Their relation to learning achievements and course satisfaction. *Computers & Education*, 54 (1), 222–229.
- Liaw, S. S. ve Huang, H. M. (2013). Perceived satisfaction, perceived usefulness and interactive learning environments as predictors to self-regulation in e-learning environments. *Computers & Education*, 60(1), 14–24.
- Asoodar, M., Vaezi, S. ve IZANLOO, B. (2016). Framework to improve e-learner satisfaction and further strengthen e-learning implementation. *Computers in Human Behavior*, 63, 704–716.
- Wei, H. C. ve Chou, C. (2020). Online learning performance and satisfaction: do perceptions and readiness matter?. *Distance Education*, 41(1), 48–69.
- Yılmaz, R. (2017). Exploring the role of e-learning readiness on student satisfaction and motivation in flipped classroom. *Computers in Human Behavior*, 70, 251-260.

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH

**MAKROEKONOMİK FAKTÖRLER İLE HİSSE SENEDİ PİYASALARI ARASINDA
NEDENSELLİK VE EŞBÜTÜNLEŞME İLİŞKİSİ: BIST ENDEKSLERİ ÜZERİNE
BİR ARAŞTIRMA***

**THE RELATIONSHIP BETWEEN MACROECONOMIC FACTORS AND THE
SHARE MARKET: A RESEARCH ON BIST INDICES**

**Doç. Dr. Hüseyin Başar ÖNEM¹
Melike YORGANCI²**

ÖZET

Günümüz finans dünyasında finansal liberalizasyon süreci ile birlikte makroekonomik faktörlerdeki değişimlerin birbirleri ile etkileşimleri hem yatırımcılar hem de ilgili diğer paydaşlar açısından son derece önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılan bu çalışmanın amacı aralarında nedensellik ilişkisinin olduğu tahmin edilen makroekonomik faktörler ile hisse senedi endeksleri arasındaki 15 yıllık nedensellik ve eşbütünleşme ilişkisinin incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda 01.02.2008 ve 01.02.2023 tarihleri arasında Borsa İstanbul'da işlem gören, BIST Mali (XUMAL) ve BIST Sınai (XUSIN) endeksleri ile altın, dolar, petrol ve tüketici fiyat endeksi arasındaki nedensellik ve eşbütünleşme ilişkisini ortaya koyulmuştur. Aylık verilerin kullanıldığı bu çalışmada Granger nedensellik testi, Engle-Granger eşbütünleşme testi, Augmented Dickey Fuller ve Phillips Perron birim kök testi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda petrol değişkeni ile BIST Mali ve BIST Sınai endeksleri arasında nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Makroekonomik faktörler, BIST, Engle-Granger, Granger nedensellik, Phillips Perron

Jel Kodları: B22, D92

ABSTRACT

In today's financial world, the interaction of changes in macroeconomic factors with the financial liberalization process emerges as an extremely important element for both investors and other relevant stakeholders. The aim of this study is to examine the causality and cointegration relationship between macroeconomic factors and stock indices, which are estimated to have a causal relationship. For this purpose, the causality and cointegration relationship between BIST Financial (XUMAL) and BIST Industrial (XUSIN) indices and gold, dollar, oil and consumer price index, which were traded in Borsa Istanbul between 01.02.2008 and 01.02.2023, was revealed. In this study using monthly data, Granger causality test, Engle-Granger cointegration test, Augmented Dickey Fuller and Phillips Perron unit root test were used. As a result of the study, a causal relationship was determined between the between the oil variable and BIST Financials and BIST Industrial indices.

Keywords: Macroeconomic factors, BIST, Engle-Granger cointegration, Granger Casualty, Phillips Perron

Jel Codes: B22, D92

* Bu çalışma Doç. Dr. Hüseyin Başar ÖNEM danışmanlığında 10.07.2023 tarihinde tamamladığımız Makroekonomik Faktörler İle Hisse Senedi Piyasaları Arasında Nedensellik ve Eşbütünleşme İlişkisi: BIST Endeksleri Üzerine Bir Araştırma başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır (Yüksek Lisans Tezi, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Isparta, Türkiye, 2023)

¹ Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Isparta MYO, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü ORCID:0000-0003-0192-2886, basaronem@isparta.edu.tr

² Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Ekonomi ve Yönetim Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi ORCID:0000-0003-3102-055X, melike9915@gmail.com

1. GİRİŞ

Tarihinin Roma İmparatorluğu'na kadar uzandığı bilinen borsa, Türk Dil Kurumu tarafından “Bazı tüccarların ve özellikle sarraflarla değerli kâğıt ve tahvil alışverişiyle uğraşanların alım ve değişim amacı ile devlet denetimi altında iş yaptıkları yer” olarak tanımlanmıştır (TDK, 2023).

Ticaretin ilerlemesiyle satışlar vadeli olarak yapılmaya başlanmıştır. Tacirlerin satmış oldukları mallar karşılığında almış oldukları poliçeleri nakit paraya çevirmesi zorunluluğa dönüşmüştür. Tacirlerin poliçeleri iskonto ettirmesi menkul kıymetlerin piyasada el değiştirmesine yol açmıştır. Bu durumun sonucunda 1460'da Antwert'de dünyanın ilk menkul kıymetler borsası kurulmuştur (Korkmaz ve Ceylan, 2012:78).

Menkul kıymetler borsalarında işlem gören önemli değerli kâğıtlardan biri olan hisse senedi, “ortaklığın sermayesini temsil eden ve sahibine ortaklık hakkı veren menkul kıymetlerdir” şeklinde tanımlanmaktadır (SPK,2010:1). Hisse senetleri ile fon fazlası olan birey ya da kurumlardan fon eksikliği olan birey ya da kurumlara doğru bir transfer gerçekleşir. Hisse senetleri, tasarruf sahiplerinin enflasyondan minimum düzeyde etkilenmesine yardımcı olur (Babuşcu ve Hazar, 2019:127). Hisse senedi piyasaları paydaşlar, yatırımcılar, firma yöneticileri gibi pek çok kişi ve kurum tarafından takip edilmektedir.

Menkul kıymet borsalarında yer alan finansal araçlar ve bu araçlardan meydana getirilen endekslerin getiri durumları, fiyat oluşumları pek çok faktör tarafından etkilenmektedir (Özberk, 2023:2). Borsa endeksleri üzerinde hangi makroekonomik faktörün daha etkili olduğunu bilmek yatırım stratejisi açısından oldukça önemlidir. Literatürde hisse senedi ile makroekonomik faktörler arasındaki ilişkiyi inceleyen çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Ancak BIST Sınai ve BIST Mali (XUMAL) endekslerinin yer aldığı çalışmaların azlığı dikkat çekmektedir.

Yapılan bu çalışmanın amacı, aralarında nedensellik ve eşbütünleşme ilişkisinin olduğu tahmin edilen makroekonomik faktörler ile hisse senedi endeksleri arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda 01.02.2008 ve 01.02.2023 tarihleri arasındaki Borsa İstanbul'da işlem gören, BIST Sınai (XUSIN), BIST Mali (XUMAL) endeksleri ile petrol, dolar, tüketici fiyat endeksi ve altın makroekonomik faktörlerinin verileri kullanılmıştır. Çalışmada Augmented Dickey Fuller ve Phillips Perron birim kök testleri ile Engle-Granger eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri kullanılmıştır. Araştırmada amaç hisse senedi endeksleri ile makroekonomik faktörler arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını ortaya koymaktır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu çalışmanın kavramsal çerçeve bölümünde borsa, hisse senedi, altın, petrol, tüketici fiyat endeksi terimlerini incelenmektedir.

Sermaye Piyasası Kanunu'na (2012) göre ise borsa; “Anonim şirket şeklinde kurulan, sermaye piyasası araçları, kambiyo ve kıymetli madenler ile kıymetli taşların ve kurulca uygun görülen diğer sözleşmelerin, belgelerin ve kıymetlerin serbest rekabet şartları altında kolay ve güvenli bir şekilde alınıp satılabilmesini sağlamak ve oluşan fiyatları tespit ve ilan etmek üzere kendisi veya piyasa işleticisi tarafından işletilen ve/veya yönetilen, alım satım emirlerini sonuçlandıracak şekilde bir araya getiren veya bu emirlerin bir araya gelmesini kolaylaştıran, bu kanuna uygun olarak yetkilendirilen ve düzenli faaliyet gösteren sistemleri ve pazar yerlerini ifade eder.”

Borsa ve ekonomi arasında çift yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Borsa ekonomik gelişmeyi etkilemekte ve ekonomi de borsa üzerinde etki sahibi olmaktadır. Borsalar güvenilir ve şeffaf alım-satım ortamı oluşturarak fiyat ortaya çıkarmak üzere ekonominin ilerlemesinde önemli rol oynamaktadır (Yıldırım, 1990:60; Babuşcu ve Hazar, 2019:128)

Hisse senetleri diğer adıyla pay senetleri anonim şirketler ve sermayesi paylara bölünmüş komandit şirketlerce çıkarılabilen ortaklık oluşturan kıymetli evrak niteliğinde sermaye piyasası aracıdır. Sermayesi paylara bölünmüş komandit şirketler hisse senetlerini halka arz ederek satmamaktadır (SPK, 1981; Bektaş, 2013:3). Pay senetleri sahiplerine paydaşlık hakkı sağladığı için şirketin varlık ve kazançları üzerinde mali olarak hak sahibi olmaktadır. BIST pay piyasası bünyesinde yalnızca anonim şirketlerce çıkarılmış olan paylar işlem görmektedir (Babuşcu ve Hazar, 2019:130).

Türkiye’de enflasyonu ölçmek için tüketici fiyat endeksinden yararlanılmaktadır. İşçi ve işveren arasında yapılan ücret pazarlığı ve emekli maaşlarının belirlenmesinde enflasyon oranı belirleyici rol oynamaktadır (Aydemir, 2018:1). Tüketici fiyat endeksi (TÜFE) tüketim harcamaları içerisinde yer alan mal ve hizmet fiyatlarına yönelik değişimleri ölçmektedir. TÜFE hesaplamaları üç aşamada gerçekleştirilmektedir. İlk aşama tüketim sepetinin oluşturulması, ikinci aşama sepette olan mal ve hizmetlerin ağırlıklarının tespit edilmesi ve son aşama fiyatların düzenlenmesidir (TÜİK, 2023).

TÜFE, ekonomi ve enflasyon için önemli bir göstergedir. Bu özelliği sayesinde devletlerin iktisadi politikalarının tespit edilmesi, fiyat ve ücretlerin belirlenmesi, fiyat analizleri, ulusal muhasebe hesapları ve ticari faaliyetlerin yönlendirilmesi vb. amaçlar ile farklı kesimler tarafından tercih edilmektedir (Öztürk, 2004:8).

Ülkeler arasında mal ve hizmet transferleri olduğu gibi para transferleri de olmaktadır. Bu para transferlerinde kullanılan ödeme araçlarına döviz adı verilmektedir (Oksay, 2001:84). Sözcük anlamı olarak döviz, ülkelerin aralarında yapacak oldukları ödemelerde kullanılan bütün ödeme araçlarını ifade etmektedir. Döviz kuru ise, ülkelerin ulusal para birimlerinin başka ülkelerin ulusal para birimleri ile belirtilmesidir. Bundan dolayı döviz kuru ülkeler arasındaki iktisadın göstergesi olarak kabul görmektedir (Küçük, 2021:1).

Döviz kuru, piyasada oluşacak döviz arz ve talebi ile belirlenmektedir. Ülkelerin döviz ihtiyacı mal ve hizmet ithal etme talebi oluşturur. Farklı bir açıdan bakıldığında ise döviz talebi ile döviz fiyatı ters orantılı olarak oluşmaktadır. Döviz kuru fiyat ifade etmesine rağmen herhangi bir malın fiyatı ile arasında bir fark vardır. Döviz kurunda oluşan bir farklılık herhangi bir malın fiyatının değişmesinden oluşabilecek etkilerden daha farklı bir etki oluşturur. Zeytinyağı fiyatındaki oluşacak bir farklılık yalnızca zeytinyağı ve ona ikame olan malların arz ve talebinde etki sahibi olacaktır. Ancak döviz kurunda oluşan bir farklılık uluslararası iktisadi ilişkilerde konu olan tüm mal ve hizmet piyasalarında, ilerleyen dönemlerde ise diğer piyasalarda etkisini göstererek iktisadi anlamda dünya çapında bir etki oluşturacaktır (Ersöz, 2006:4).

İnsanlığın keşfinden bu güne kadar dikkatlerin sürekli üzerinde olduğu en kıymetli metal altındır. Tarihsel dönemlere bakıldığında zaman, altının pek çok fonksiyonu olduğunu görmekteyiz. Altın, bazen mücevher, bazen para bazen de yatırım aracı olarak kullanılmıştır. Türkiye’de ise altının daima geleneksel yatırım ve tasarruf aracı olarak bir yeri olmuştur. Her zaman güvenli olarak görülen altın, ekonomik dalgalanmalarda özellikle hane halkının sığındığı bir liman olmuştur (Aybirdir, 2015:1).

Altın, uluslararası ticaretin gelişmesiyle ve finansal piyasaların ilerlemesiyle büyük oranda yerini farklı yatırım araçlarına bırakmış olması altının değerini kaybettirmemiştir. Günümüzde değerini hala korumaktadır (İncekara ve İncekara, 2016:117). Altın ülkelerin bireysel ve kurumsal yatırımlarda temel varlıklar arasında yer almaktadır. Bundan dolayı bireyler nakit varlıklarının bir bölümünü altın ile sağlama almak isterler. Ekonomide istikrarsız dönemler olduğu zaman bireyler ellerinde altın buldurmaya yönelmektedir. Bu yönelmeler de altının ülkelerin makroekonomisi üzerinde çeşitli etkileri bulunduğunu göstermektedir. 2000 yılı ve sonrasındaki dönemlerde oluşan iktisadi belirsizlik ve mali krizler, altın tahminlerinin önemini daha da arttırmıştır. İktisadi bir gerileme söz konusu olduğu zaman bireyler altın ile kendilerini güvenceye almışlardır (Kan, 2021:2).

Uzun yıllardır araştırılmaya devam edilen petrol, senelerdir toprak altında bulunan bitki ve hayvan fosillerinin deniz altında toplanan katmanlar içinde, oksijenin olmadığı yerde, belirli sıcaklık ve basınç

altında ayrışması ile oluşmaktadır. Yenilenemeyen enerji kaynaklarından biri olan petrol, talep, tüketim ve nüfus artışı nedeniyle kısa süre sonra tükenmesinin düşünülmesi arama teknolojisinin gelişmesi sayesinde yeni rezervlerin bulunması ile bu düşünce çürütülmüştür. Bundan dolayı petrol gelecekte de önemli enerji kaynağı olarak yerini koruyacaktır (Gürkan, 2009:1-2).

Küreselleşme ile ekonomiler gitgide birbirlerine bağımlı finansal piyasalar haline gelmişlerdir. Petrol fiyatlarında oluşan dalgalanmaların hem petrol ihraç eden hem de petrol ithal eden ülkelerdeki makroekonomik faktörler ve ticari faaliyetler üzerinde etkisinin önemli olduğu görülmektedir. Petrol fiyat şoklarında olduğu gibi, petrol fiyatlarında oluşan dalgalanmalar da petrol ithal ve ihraç eden ülkelerin iktisadi performansı üzerinde etkileri vardır (Aksoy, 2020:1-2). Global arz ve talebe göre oluşan petrol fiyatları uzun ya da kısa vadede birçok faktörden etkilemekte ve etkilenmektedir. Petrol fiyatlarında oluşan artış ile dış ticaret, enflasyon, ekonomi, büyüme ve işsizlik oranlarında olumsuz olarak etkilemektedir (Yur, 2022:2).

3. LİTERATÜR

Hisse senedi endeksleri ve makroekonomik faktörler arasındaki ilişkiyi inceleyen literatürde karşılaşılan ulusal ve uluslararası çalışmaların bazıları kronolojik olarak aşağıda sunulmuştur.

Smith (2001), Ocak 1991 ile Ekim 2001 arasındaki veriler ile ABD'nin hisse senedi fiyat endeksleri ile altın fiyatları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Granger nedensellik testi kullanılan inceleme sonucunda ABD pay senedi getirilerinden Londra kapanış fiyatından belirlenen altın fiyatı getirilerine doğru tek yönlü ilişki tespit edilmiştir.

Tiwari (2003), 14 Ocak 2000 ile 31 Mart 2017 arasındaki haftalık verilerle petrol hisse senedi getirileri ve volatilité bağlantısını araştırmışlardır. WTI ve Brent verileri ve borsa endeksleri (NYK, SPX, DAX, UKK, FTSEMIB, CAC40 SPTSX, IBOV, MICEX, SENSEX, Shanghai, and TOP40) yer verilmiştir. Araştırmada GARCH modeli, Diebold and Yılmaz (2012) yöntemi kullanılarak 14 Ocak 2000 ile 31 Mart 2017 yılları arasındaki veriler incelenmiştir. Sonuçlar doğrultusunda hisse senedi piyasaları ile petrol fiyatları arasında bir etkileşim tespit edilmiştir.

Cong vd. (2008), çok değişkenli vektör oto-regresyon kullanarak 1996 ile 2007 arasındaki petrol şokları ile Çin borsası arasındaki ilişkiyi VAR, birim kök testi, Phillips Perron testi ve Kwiatkowski and Phillips testini kullanarak incelemiştir. Petrol şoklarının pek çok Çin borsa endeksinin reel hisse senedi getirileri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi gözlemlenmemiştir. Ancak büyük önem arz eden petrol şokları petrol şirketlerinin hisse senedi fiyatlarında düşüş etkisi gösterir.

Ghazali vd. (2008), çalışmalarında 2005 ile 2007 tarihleri arasındaki USDMYR döviz kurları ve Kuala Lumpur Bileşik Endeksi'nin (KLSE) verileri arasında bulunan ilişkiyi analiz etmişlerdir. Engle-Granger sonuçlarına göre hisse senedi endekslerinden döviz kuruna doğru nedensellik olduğu tespit edilmiştir.

Gençtürk (2009), çalışmasında BIST100 endeksi ile tüketici fiyat endeksi, hazine bonusu faiz oranı, altın fiyatları para arzı (m2), dolar, sanayi üretim endeksi arasındaki ilişkiyi 1992 ile 2006 tarihleri arasındaki verileri kullanarak incelemiştir. Çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçlarına göre tüketici fiyat endeksi ve para arzının BIST100 üzerinde etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Mulyadi ve Anwar (2012), çalışmada 4 Temmuz 1997'den 4 Kasım 2011'e kadar olan süreçte altın fiyatları ve Endonezya hisse senedi kapanış fiyatı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Sonuçlara göre altın ile hisse senedi arasında ters orantı vardır. Hisse senedi yatırımcıları zarar ettiğinde altın getirisi artma eğilimi göstermektedir.

Moradi vd. (2012), yaptıkları çalışmada Tahran borsası ile tüketici fiyat endeksi ve üretici fiyat endeksinin arasında olan ilişkiyi analiz etmişlerdir. 2000 ile 2009 tarihlerini kapsayan çalışmada

Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Sonuçlarda borsada işlem gören hisse senedi dalgalanmalarından tüketici fiyat endeksine tek yönlü nedensellik olduğu tespit edilmiştir.

Akgün vd.(2013), yaptıkları çalışmada altın ve petrol fiyatlarının BIST100 endeksi üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Araştırmada Ocak 2001 ile Nisan 2013 yılları arasındaki veriler kullanılarak ADF, PP, Johansen eşbütünleşme testi ve KPSS testine yer verilmiştir. Sonuçlara göre BIST100 endeksinin altın fiyatlarıyla negatif, petrol fiyatlarıyla pozitif ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Topcu vd. (2013), altın, devlet içi borçlanma senedi, tüketici fiyat endeksi ve üretici fiyat endeksi ile hisse senedi arasındaki uzun ve kısa vadeli ilişkiyi incelemişlerdir. 01/2003 ile 11/2011 dönemleri arasını kapsayan çalışmada EngleGranger eşbütünleşme analizi kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara doğrultusunda değişkenler arasında uzun vadeli eşbütünleşme ilişkisi olduğu görülmüştür.

Palamalai ve Prakasam (2014), 1990'dan 2014'e kadar Hindistan'ın döviz kuru, altın fiyatı ve hisse senedi arasındaki ilişkiyi ARDL sınır testi ve Granger nedensellik testi ile analiz etmişlerdir. Analiz sonuçları altın ile hisse senedi arasında kısa dönemde altın fiyatından hisse senedi fiyatına ya da tersi yönde bir nedensellik olmadığını ortaya koymaktadır.

Huang vd. (2015), Çin'de bulunan ham petrol fiyatı ile borsa arasındaki çok ölçekli dinamik bağlantıları sektör bazlı incelemişlerdir. Çalışmada VAR modeli, Augmented Dickey-Fuller, Granger nedensellik testi ve Phillips Perron testi kullanılmıştır. İnceleme sonuçlarında Granger nedensellik testine göre ham petrol şoklarına enerji, bilgi, malzeme ve telekomünikasyon sektörü hisse senedi endeksleri kısa vadede negatif, uzun vadede pozitif tepki verdiği tespit edilmiştir. Aynı zamanda brent petrol fiyat şoklarının Çin borsası üzerinde kısa ve uzun vadede etkisi olduğuna dair bulgular elde edilmiştir

Poyraz ve Tepeli (2015), 12/1995 ile 11/2011 tarihleri arasındaki verileri kullanarak hisse senetleri ile makroekonomik faktörler (para arzı, altın fiyatları, sanayi üretim endeksi, döviz sepeti, enflasyon) arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Granger nedensellik testi sonucuna göre faiz oranı, hazine bonusu ve döviz kurunun BIST endeksleri üzerinde etkisi olduğu, ancak tüketici fiyat endeksinin etkisi olmadığı ortaya çıkmıştır.

Gazel (2016), Ocak 2006 ile Şubat 2016 dönemleri arasındaki Türkiye hisse senedi endeksi olan BIST100 ile altın fiyatları arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Çalışmasında Engle-Granger eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testi kullanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre altın ile BIST100 arasında nedensellik olduğu ortaya çıkmıştır.

Sandal vd. (2017), tarafından yapılan çalışmada BIST100 endeksi ile petrol ve altın fiyatları arasındaki ilişki incelenmiştir. 2005 ile 2015 tarihleri arasının kapsadığı çalışmada Engle-Granger eşbütünleşme testi ve ADF kullanılmıştır. Analiz sonuçları değişkenlerin eşbütünleşik olmadığını göstermiştir.

Eyüboğlu ve Eyüboğlu (2018), yaptıkları çalışmada 2011 ile 2016 tarihleri kapsamında Borsa İstanbul ve döviz kuru verileri arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. ARDL modeli, Phillips Perron ve ADF testi kullanılan çalışmada döviz kurları ve hisse senedi endeksleri arasında uzun dönemli ilişki tespit edilmiştir.

AbdulRahman ve Adamu (2018), Nijerya'da borsa ve döviz kuru arasındaki ilişki incelemişlerdir. Çalışmada ARDL ve Granger nedensellik kullanılmıştır. 1985-2015 yılları arasını kapsayan inceleme sonuçlarına göre döviz kurundan borsaya tek yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir

Coronado vd. (2018), yaptıkları analizde ABD için altın, ham petrol ve borsa getirileri arasındaki nedenselliğin yönünü 1990 ile 2017 tarihleri kapsamında incelemişlerdir. Granger nedensellik testinden yararlanılan çalışmadan elde edilen bilgilere göre nedenselliğin üç yöne de gittiği sonucuna ulaşılmıştır.

Ameer vd. (2018), çalışmalarında Frankfurt Menkul Kıymetler Borsası altında HDAX Endeksi ile temsil edilen Almanya'daki pay senedi ile altın arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Ağustos 2004 ile Eylül 2016 yılları arasındaki veriler ile gerçekleştirilen çalışmada Granger nedensellik testi, Pearson

korelasyon testi ve Johansen eşbütünleşme testine yer verilmiştir. Sonuçlara göre hisse senedi ve altın arasında Granger nedensellik tespit edilmemiştir.

Temelli ve Şahin (2019), çalışmalarında Türkiye’deki altın, ham petrol ve borsa fiyatları arasındaki ilişkiyi Balçılar ve diğerleri (2010) Boos-trap Kayan Pencereler nedensellik testi ve Asimetrik Nedensellik testi ile incelemişlerdir. Ocak 2003 ve Haziran 2018 tarihleri arasındaki veriler kullanılarak yapılan analiz sonuçlarında değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olmadığı görülmektedir.

Singhal vd. (2019), Meksika’da uluslararası altın fiyatları, uluslararası petrol fiyatları, borsa endeksleri ve döviz kuru arasındaki ilişkileri incelemişlerdir. Ocak 2006 ve Nisan 2018 yılları arasındaki verileri ARDL Sınır testi ile incelemişlerdir. İnceleme sonuçlarında altın fiyatlarının döviz kurunun üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı, petrol fiyatlarının yükseldiğinde ise hisse senedi fiyatlarının düşeceği sonucu ortaya çıkmıştır.

Okorie vd. (2019), 2000-2017 yılları arasındaki veriler ile Nijerya enflasyon, faiz oranı ve hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi Augmented Dickey Fuller test ile ele almışlardır. Sonuçlara göre Nijerya enflasyonunun dolar kuru ile pozitif ilişkisi olduğu ve Nijerya enflasyonu ile borsa getirileri arasında ihmal edilebilir düzeyde pozitif ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Baranidharan ve Alex (2020), Güney Afrika hisse senedi piyasasında döviz kuru volatilitelerini incelemiştir. Mayıs 2009 ve Mayıs 2020 tarihleri arasında oluşan verilerden yararlanılan çalışmada Dickey Fuller, Granger nedensellik, GARCH, Eşbütünleşme testine yer verilmiştir. Sonuçlara göre döviz kurunda oluşan değişikliklerin Johannesburg Menkul Kıymetler Borsası’nda (JSE) düşük seviyede etkilediği ortaya çıkmıştır.

Yıldırım vd. (2020), çalışmalarında 01/2013 ile 03/2020 tarihleri arasında BIST Mali (XUMAL) ile enflasyon ve faiz oranı arasındaki ilişkiyi ele almışlardır. Granger nedensellik sonuçlarına göre enflasyondan XUMAL endeksine doğru bir nedensellik bulunmamış olup, XUMAL endeksinden enflasyona doğru tek yönlü ilişki tespit edilmiştir.

Sheikh vd. (2020), Pakistan KSE-100 endeksi ile tüketici fiyat endeksi, faiz oranı ve para arzı (M2) arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Çalışmada birim kök testi, Phillips Perron testi, ARDL modeli kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlardan tüketici fiyat endeksi ile hisse senedi endeksleri arasında anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir.

İlhan ve Bayır (2021), çalışmalarında ARDL sınır yaklaşımı ile 01/2010 ile 06/2021 dönemleri arasındaki döviz kuru, tahvil faizleri, pandemi ve toplam kredilerin BIST Mali ve BIST Sınai endeksleri üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Elde edilen sonuçlara göre BIST Mali ve BIST Sınai üzerinde döviz kurunun etkisi olduğu görülmüştür.

Nawadeniya ve Gunasekara (2021), Covid-19 öncesi Sri Lanka’da döviz kuru ve borsa arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Nisan 2009 ile Mart 2019 dönemleri arası incelenen çalışmada Granger nedensellik testi, Johansen eşbütünleşme testi ve birim kök testi kullanılmıştır. İnceleme sonucunda döviz kuru ve borsa arasında uzun dönemli ilişki tespit edilmemiştir. Ancak Granger nedensellik testi sonucuna göre tüm hisse senedi fiyat endeksi ile döviz kuru arasında marjinal olarak anlamlı bağlantı tespit edilmiştir. Genel sonuç olarak ise iki değişken arasında zayıf ilişki olduğu belirtilmiştir.

Balqis ve Djamaluddin (2022), yaptıkları çalışmada 2016-2021 yılları arasında Endonezya için hızlı oran, toplam aktif devir hızı gibi temel faktörler ile tüketici fiyat endeksinin tüketim malları sanayi sektöründeki firmaların hisse senedi getirileri üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışmada panel veri regresyonu kullanılmış olup elde edilen bulgular doğrultusunda tüketici fiyat endeksinin hisse senedi üzerinde önemli ve anlamlı etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

4. METODOLOJİ ve BULGULAR

Türkiye'nin en önemli borsa endekslerinden olan XUMAL (BIST Mali), XUSIN (BIST Smaı) ile önemli makroekonomik faktörlerden olan altın, dolar, petrol, tüketici fiyat endeksi (TÜFE) arasındaki nedensellik ilişkilerinin incelendiği çalışmada, 01.02.2008 ile 01.02.2023 tarihleri arasında 15 yılı kapsayan 181 verinin aylık bazda açılış değerleri kullanılmıştır. Çalışmada değişkenlere ait seriler investing.com portföy veri portalından ve Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın veri sunma sistemi EVDS (Elektronik Veri Dağıtım Sistemi) üzerinden elde edilmiştir. Aynı zamanda bütün serilerin logaritmaları alınmıştır.

Zaman serilerinde durağan ya da durağan olmayan olarak yapılan ayırım oldukça önemlidir. Zaman serilerinin analizleri için oluşturulan olasılık teorileri yalnızca durağan zaman serilerinde geçerlidir. Serilerin durağan olmamaları analiz sonucunun güvenilir sonuç vermesini engellemektedir (Işık vd., 2004:331-332). Serilerin durağanlık koşulunun sağlanması amacıyla çalışmada Augmented Dickey Fuller ve Phillips Perron olmak üzere iki farklı birim kök testi kullanılmıştır. Birim kök testlerinden sonra sonuçlar durağan hale ulaştıklarında Engle-Granger eşbütünlüşme testi yapılarak değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olup olmadığı tespit edilmiştir. Değişkenler arasındaki eşbütünlüşme ilişkisinin olduğu görüldüğünden dolayı Granger nedensellik testi ile değişkenlerin nedensellikleri ölçülmüştür.

Araştırmada amaç hisse senedi endeksleri ile makroekonomik faktörler arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını ortaya koymaktır. Buna göre araştırma hipotezleri Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Değişkenler Arasındaki Nedensellik ve Eşbütünlüşme İlişkisine Ait Hipotezler

H _{1a}	Dolar endeksinden XUSIN endeksine doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.
H _{1b}	XUSIN endeksinden Dolar endeksine doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.
H _{2a}	Dolar endeksinden XUMAL endeksine doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.
H _{2b}	XUMAL endeksinden Dolar endeksine doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.
H _{3a}	Altın endeksinden XUSIN endeksine doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.
H _{3b}	XUSIN endeksinden Altın endeksine doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.
H _{4a}	Altın endeksinden XUMAL endeksine doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.
H _{4b}	XUMAL endeksinden Altın endeksine doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.
H _{5a}	Petrol endeksinden XUSIN endeksine doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.
H _{5b}	XUSIN endeksinden Petrol endeksine doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.
H _{6a}	Petrol endeksinden XUMAL endeksine doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.
H _{6b}	XUMAL endeksinden Petrol endeksine doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.
H _{7a}	Tüketici fiyat endeksinden XUSIN endeksine doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.
H _{7b}	XUSIN endeksinden Tüketici fiyat endeksine doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.
H _{8a}	Tüketici fiyat endeksinden XUMAL endeksine doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.
H _{8b}	XUMAL endeksinden Tüketici fiyat endeksine doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.
H _{9a}	Dolar ile XUSIN endeksi arasında eşbütünlüşme ilişkisi yoktur.
H _{9b}	Dolar ile XUMAL endeksi arasında eşbütünlüşme ilişkisi yoktur.
H _{10a}	Altın ile XUSIN endeksi arasında eşbütünlüşme ilişkisi yoktur.

H _{10b}	Altın ile XUMAL endeksi arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur.
H _{11a}	Petrol ile XUSIN endeksi arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur.
H _{11b}	Petrol ile XUMAL endeksi arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur.
H _{12a}	Tüketici fiyat endeksi ile XUSIN endeksi arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur.
H _{12b}	Tüketici fiyat endeksi ile XUMAL endeksi arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur.

Çalışmada yer verilen regresyon modelleri şu şekilde oluşturulmuştur:

$$XUMAL\beta_t = \beta_0 + \beta_1ALTIN + \beta_2DOLAR + \beta_3PETROL + \beta_4TÜKETÜCİGÜVENENDEKSİ + \beta_5TÜFE + \varepsilon_t$$

$$XUSIN\beta_t = \beta_0 + \beta_1ALTIN + \beta_2DOLAR + \beta_3PETROL + \beta_4TÜKETÜCİGÜVENENDEKSİ + \beta_5TÜFE + \varepsilon_t$$

Çalışmada yer alan Altın, Dolar, Petrol, Tüketici Fiyat Endeksi, XUSIN ve XUMAL değişkenlerine ait tanımlayıcı istatistikler Tablo. 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Değişkenlerine Ait Tanımlayıcı İstatistikler

	Altın	Dolar	Petrol	TÜFE	XUMAL	XUSIN
Ortalama	3.132154	0.505980	1.868606	2.469970	3.023889	2.939470
Medyan	3.121264	0.442307	1.871865	2.416391	3.028038	2.894875
Maksimum	3.300465	1.274389	2.147491	3.093887	3.736471	3.953549
Minimum	2.868762	0.064570	1.458638	2.172720	2.490787	2.276117
Standart Sapma	0.095919	0.324523	0.149892	0.223902	0.185705	0.338721
Çarpıklık	-0.263164	0.759670	-0.297233	0.911774	0.545705	0.671627
Basıklık	2.493210	2.589741	2.228203	3.225442	6.248640	3.503105
Jarque-Bera	4.026183	18.67851	7.157496	25.46181	88.57566	15.51656
Olasılık	0.133575	0.000088	0.027911	0.000003	0.000000	0.000427
Gözlem Sayısı	181	181	181	181	181	181

Serilere ait tanımlayıcı istatistiki bilgiler Tablo 2'de verilmiştir. Serilerin logaritmik değerlerine göre en yüksek ortalama değere sahip olan değişenin Altın, en düşük değere sahip olan değişkenin ise Dolar olduğu görülmektedir. . Tabloda görüldüğü üzere her faktör için gözlem sayısı hisse senedi verilerine eş olarak belirlenmiş zaman aralığında bulunan aylık veri adedi 181'dir. Bütün veriler için standart sapma, çarpıklık, basıklık, minimum ve maksimum değerleri hesaplanmıştır. Oynaklık değerlerine göre en yüksek oynaklığa 0.338721 ile XUSIN, en düşük oynaklığa sahip olan ise 0.095919 değeri ile Altın olduğu görülmektedir.

Eşbütünleşme testlerinde temel kural değişkenlerin durağan halde olması gerektiğidir. Bundan dolayı eşbütünleşme testlerine geçilmeden önce Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillips Perron testi ile değişkenler durağan hale getirilmiştir. ADF test sonuçlarında değişkenlere ait seri değerleri %5 kritik değerden düşük olursa durağan halde oldukları anlaşılmaktadır. Durağanlığa ulaşan sonuçlar (*) ile işaretlenmiştir. Altın, Dolar, Petrol, Tüketici Fiyat Endeksi, XUSIN Ve XUMAL değişkenlerinin Augmented Dickey Fuller testi sonuçları Tablo 3’de verilmiştir

Tablo 3. Augmented Dickey Fuller Test Sonuçları

Değişkenler	Düzyey	T İstatistik Değeri	Olasılık	Durağanlık Seviyesi	Test İstatistiği	Olasılık
Altın	Sabit	-1.559886	0.5010	1.Fark	-15.41323	0.0000*
	Sabit ve Trendli	-2.016069	0.5883	1.Fark	-15.36768	0.0000*
	Sabit ve Trendli Olmayan	1.056291	0.9237	1.Fark	-15.35181	0.0000*
Dolar	Sabitli	1.695479	0.9996	1.Fark	-11.89654	0.0000*
	Sabit ve Trendli	-0.672957	0.9729	1.Fark	-12.12469	0.0000*
	Sabit ve Trendli Olmayan	4.412847	1.0000	1.Fark	-11.05098	0.0000*
Petrol	Sabit	-2.685476	0.0785	1.Fark	-10.13116	0.0000*
	Sabit ve Trendli	-2.691970	0.2413	1.Fark	-10.11921	0.0000*
	Sabit ve Trendli Olmayan	-0.319781	0.5691	1.Fark	-10.15906	0.0000*
Tüketici Fiyat Endeksi	Sabit	3.925935	1.0000	1.Fark	-3.740374	0.0043*
	Sabit ve Trendli	2.173911	1.0000	1.Fark	-4.690574	0.0010*
	Sabit ve Trendli Olmayan	2.821980	0.9989	1.Fark	-2.699740	0.0071*
XUMAL	Sabit	0.365581	0.9810	1.Fark	-12.68253	0.0000*

	Sabit ve Trendli	-1.226346	0.9015	1.Fark	-12.75542	0.0000*
	Sabit ve Trendli Olmayan	1.587353	0.9724	1.Fark	-12.54288	0.0000*
XUSIN	Sabit	2.102485	0.9999	1.Fark	-10.78974	0.0000*
	Sabit ve Trendli	-0.106471	0.9945	1.Fark	-11.03712	0.0000*
	Sabit ve Trendli Olmayan	3.459292	0.9999	1.Fark	-10.35330	0.0000*

Tablo 3'e göre Augmented Dickey Fuller birim kök testi sonuçları verilmiştir. Sonuçlara göre altın, dolar, petrol, tüketici fiyat endeksi, XUMAL ve XUSIN değişken ve endekslerinin 1. Fark değerlerinde durağanlığa ulaştıkları görülmektedir. Çalışmada yer alan değişkenlerin Phillips Perron testi sonuçları Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 4. Phillips Perron Test İstatistiğine Göre Test Sonuçları

Değişkenler	Düzye	T İstatistik Değeri	Olasılık Değeri	Durağanlık Seviyesi	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Altın	Sabit	-1.363855	0.5991	1.Fark	-15.52837	0.0000 *
	Sabit ve Trendli	-1.827239	0.6875	1.Fark	-15.47902	0.0000 *
	Sabit ve Trendli Olmayan	1.242611	0.9453	1.Fark	-15.42951	0.0000 *
Dolar	Sabitli	2.138113	0.9999	1.Fark	-11.81563	0.0000 *
	Sabit ve Trendli	-0.503560	0.9826	1.Fark	-12.16978	0.0000 *

	Sabit ve Trendli Olmayan	5.320543	1.0000	1.Fark	-11.05848	0.0000 *
Petrol	Sabit	-1.982463	0.2944	1.Fark	-9.909875	0.0000 *
	Sabit ve Trendli	-1.940165	0.6293	1.Fark	-9.850365	0.0000 *
	Sabit ve Trendli Olmayan	-0.229795	0.6023	1.Fark	-9.941350	0.0000 *
Tüketici Fiyat Endeksi	Sabit	4.941881	1.0000	1.Fark	-6.574816	0.0000 *
	Sabit ve Trendli	3.131344	1.0000	1.Fark	-7.557957	0.0000 *
	Sabit ve Trendli Olmayan	5.102907	1.0000	1.Fark	-4.816863	0.0000 *
XUMAL	Sabit	0.365581	0.9810	1.Fark	-12.68106	0.0000 *
	Sabit ve Trendli	-1.345601	0.8731	1.Fark	-12.74021	0.0000 *
	Sabit ve Trendli Olmayan	1.555416	0.9705	1.Fark	-12.54195	0.0000 *
XUSIN	Sabit	1.857734	0.9998	1.Fark	-10.75920	0.0000 *

	Sabit ve Trendli	-0.396743	0.9870	1.Fark	-10.97133	0.0000 *
	Sabitli ve Trendli Olmayan	3.094641	0.9995	1.Fark	-10.32909	0.0000 *

Tablo 4’de yer alan verilere göre Phillips Perron birim kök testi sonuçları verilmiştir. Sonuçlara göre altın, dolar, petrol, tüketici fiyat endeksi, XUMAL ve XUSIN değişken ve endekslerinin düzey değerlerinde durağan olmadığı bu değişkenlerin 1. farkları alındığında sabitli, sabitli ve trendli ve sabitsiz trendsiz durumlarında durağanlığa ulaştıkları görülmektedir.

Çalışmada Engle-Granger eşbütünlüğe yapıldıktan sonra, Granger nedensellik testi yapılmıştır. Çalışmada kullanılan Altın ve XUMAL (BIST Mali) değişkenlerine ait Engle-Granger eşbütünlüğe testine ait regresyon analizinin hata terimi değerleri Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo. 5. (ALTIN) ve (XUMAL) Değişkenlerinin Regresyon Analizinin Hata Terimi Değerleri

(ALTIN) ve (XUMAL) değişkenlerinin regresyon analizinin hata terimi değeri	T İstatistik Değeri	ADF Olasılık Değeri (Düzy)
Sabit Terimli	-15.41232	0.0000
Sabit terimli ve Trendli	-15.36838	0.0000
Sabit terimsiz ve Trendsiz	-15.45513	0.0000

Tablo 5’de bulunan verilere göre Altın ve BIST Mali (XUMAL) endeks değerleri, sabit terimli, sabit terimli ve trendli, sabit terimsiz ve trendsiz durumlarda, Augmented Dickey Fuller olasılık değeri düzeyde 0,05’ ten küçük olduğu için değişkenler arasında eşbütünlüğe ilişkisinden bahsedilmektedir. Ayrıca bu değişkenler uzun dönemde birlikte dengeye gelmektedir.

Çalışmada kullanılan Altın ve XUSIN (BIST Sınai) değişkenlerine ait Engle-Granger eşbütünlüğe testine ait regresyon analizinin hata terimi değerleri Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo. 6. (ALTIN) ve (XUSIN) Değişkenlerinin Regresyon Analizinin Hata Terimi Değerleri

(ALTIN) ve (XUSIN) değişkenlerinin regresyon analizinin hata terimi değeri	T İstatistik Değeri	ADF Olasılık Değeri (Düzy)
Sabit Terimli	-15.56245	0.0000

Sabit terimli ve Trendli	-15.51618	0.0000
Sabit terimsiz ve Trendsiz	-15.60568	0.0000

Tablo 6 doğrultusunda Altın ve BIST Sınai (XUSIN) endeks değerleri, sabit terimli, sabit terimli ve trendli, sabit terimsiz ve trendsiz durumlarda, ADF olasılık değeri düzeyde 0,05' ten küçük olduğu için değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinden bahsedilmekte olup bu değişkenler uzun dönemde birlikte dengeye gelmektedir.

Dolar ve XUMAL(BIST Mali) değişkenlerine ait Engle-Granger eşbütünleşme testine ait regresyon analizinin hata terimi değerleri Tablo 7.'de verilmiştir.

Tablo. 7. (DOLAR) ve (XUMAL) Değişkenlerinin Regresyon Analizinin Hata Terimi Değerleri

(DOLAR) ve (XUMAL) değişkenlerinin regresyon analizinin hata terimi değeri	T İstatistik Değeri	ADF Olasılık Değeri (Düzy)
Sabit Terimli	-12.10728	0.0000
Sabit terimli ve Trendli	-12.55648	0.0000
Sabit terimsiz ve Trendsiz	-12.14172	0.0000

Tablo 7'de yer alan dolar ve BIST Mali (XUMAL) endeks değerleri, sabit terimli, sabit terimli ve trendli, sabit terimsiz ve trendsiz durumlarda, ADF olasılık değeri düzeyde 0,05' ten küçük olduğu için değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinden bahsedilmekte olup bu değişkenler uzun dönemde birlikte dengeye gelmektedir. Dolar ve XUSIN (BIST Sınai) değişkenlerinin regresyon analizinin hata terimi değerleri Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo. 8. (DOLAR) ve (XUSIN) Değişkenlerinin Regresyon Analizinin Hata Terimi Değerleri

(DOLAR) ve (XUSIN) değişkenlerinin regresyon analizinin hata terimi değeri	T İstatistik Değeri	ADF Olasılık Değeri (Düzy)
Sabit Terimli	-12.05755	0.0000
Sabit terimli ve Trendli	-12.46131	0.0000
Sabit terimsiz ve Trendsiz	-12.09167	0.0000

Tablo 8'e göre dolar ve BIST Sınai (XUSIN) endeks değerleri, sabit terimli, sabit terimli ve trendli, sabit terimsiz ve trendsiz durumlarda, ADF olasılık değeri düzeyde 0,05' ten küçük olduğu için değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinden bahsedilmekte olup bu değişkenler uzun dönemde birlikte dengeye

gelmektedir. Çalışmada yer alan Petrol ve XUMAL (BIST Mali) değişkenlerinin regresyon analizinin hata terimi değerleri Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo. 9. (PETROL) ve (XUMAL) Değişkenlerinin Regresyon Analizinin Hata Terimi Değerleri

(PETROL) ve (XUMAL) değişkenlerinin regresyon analizinin hata terimi değeri	T İstatistik Değeri	ADF Olasılık Değeri (Düzy)
Sabit Terimli	-10.50285	0.0000
Sabit terimli ve Trendli	-10.47796	0.0000
Sabit terimsiz ve Trendsiz	-10.53218	0.0000

Tablo 9 doğrultusunda petrol ve BIST Mali (XUMAL) endeks değerleri, sabit terimli, sabit terimli ve trendli, sabit terimsiz ve trendsiz durumlarda, ADF olasılık değeri düzeyde 0,05’ ten küçük olduğu için değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinden bahsedilmekte olup bu değişkenler uzun dönemde birlikte dengeye gelmektedir. Petrol ve XUSIN (BIST Sınai) değişkenlerinin regresyon analizinin hata terimi değerleri Tablo 10’da verilmiştir.

Tablo. 10. (PETROL) ve (XUSIN) Değişkenlerinin Regresyon Analizinin Hata Terimi Değerleri

(PETROL) ve (XUSIN) değişkenlerinin regresyon analizinin hata terimi değeri	T İstatistik Değeri	ADF Olasılık Değeri (Düzy)
Sabit Terimli	-11.20027	0.0000
Sabit terimli ve Trendli	-11.17153	0.0000
Sabit terimsiz ve Trendsiz	-11.23167	0.0000

Tablo 10’da olan verilere göre petrol ve BIST Sınai (XUSIN) endeks değerleri, sabit terimli, sabit terimli ve trendli, sabit terimsiz ve trendsiz durumlarda, ADF olasılık değeri düzeyde 0,05’ ten küçük olduğu için değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinden bahsedilmekte olup bu değişkenler uzun dönemde birlikte dengeye gelmektedir. Çalışmada yer alan Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) ve XUMAL (BIST Mali) değişkenlerinin regresyon analizinin hata terimi değerleri Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo. 11. (TÜFE ve (XUMAL) değişkenlerinin regresyon analizinin hata terimi değerleri

(TÜFE) ve (XUMAL) değişkenlerinin regresyon analizinin hata terimi değeri	T İstatistik Değeri	ADF Olasılık Değeri (Düzy)
---	---------------------	----------------------------

Sabit Terimli	-3.776633	0.0038
Sabit terimli ve Trendli	-4.706097	0.0010
Sabit terimsiz ve Trendsiz	-3.790858	0.0002

Tablo 11’de yer alan Tüketici Fiyat Endeksi ve BIST Mali (XUMAL) endeks değerleri, sabit terimli, sabit terimli ve trendli, sabit terimsiz ve trendsiz durumlarda, ADF olasılık değeri düzeyde 0,05’ ten küçük olduğu için değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisinden bahsedilmekte olup bu değişkenler uzun dönemde birlikte dengeye gelmektedir. Tüketici Fiyat Endeksi ve XUSIN (BIST Sınai) değişkenlerine ait regresyon analizinin hata terimleri Tablo 12’de gösterilmiştir.

Tablo 12. (TÜFE) ve (XUSIN) Değişkenlerinin Regresyon Analizinin Hata Terimi Değerleri

(TÜFE) ve (XUSIN) değişkenlerinin regresyon analizinin hata terimi değeri	T İstatistik Değeri	ADF Olasılık Değeri (Düzye)
Sabit Terimli	-3.772971	0.0038
Sabit terimli ve Trendli	-4.602307	0.0014
Sabit terimsiz ve Trendsiz	-3.787316	0.0002

Tablo 12 doğrultusunda Tüketici Fiyat Endeksi ve BIST Sınai (XUSIN) endeks değerleri, sabit terimli, sabit terimli ve trendli, sabit terimsiz ve trendsiz durumlarda, ADF olasılık değeri düzeyde 0,05’ ten küçük olduğu için değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisinden bahsedilmekte olup bu değişkenler uzun dönemde birlikte dengeye gelmektedir. VAR granger nedensellik testi için serilerin uygun gecikme uzunlukları belirlenmesi gerekir. Serilerin uygun gecikme uzunluğu Tablo 13’de verilmiştir.

Tablo 13. Serilerin Uygun Gecikme Uzunluğu

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	2784.858	NA	9.35e-26	-32.09084	-31.92680	-32.02429
1	4604.199	3428.354	1.75e-34	-52.18727	-50.54683*	-51.52176*
2	4686.628	146.7522	1.74e-34*	-52.20379*	-49.08696	-50.93931
3	4755.391	115.2682	2.04e-34	-52.06233	-47.46910	-50.19888
4	4824.445	108.5690*	2.42e-34	-51.92421	-45.85458	-49.46180
5	4877.061	77.25237	3.56e-34	-51.59608	-44.05006	-48.53471
6	4945.266	93.04171	4.50e-34	-51.44816	-42.42573	-47.78781
7	5024.832	100.2629	5.19e-34	-51.43158	-40.93276	-47.17228
8	5106.473	94.38275	6.14e-34	-51.43900	-39.46378	-46.58072

VAR Granger nedensellik testi yapabilmek için oluşturulan uygun gecikme uzunluğu Akaike bilgi kriterine göre 2 olarak tespit edilmiştir. Uygun gecikme uzunluğu belirlendikten sonra değişkenler arasındaki VAR Granger Nedensellik testine geçilmiştir. Altın ve diğer arasındaki Granger nedensellik testi Tablo 14’de gösterilmiştir.

Tablo. 14. Altın ve Diğer Değişkenler Arasındaki Granger Nedensellik Testi

	Nedensellik İlişkisi		Ki Kare Değeri	Olasılık Değeri
XUMAL		ALTIN	4.760241	0.0925
XUSIN		ALTIN	0.626339	0.7311
ALTIN		XUMAL	0.599736	0.7409
ALTIN		XUSIN	1.819474	0.4026

Tablo 14 verilerine göre Granger nedensellik testi sonuçlarına bağımlı değişken altın ile XUSIN ve XUMAL bağımsız değişkenleri arasında herhangi bir ilişki bulunamamıştır. Bu sonuçlar Temelli ve Şahin (2019), Smith (2001), Coronado vd. (2018), ilgili çalışmalara benzerlik göstermektedir. Fakat Ameer vd. (2018), Palamalai ve Prakasam (2015), çalışmaları ile farklılık taşımaktadır.

Çalışmada yer alan dolar ve diğer değişkenler arasındaki Granger nedensellik testi analizi sonuçları Tablo 15'te gösterilmiştir.

Tablo. 15. Dolar ve Diğer Değişkenler Arasındaki Granger Nedensellik Testi

	Nedensellik İlişkisi		Ki Kare Değeri	Olasılık Değeri
XUMAL		DOLAR	0.622800	0.7324
XUSIN		DOLAR	5.019047	0.0813
DOLAR		XUMAL	0.217010	0.8972
DOLAR		XUSIN	0.513228	0.7737

Tablo 15'te bağımlı değişken dolar ile XUSIN ve XUMAL bağımsız değişkenleri arasında herhangi bir ilişki tespit edilmemiştir. Bu sonuçlar, Singhal vd. (2019), Nawadeniya ve Günasekara (2021) ve Gençtürk (2009) ilgili çalışmalar ile farklı olup, Eyüboğu ve Eyüboğu (2018) ilgili çalışmaları ile benzerlik göstermektedir.

Çalışmada yer alan petrol ve diğer değişkenler arasında bulunan Granger nedensellik testi Tablo 16'da gösterilmiştir.

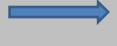

Tablo. 16. Petrol ve diğer Değişkenler Arasındaki Granger Nedensellik Testi

	Nedensellik İlişkisi		Ki Kare Değeri	Olasılık Değeri
XUMAL		PETROL	6.067303	0.0481
XUSIN		PETROL	6.319432	0.0424

PETROL		XUMAL	4.490193	0.1059
PETROL		XUSIN	1.028588	0.5979

Tablo 16 doğrultusunda göre XUMAL ve XUSIN bağımsız değişkenlerinden, bağımlı değişken petrole doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Sonuçlar Tiwari (2003) ile çalışmaları ile paralellik göstermekte olup, Sandal vd. (2017) ilgili çalışması ile farklılık göstermektedir. Çalışmada yer verilen Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) ve diğer değişkenler arasındaki Granger nedensellik testi Tablo 17’de gösterilmiştir.

Tablo. 17. TÜFE ve Diğer Değişkenler Arasındaki Granger Nedensellik Testi

	Nedensellik İlişkisi		Ki Kare Değeri	Olasılık Değeri
XUMAL		TÜFE	1.731293	0.4208
XUSIN		TÜFE	2.403000	0.3007
TÜFE		XUMAL	1.129150	0.5686
TÜFE		XUSIN	0.488190	0.7834

Tablo 17 verilerine göre bağımsız değişkenler olan XUMAL ve XUSIN endeksinden tüketici fiyat endeksine doğru herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. Elde edilen bu sonuçlar, Poyraz ve Tepeli (2015) çalışması ile benzerlik göstermekte olup, Balqis ve Djameluddin (2022) ve Sheikh vd. (2020) çalışmaları ile farklılık göstermektedir.

XUMAL (BIST Mali) ve diğer değişkenler arasında bulunan Granger nedensellik testi sonuçları Tablo 18’de verilmiştir.

Tablo. 18. XUMAL ve Diğer Değişkenler Arasındaki Granger Nedensellik Testi

	Nedensellik İlişkisi		Ki Kare Değeri	Olasılık Değeri
XUSIN		XUMAL	1.725130	0.4221
XUMAL		XUSIN	0.716299	0.6990

Tablo 18’e göre bağımsız değişken olan BIST Sınai (XUSIN) ile BIST Mali (XUMAL) endeksi arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilmemiştir. Bu sonuçlar, Yıldırım vd. (2020) ilgili çalışması ile kısmen benzerlik göstermektedir. Ancak İlhan ve Bayır (2021) çalışması ile farklılık göstermektedir.

Çalışmada oluşturulan hipotezlerin kabul edilme ya da reddedilme durumları Tablo 19’da gösterilmiştir.

Tablo 19. Değişkenler Arasındaki Nedensellik ve Eşbütünleşme İlişkisine Ait Hipotezlerin Kabul/Ret Durumu

H _{1a}	Dolar endeksinden XUSIN endeksine doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.	KABUL
H _{1b}	XUSIN endeksinden Dolar endeksine doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.	KABUL

H2a	Dolar endeksinden XUMAL endeksine doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.	KABUL
H2b	XUMAL endeksinden Dolar endeksine doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.	KABUL
H3a	Altın endeksinden XUSIN endeksine doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.	KABUL
H3b	XUSIN endeksinden Altın endeksine doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.	KABUL
H4a	Altın endeksinden XUMAL endeksine doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.	KABUL
H4b	XUMAL endeksinden Altın endeksine doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.	KABUL
H5a	Petrol endeksinden XUSIN endeksine doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.	KABUL
H5b	XUSIN endeksinden Petrol endeksine doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.	RET
H6a	Petrol endeksinden XUMAL endeksine doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.	KABUL
H6b	XUMAL endeksinden Petrol endeksine doru bir nedensellik ilişkisi yoktur.	RET
H7a	Tüketici fiyat endeksinden XUSIN endeksine doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.	KABUL
H7b	XUSIN endeksinden Tüketici fiyat endeksine doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.	KABUL
H8a	Tüketici fiyat endeksinden XUMAL endeksine doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.	KABUL
H8b	XUMAL endeksinden Tüketici fiyat endeksine doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.	KABUL
H9a	Dolar ile XUSIN endeksi arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur.	RET
H9b	Dolar ile XUMAL endeksi arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur.	RET
H10a	Altın ile XUSIN endeksi arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur.	RET
H10b	Altın ile XUMAL endeksi arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur.	RET
H11a	Petrol ile XUSIN endeksi arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur.	RET
H11b	Petrol ile XUMAL endeksi arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur.	RET
H12a	Tüketici fiyat endeksi ile XUSIN endeksi arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur.	RET
H12b	Tüketici fiyat endeksi ile XUMAL endeksi arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur.	RET

Tablo 19'un verilerinden anlaşılacağı üzere seçili makroekonomik faktörler ile hisse senedi endeksleri arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Aynı zamanda XUMAL endeksinden Petrol endeksine ve XUSIN endeksinden Petrol endeksine doğru nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir.

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Ülke ekonomileri için önemli olan birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörler makroekonominin ele aldığı altın fiyatları, döviz kuru, petrol fiyatları, tüketici güven endeksi ve tüketici fiyat endeksidir. Bahsedilen bu faktörlerin her birinin ülke ekonomileri içinde ayrı ve önemli bir yeri vardır. Petrol fiyatlarının artması ile sanayi sektöründe maliyet artabilmekte ve bunun sonucunda sanayi şirketleri mali sorun yaşayabilmektedir. Uzun süreli düşünüldüğü zaman petrol fiyatlarında oluşan sürekli artışlar bütün şirketlerde maliyet sorunlarına yol açarak şirketlerin iflas etmesine neden olabilmektedir. Ülke içerisinde sanayi sektörü sekteye uğradığı zaman ekonomik koşullar da sekteye uğramaktadır.

Makroekonomik faktörlerin değişimleri hisse senetleri üzerinde olumlu ya da olumsuz bir etkiye neden olmaktadır. Bu çalışma, makroekonomik faktörlerin hisse senedi endeksleri üzerinde etkilerinin belirlenmesi amacıyla hazırlanmıştır. Aynı zamanda çalışmadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda yatırımcılara yardımcı olabilecek bulguların sunulması amaçlanmaktadır. Konu ile ilgili ulusal ve uluslararası literatür incelendiğinde BIST Sınai ve BIST Finansal endeksleri ile ilgili çalışmaların yetersiz olduğu görülmüştür. Bu nedenle çalışmanın özgünlük arz ettiği ve literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bundan dolayı bu çalışmada BIST Sınai ve BIST Finansal endekslerine yer verilmiştir. Makroekonomik faktör olarak altın, petrol, dolar ve tüketici fiyat endeksi ele alınmıştır. Çalışma 01.02.2018 ile 01.02.2023 dönemi aylık verileri kapsamaktadır. Phillips Perron ve Augmented Dickey Fuller birim kök testleri ile Engle-Granger eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testi kullanılarak analiz yapılmıştır. Bu kapsamda ortaya çıkan bulgular değerlendirilerek ve yorumlanarak araştırma sonucu olarak sunulmuştur.

Çalışmada ilk olarak tanımlayıcı istatistikler, birim kök testi yapılmış ve daha sonra ilgili değişkenler arasındaki uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin tespit edilebilmesi için Engle-Granger eşbütünleşme testi yapılmıştır. Eşbütünleşme testi sonucunda uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi olduğu görülerek değişkenler arası nedensellik ilişkilerini ortaya koymak adına Granger Nedensellik testi kullanılmıştır. Engle-Granger eşbütünleşme testi sonuçlarına göre ise altın, dolar, petrol, tüketici fiyat endeksi ile XUMAL, XUSIN değişkenleri arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmuştur. Aynı zamanda bu değişkenler uzun dönemde birlikte dengeye gelmektedir. Elde edilen sonuçlara göre, bağımsız değişken olan altın, BIST Mali, BIST Sınai endekslerinden bağımlı değişken olan petrole doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Çalışmada elde edilen sonuçlar, sözü geçen finansal araçların aralarındaki ilişkiler hakkında bilgi almak isteyerek yatırım aksiyonu almak isteyen birey ve kurumlara hisse senedi endeksleri ile makroekonomik faktörler olan altın, dolar, petrol, tüketici güven endeksi ve tüketici fiyat endeksinin etkileri dikkate alınarak yatırım konusunda ve alacakları aksiyon hakkında yardımcı olabileceği düşünülmektedir.

6. KAYNAKLAR

- AbdulRahman, B. S.ve Adamu, H. (2018). Exchange Rate And Stock Market Interactions: Evidence From Nigeria. *Arabian Journal of Business and ar A Management Review*, 8(1), 1-6.
- Akgün, A., Şahin, İ. E., ve Yılmaz, B. (2013). The Effect Of Variations İn Gold And Oil Prices On Bıst 100 Index. *Mediterranean Journal Of Social Sciences*, 4(10), 726- 730.
- Aksoy, B. Ş. (2020). Petrol Fiyatları Şoklarının Petrol İhraç ve İthal Eden Ülkelerin Makroekonomik Verileri Üzerine Etkisi. Doktora Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Finans Enstitüsü, İstanbul.
- Ameer, M., Hammad, W., Ismail, A., ve Hamdan, A. (2018). The Relationship Of Gold Price With The Stock Market: The Case Of Frankfurt Stock Exchange. *International Journal Of Energy Economics And Policy*, 8(5). 357-371.
- Aybirdir, S. (2015). Gold As A Financial Instrument In Banking System And Analyzing The Behaviors Of The Gold Banking Customers In Turkey. Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aydemir, P. (2018). *Performance of Ensemble Forecasting Tools for Analyius Turkish Consumer Price Index*. Master's Thesis, Middle East Technical University Applied Sciences, Ankara.
- Babuşcu, Ş. ve Hazar, A. (2019). *Finansal Piyasalar ve Kurumlar*, Ankara: Bankacılık Akademisi Yayınları.
- Balqis, B. ve Said Djmaluddin, M. M. (2022). Analysis Of The Effect Of Fundamental Factors And Consumer Price Index On Company Stock Returns (study on the consumer goods industry sector listed on the idx for the period 2016 – 2021).

- Baranidharan, S. ve Alex, A. (2020). Volatility Spillover Of Exchange Rate On Stock Market Evidence From South Africa. *Asian Journal Of Economics, Finance And Management*, 2(1), 131-139.
- Bektaş, T. (2013). Sermaye Piyasası Araçlarının Vergilendirilmesi ve Vergilerin Sermaye Piyasası Araçları Üzerindeki Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Cong, R. G., Wei, Y. M., Jiao, J. L. ve Fan, Y. (2008). Relationships Between Oil Price Shocks And Stock Market: An Empirical Analysis From China. *Energy Policy*, 36, 3544-3353.
- Coronado, S., Rodriguez, R.J. ve Rojas, O. (2018) Ham Petrol, Altın Ve Hisse Senedi Piyasaları Arasındaki İlişkilerin Ampirik Bir Analizi. *The Energy Journal*, 39(1).
- Ersöz, E. (2006). Dalgalı Döviz Kuru Sistemi Ve Türkiye’de Dalgalı Döviz Kuru Uygulaması. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gazel, S. (2016). Cointegration And Causality Between Bist 100 Index And Gold Price. *International Journal Of Business And Management Studies*, 5(2), 337-344.
- Gençtürk, M. (2009). Finansal Kriz Dönemlerinde Makroekonomik Faktörlerin Hisse Senedi Fiyatlarına Etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1), 127-136.
- Ghazali, M. F., Ismail, W., Yaso, M. R. ve Lajuni, N. (2008). Bivariate Causality Between Exchange Rates And Stock Prices İn Malaysia. *The International Journal of Business and Finance Research*, 2(1), 53- 59.
- Gürkan, M. (2009). Petrol Piyasaları ve Petrol Fiyatlarının Finansal Piyasalar Üzerine Etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Huang, S., An, H., Gao, X. ve Huang, X. (2015). Identifying The Multiscale Impacts Of Crude Oil Price Shocks On The Stock Market İn China At The Sector Level. *Physica A*, 1-12.
- İlhan, B. ve Bayır, M. (2021). BİST Sınai ve Bist Mali Endeksi İle CDS, Faiz, Döviz Kuru, Toplam Krediler Ve Covid-19 Arasındaki Dinamik İlişki. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 56(4), 3090-3110.
- İncekara, B. ve İncekara, R. (2016). Dünya Altın Piyasaları. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 4(2), 116-147.
- Işık, N., Acar, M. ve Bayram Işık, H. (2004). Enflasyon ve Döviz Kuru İlişkisi: Bir Eşbütünleşme Analizi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 325-340.
- Kan, E. (2021). Türkiye’de Altın Fiyatları, Döviz Kuru, Faiz Oranı, Bist100 Endeksi ve Enflasyon Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Yapısal Kırımlar Altında Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi. *Doktora Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Gaziantep*.
- Korkmaz, T. ve Ceylan, A. (2012). Sermaye Piyasası ve Menkul Değer Analizi. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Küçük, E. (2021). Türkiye’de Döviz Kuru İle Faiz Oranı Arasındaki İlişki. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Moradi, M., Salehi, M. ve Keivanfar, M. (2012). The Relationship Between Consumer Price Index, Producer Price Index And Traded Shares At Tehran Stock Exchange. *Actual Problems Of Economics*, 9, 402-411.
- Mulyadi, M. S. ve Anwar, Y. (2012). Gold Versus Stock Investment: An Econometric Analysis. *International Journal Of Development And Sustainability*, 1(1), 1-7.
- Nawadeniya, S. N. S. N. P. ve Gunasekara, H. M. A. L. (2021). Relationship Between Exchange Rate And Stock Market Performance İn Sri Lanka Before The Covid-19 Period. 10. Students Research Symposium.
- Okorie, I. E., Akpanta, A. C., Ohakwe, J., Chikezie, D. C., Onyemachi, C. U. ve Ugwu, M. C. (2019). Modeling The Relationships Across Nigeria Inflation, Exchange Rate, And Stock Market Returns And Further Analysis. *Annals Of Data Science*, 10(2), 1-35.

- Oksay, S. (2001). Döviz Kuru ve Ödemeler Bilançosu Politikaları:Türkiye (1923- 2000). İstanbul: Beta Yayınları.
- Özberk, G. B. (2023). Makroekonomik Faktörler İle Katılım 30 Ve BIST 30 Endekslerinin Getiri-Risk Profilleri Arasındaki İlişkisellik, Dok. Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Öztürk, Z. (2004). Çekirdek Enflasyon: Literatür, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Palamalai, S. ve Prakasam, K. (2014). Gold Price, Stock Price And Exchange Rate Nexus: The Case Of India. *The IUP Journal Of Financial Risk Management*, 11(3), 13
- Poyraz, P. E. ve Tepeli, A. Y. (2015). Seçilmiş Makroekonomik Göstergelerin Borsa İstanbul XU100 Endeksi Üzerindeki Etkisinin Analizi. *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 11(2) , 102-128.
- Sandal, M., Çemrek, F. ve Yıldız, Z. (2017). BIST 100 Endeksi İle Altın Ve Petrol Fiyatları Arasındaki Nedensellik İlişkisinin İncelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(3), 155-170.
- Sheikh, U. A., Asad, M., Israr, A., Tabash, M. I., & Ahmed, Z. (2020). Symmetrical cointegrating relationship between money supply, interest rates, consumer price index, terroristic disruptions, and Karachi stock exchange: Does global financial crisis matter??. *Cogent Economics & Finance*, 8(1), 1-24. <https://doi.org/10.1080/23322039.2020.1838689>
- Singhal, S., Choudhary, S. ve Biswal, P. C. (2019). Return And Volatility Linkages Among International Crude Oil Price, Gold Price, Exchange Rate And Stock Markets: Evidence From Mexico. *Resources Policy*, 60, 255-261.
- Smith, G. (2001). The Price Of Gold And Stock Price Indices For The United States. *The World Gold Council*,8(1), 1-16.
- SPK, (6.12.2012), “Sermaye Piyasası Kanunu”, Resmi Gazete.
- SPK, (2010). Sermaye Piyasası Araçları, SPK Yatırımcı Bilgilendirme Kitapçıkları–2, Ankara.
- SPK, (1981). 2499 Sayılı Sermaye Piyasası Kanunu. 20. Cilt.
- TDK (2023). Türk Dil Kurumu. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim tarihi:7 Mayıs 2023)
- Temelli, F. ve Şahin, D. (2019). Hisse Senedi Fiyatları, Altın Fiyatları ve Ham Petrol Fiyatları Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Analizi. *EKEV Akademi Dergisi*. 23(77), 161-178.
- Tiwari, B. R. (2003). Post-Crisis Exchange Rate Regimes In Southeast Asia: An Empirical Survey Of De-Facto Policies. University of Hamburg.
- Topcu, N., Aksoy, M. ve Topcu, N. (2013). Altın ile Hisse Senedi Ve Enflasyon Arasındaki İlişki. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(1), 59-78.
- TÜİK (2023). Tüketici Fiyat Endeksi Hesaplamaları Hakkında Açıklama. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/DownloadFile?p=e57pu/oqllLLsPnCJ/WfZBbWEES14WLyBBzOSfPLheutBKMq72Flp/Sc3W8IitrFMn7J3h2YyHL0XrBe1T9Ab1CZzd2Dq8C2hMJUrPE18x0> (Erişim tarihi:06.02.2023).
- Yıldırım, A. (1990). Bosa'nın Abc'si: Ayılar, Boğalar Ve Paranız, İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Yıldırım, S., Ögel, S. ve Alhajrabee, O. (2020). Enflasyon ve Faiz Oranlarının Hisse Senedi Getirilerine Etkisinin Araştırılması: BIST Mali Endeksi Üzerinde Ampirik Uygulama. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(17), 185-191.
- Yur, E. (2022). Petrol Fiyatlarındaki Değişimleri Enflasyon Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

CUMHURİYET'TEN BUGÜNE TÜRKİYE'NİN GÖÇ POLİTİKALARI: GÖÇ YÖNETİMİNDEKİ ULUSAL VE ULUSLARARASI AKTÖRLER

**TURKEY'S MIGRATION POLICIES FROM THE REPUBLIC TO TODAY:
NATIONAL AND INTERNATIONAL ACTORS IN MIGRATION MANAGEMENT**

Ali KOÇAK¹

Doç. Dr. Ayşe DURGUN KAYGISIZ²

ÖZET

İnsanlık tarihine bakıldığında yüzyıllar boyunca insanlar farklı amaçlarla buldukları yerden başka yerlere hareket halinde olmuşlardır. Küreselleşmenin ortaya çıkmasıyla hem göç veren ülkeler hem de göç alan ülkeler açısından göç olgusu önemli hale gelmiştir. Göç hareketliliği sosyal ve siyasal baskılar gibi olumsuz koşullar nedenleriyle veya daha iyi bir yaşam, eğitim, refah düzeyi vb. nedenlerle yapılmaktadır. Bireysel göç hareketliliğinden farklı olarak siyasal kaynaklı kitlesel göç hareketleri de meydana gelmektedir. Kitlesel göç hareketleri bütün dünya ülkelerini etkilemektedir. Bu sebeple göç kavramı uluslararası çözülmesi gereken bir konu olmuştur. Bu nedenle devletlerin uluslararası kurum ve kuruluşlar ile ortak olarak uyguladıkları politikalar önemli bir hal almıştır. Ülkelerin uyguladıkları politikalar insanlık için önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmanın amacı tarihsel süreç içerisinde Türkiye'nin uluslararası göç politikalarını incelemek ve ulusal kurum ile uluslararası kuruluşların süreçteki yerlerini ele almaktır.

Anahtar kelimeler: Göç, Göçün Türleri, Türkiye göç politikası

Jel kodları: O15, R23

ABSTRACT

Looking at human history, people have moved from one place to another for different purposes throughout the centuries. With the emergence of globalization, the phenomenon of migration has become important for both sending countries and receiving countries. Migration mobility is carried out due to negative conditions such as social and political pressures or for a better life, education and welfare level. Unlike individual migration movements, political-based mass migration movements also occur. Mass migration movements affect all countries of the world. For this reason, the concept of migration has become an issue that needs to be resolved internationally. For this reason, the policies implemented by states in partnership with international institutions and organizations have become important. The policies implemented by the countries have an important place for humanity. The aim of this study is to examine Turkey's international migration policies in the historical process and to discuss the effects of national institutions and international organizations in the process.

Keywords: Migration, Types of Migration, Turkish migration policy

Jel Codes: O15, R23

¹ SDÜ, İİBF, İktisat Bölümü, y1225024501@sdu.edu.tr, Orcid no: 0009 0000 0307 7757 (sorumlu yazar)

² SDÜ, İİBF, İktisat Bölümü, aysedurgun@sdu.edu.tr, Orcid no: 0000 0002 8062 7473

1.GİRİŞ

Göç hareketliliği çok eskiye dayanmaktadır. Bu nedenle tarih boyunca araştırmalara konu edilmiştir. Ekonomi, siyaset, sosyoloji, istatistik gibi çeşitli alanlarda araştırma yapılan göç, toplumdaki olaylardan etkilenmesi nedeniyle etkileşim içinde olmuştur.

Bir ülkenin kalkınma ve refah düzeyi diğer ülkeler arasındaki konumunu belirleyen en temel göstergedir. Ekonominin büyümesi kadar bireylerin ve toplumların gelişimi, refah düzeyindeki yükselme, eğitim kalitesindeki artış, toplumdaki suç yüzdesinin azalması, sağlıktaki iyileşmeler, kültürel konulardaki gelişmeler kalkınmanın seviyesini yükseltmektedir. Göç hareketleri bu unsurlarda önemli bir yere sahip olmakla beraber göç ile ekonomi arasında da güçlü bir bağ olduğunu söylemek mümkündür.

Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafi konumundan dolayı yabancı sığınmacılar için bir şans olarak görülmektedir. Son 22 yıl göz önüne alındığında Türkiye'nin göç durumu düzenli ve düzensiz göç, uluslararası koruma ve geçici koruma statü sahibi kişilerden oluşmaktadır. 2011 yılından sonra Suriye'deki iç savaştan dolayı Türkiye Dünya çapında en fazla Suriyeli sığınmacı kabul eden ülke haline gelmiştir. Bu bağlamda Türkiye yabancı uyruklu kişiler için hem Avrupa'ya gitmek için bir fırsat hem de Türkiye'de yaşamak isteyen bireyler için cazibe merkezi haline gelmiştir (Türkcan, 2017:771).

Bu çalışmanın amacı Türkiye'nin Cumhuriyet sonrasındaki uluslararası göç olaylarının irdelenmesi ve bu süreçte uluslararası kuruluşların rolünü ortaya koymaktır. Bu amaçla öncelikle göç hareketlilikleri ele alınmıştır. İlerleyen bölümde Türkiye'nin tarihsel süreçteki göç hareketliliği irdelenmiştir. Son olarak Türkiye'nin göç yönetimindeki ulusal ve uluslararası kuruluşlarından bahsederek çalışma tamamlanmıştır.

2. GÖÇÜN TÜRLERİ

Çalışmanın bu kısmında göç türleri altı başlık altında ele alınacaktır. Bunlar, iç göç, dış göç, mevsimlik göç, gönüllü göç, zorunlu göç ve iş gücü göçü hareketlilikleridir.

2.1.İç Göç Hareketliliği

İç göç hareketliliği; genel olarak bir ülkenin sınırları içerisindeki bireylerin buldukları yerden başka bölgelere doğru yer değiştirmesi olarak tanımlanır. Bir ülke içinde bir yerden başka bir şehre ya da bölgeye doğru yerleşmek amaçlı yapılan nüfus hareketliliği olarak ifade edilir. Kırlardan kentlere doğru bir göç hareketliliği olabileceği gibi kentlerden kente veya kırlardan kıra, kentlerden kırlara doğru da bir hareketlilik olabilir. İç göç hareketleri genelde kırsal alanlardan kentlerdeki belli merkezlere doğru yapılmaktadır (Akan ve Arslan, 2008: 16).

Ülkelerdeki iç göç eylemleri ülkenin toplam nüfusunda bir değişme yaratmamakla birlikte nüfusun şehirler ve bölgeler arasında yayılımında farklılıklara neden olmaktadır. Ülkelerin içindeki bu göç hareketliliği; turizm bölgelerine, gelişmiş sanayi bölgelerine, değerli madenlerin ya da verimli toprakların bulunduğu bölgelere yani ekonomik olarak gelişmiş yerlere doğru yapılmaktadır. Hızlı kentleşme ve küreselleşmeyle beraber dünyanın birçok bölgesinde iç göç hareketliliğinde artış yaşanmış olup bu göç hareketliliğinin de en büyük sebebi ekonomi olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2.Dış Göç Hareketliliği

Dış göç hareketliliği; bireylerin ülkelerinin sınırları dışına doğru gerçekleştirdiği göç hareketleridir. Dış göç hareketlerinin gerçekleşmesinde hem ekonomik hem de ekonomik dışı nedenler etkili olmuştur. Bireylerin ekonomik ve kültürel olarak gelişmiş ülkelerde daha iyi bir yaşam koşullarında yaşama isteği, ülkeler arasındaki maaş ve ücretlerin farklı olmasından yararlanmak amacıyla bu ülkelerde çalışmak isteği gibi ekonomik nedenlerin yanı sıra çevresel sorunlar, eğitim düzeyi farklılıkları, savaş gibi sebepler dış göç hareketlerini oluşturmaktadır. Tarihsel bir zaman süreci

bağlamında incelendiğinde ilk önemli dış göç hareketliliği 15.yüzyılda sömürgeciliğin temellerinin atıldığı zamanlarda Avrupa'nın ihtiyaç duyduğu iş gücü emeğini Afrika'daki sömürgeleştirdiği ülkelerden yaptığı köle ticaretidir. Avrupa'da ve Amerika'da sanayinin hızla gelişmesiyle birlikte bu sömürü göçü artarak devam etmiş; kölelik sisteminin bitmesiyle birlikte sözleşme kapsamlı işçilik sistemi olarak kendini göstermiştir. Sonuç olarak dış göçün en büyük sebebini ekonomi oluşturmaktadır (Yıldız, 2014: 1687 -1688).

2. Dünya Savaşından sonra ortaya çıkan sefalet ve kıtlık bireylerin yaşadıkları ülkelere başka ülkelere doğru göç hareketliliğine zorlamıştır. Dış göç hareketliliği dünyadaki nüfus dağılımının belirlenmesinde önemli role sahiptir. 1970'li yıllardaki Petrol Krizi, 1990'lı yıllardan sonra Doğu blokunun zayıflaması ve dünya genelinde ortaya çıkan ekonomik krizler, sıkıntılar uluslararası alanda dış göçleri arttıran nedenlerdir. Günümüzde de Ortadoğu bölgesindeki siyasi çalkantılar sonucunda dış göç hareketleri artarak devam etmiş olup son dönemlerdeki göçlerin en büyük sebebini ekonomi oluşturmıştır (Akan ve Arslan, 2008: 22).

2.3. Mevsimlik Göç Hareketliliği (Dönemsel Göç)

Ülkelerde ortaya çıkan göç hareketleri süreçlerine göre geçici, kısa süreli yani dönemsel olarak ortaya çıkabilir. Her dönem belirli aralıklarla ortaya çıkan bu nüfus hareketliliği dönemsel göç olarak ifade edilir. İnsanlar belirli dönemlerde birçok defa oldukları yeri değiştirirler (Sağlam, 2006: 34). Dönemsel yapılan göçler eğitim veya çalışma amacıyla yapılan süresi daha önceden planlanmış kısa süreli hareketlerdir. Öğrenciler, hayvancılık, tarım veya turizm gibi alanlarda mevsimlik olarak çalışan kişiler, belirli bir iş sebebiyle (asker vs.) o bölgeye gelenlerin oluşturduğu bu göçler dönemsel/mevsimlik göç kapsamına girmektedir. Mevsimlik göçlerde süre çok önemlidir.

2.4.Gönüllü Göç Hareketliliği

Gönüllü göç hareketliliği, insanların hür iradeleri ile zorlama ve baskı olmaksızın buldukları yerlerden başka bölgelere doğru yaptıkları nüfus hareketliliğini ifade etmektedir. Bireylerin gönüllü yaptıkları göç hareketlerinde, temel olarak ekonomik etkenler etkili olmaktadır. Bunun yanı sıra bireylerin daha iyi eğitim hizmeti, sağlık hizmeti, daha iyi bir sosyal hizmet almak istemeleri, yaşam standartlarını arttırmak istemeleri, güzel bir kariyer vs. nedenler gönüllü göçte etkili olmaktadır (İçduygu ve Sirkeci, 1999: 249).

2.5.Zorunlu Göç Hareketliliği

Zorunlu göç hareketliliği, kişilerin kendi istekleri dışında yerleştikleri yerlerden göç ettikleri veya göç etmeye zorlandıkları göçleri ifade eder. Etnik ve siyasi baskılar, savaşlar, doğal afetler, güvenlik problemleri vb. sebepler zorunlu göç hareketliliğine neden olmaktadır. Zorunlu göç hareketleri, kişilerin başka bir bölgeye veya yaşamlarını sürdürdükleri ülkenin içerisindeki başka bir bölgeye doğru göç etmesiyle oluşabilir. Zorunlu göçler, devletlerin gözetiminde sistematik ve düzenli şekilde olabileceği gibi bazı zamanlarda kaçak yollarla başka ülke sınırlarını geçmek şeklinde de gerçekleşebilir (Keser, 2011: 11; Ekici ve Tuncel, 2015: 9-22).

2.6.İş Gücü Göçü Hareketliliği

İşgücü göçlerinin mevsimsel göçlerden farkı süresinin kısa değil daha uzun vadeli göç olmalarıdır. İşgücü göçlerinin büyük çoğunluğu ekonomik amaçlıdır. İşgücü göç hareketleri yaşadıkları ülkelerde iş imkânlarının olmadığı ya da çok kısıtlı olduğu gelir paylaşımının adaletsiz, maaşların düşük olduğu bölgelerde yaşayan insanların iş olanakları bakımından gelişmiş bölge veya ülkelere çalışmak ya da yerleşmek amacıyla ekonomik amaçlı yer değiştirmeleridir.

İşgücü göç hareketliliği, iş gücüne duyulan ihtiyacı az, ücret ve maaşların düşük olduğu bölgelerden, iş gücüne olan ihtiyacın çok fazla ve iş gücü maaş ve ücretlerinin yüksek olduğu yerlere doğru yapılmaktadır. 2. Dünya Savaşından sonra gelişmiş Avrupa ekonomileri için artan miktarda işgücü ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Nüfustaki artış miktarlarının çok az olması sebebiyle bu gelişmiş

ekonomiler ortaya çıkan işgücü ihtiyaçları daha az gelişmiş olan ülkelere emek göçlerini alarak ihtiyaçlarını karşılamışlardır. 1960'lı yıllarda Türkiye ve birçok farklı ülkeden Amerika ve Batı Avrupa'ya ekonomik amaçlı göç hareketleri yapılmıştır (Karpat, 2010: 73-74).

Son yıllarda yaygın olarak görülen beyin göçü de iş gücü göçü alanında değerlendirilebilecek bir göç türüdür. Alanında uzman hale gelmiş mühendis, doktor ve bilim adamı teknik konularda belli bir yeterliliğe ulaşmış bireylerdir. Beyin göçleri genelde az gelişmiş ülkelere gelişmiş ülkelere doğru yapılmaktadır. Kendini yetiştirmiş kişilerin yeteri kadar çalışma imkânlarının bulunmaması, yapmış oldukları çalışmalara gerekli itibar ve ilgi bulamamaları diğer taraftan gelişmiş ülkelerin daha çok imkân sağlamaları sebebiyle yaşadıkları ülkelerini bırakarak diğer gelişmiş ülkelere gitmektedirler. Yetiştirilmesi için çok emek, zaman ve maddiyat harcanan bu kalifiyeli insan gücünün ülkeden kaçırlması ekonomik olarak az gelişmiş ülkelerin yaşadığı hem insan gücünü yitirmelerine sebep olmakta, hem de eldeki sınırlı verimli kaynakların gelişmiş ülkelere taşınmasına sebep olmaktadır.

3.TÜRKİYE'DEKİ GÖÇ HAREKETLİLİĞİNİN TARİHSEL SÜRECİ

Türkiye, güneyinde ve doğusunda istikrarsızlık ve çatışmaların olduğu Asya ve Orta Doğu Ülkeleriyle, batı kısmında bulunan ve refah düzeyi oldukça fazla Avrupa Birliği ülkelerinin arasında adeta bir köprü konumunda bulunmaktadır. Orta Doğu'da bulunan ve yakın sınır komşumuz olan bölgelerdeki ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar ve çatışmaların ortaya çıkması, doğu sınırlarımızın kontrolünün zor ve dağınık olması, Akdeniz ve Ege bölgemizdeki sahillerin coğrafi yapısının yasadışı giriş/çıkışlara uygun olması nedenleriyle, Türkiye coğrafi konumu itibarıyla, Avrupa ülkelerine gitmeyi amaçlayan yabancılar için transit geçiş güzergâhı konumundadır. Türkiye son yıllardaki hızla iyileşen ekonomik ve bölgesel olarak güçlü bir yapıya kavuşmasıyla, düzensiz ve düzenli göç hareketleri için hedef ülke konumuna gelmiştir. Bu göçlerin yapısı dikkatle incelendiğinde, göç hareketleri; Türkiye'nin sosyo-kültürel, ekonomik ve demografik yapı köklerini, kamu güvenliğini ve düzenini temelden etkilemiştir (<https://www.goc.gov.tr/goc-tarihi>).

Türkiye'nin göç yapısına bakıldığında geçmiş dönemlerdeki geçiş ülkesi ve transit ülke konumu son dönemlerde değişmiştir. Türkiye günümüzde son yıllarda göç eden insanlar açısından bir "hedef ülke" durumuna evrilmiştir. Bunun da en önemli sebebi Türkiye'nin son yıllardaki ekonomik ve bölgesel güç haline gelmesidir.

Türkiye stratejik ve coğrafi konumu nedeniyle yüzyıllardır kitlesel göç hareketlerinin nihai durağı olmuş ve milyonlarca sığınmacıya kapılarını açmış ve ev sahipliği yapmıştır. Geçmişten günümüze kadar olan Türkiye'ye yönelen göç hareketleri aşağıda tarihsel olarak aşağıda sıralanmıştır.

3.1.Cumhuriyet Öncesi Dönemdeki Göç Hareketleri

Osmanlı Devleti tarihi boyunca tüm tebaasına ve göçle gelenlere ırk ve din konusunda ayırım yapmadan hoşgörülle yaklaşmıştır. Osmanlı döneminde meydana gelen bireysel ve kitlesel göç hareketliliğinin bazı önemli örnekleri şu şekildedir;

- 1492 yılı başlarında yüzbinlerce Yahudi kökenli yabancıların İspanya'dan Osmanlı topraklarına gemiler yardımıyla getirilmesi.
- 1672 Tokay Ayaklanmasının ardından itfaiyeciliğin kurucusu Kont Ödün Seçenyi ile matbaacılığın kurucusu İbrahim Müteferrika ve 1699 yılında Macaristan Kralı Thökoly'ün eşiyile birlikte Osmanlı İmparatorluğuna iltica etmesi,
- 1709 yılının başında İsveç Kralı olan Şarl'ın yanındaki 2000 kişiyle Osmanlı devletine sığınması,
- 1718 yılında yapılan Pasarofça Anlaşması sonunda Macaristan Kralı II. Rakoczy'in Osmanlı Devletine sığınması,

- 1830 yılındaki Polonya'daki ortaya çıkan İhtilalin savunucularından olan günümüzdeki Polonez Köy 'ün kurucusu Prens A. Czartorski'nin 1841 yılında Osmanlı İmparatorluğu'na sığınması,
- 1847-1848 yıllarındaki Macaristan'da cerayan eden savaşı kaybeden Prens L. Kossuth ve yanındaki yaklaşık üç bin Macar ile beraber 1849 yılında Osmanlı Devletine sığınmaları,
- 1857-1864 yılları arasındaki dönemde Rus askerlerinden kaçan bir milyon beş yüz bin Kafkaslardan gelenler Osmanlı topraklarına alınmıştır. Bu gelen sığınmacılar Anadolu'nun çeşitli bölgelerine ve Balkanlara iskân edilmiştir.
- 1917 yılında gerçekleşen Rusya'daki Bolşevik devriminin ardından Vrangel'in 135.000 asker ve sivilde Osmanlıdan ilticada bulunması.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Balkanlarda meydana gelen bağımsızlık hareketleri ile Osmanlı'nın girdiği savaşlarda yenilmesi ve bunun sonucunda topraklarının bir kısmını kaybetmesiyle imparatorluğun nüfusunda azalma meydana gelmiştir. Ülke nüfusunun azalmasını engellemek için yeni göç politikaları hayata geçirilmiştir. Toprak kayıplarının yaşandığı bölgelerden gelenlere mezhep, din ve etnik köken konusunda ayırım yapılmaksızın herkese göçmen statüsü verilmiş ve devletin çeşitli şehirlerine yerleşmeleri sağlanmıştır (Efe, 2018: 20).

Balkanlarda ortaya çıkan isyan ve çatışmalar Osmanlı Devleti'ndeki ayrılık kıvılcımlarını hareketlendirmiş bu da bu bölgedeki göç hareketlerinin artmasına neden olmuştur. Balkanlarda ortaya çıkan bu göç akınları ilk zamanlarda bir yığılma meydana getirirse de sonraki zamanlarda Osmanlı İmparatorluğu bu gelen göç hareketlerini planlı bir iskânla yerleştirmiştir (Şahin, 2006: 75-79).

3.2.Cumhuriyet Dönemi Göç Hareketleri

Türkiye'ye yönelik kitlesel göç hareketleri Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren daha sonraki yıllarda da düzenli olarak sürmüştür. Bu göç dalgasının en önemli örnekleri aşağıdaki gibidir:

- 1921-1938 yılları arası dönemde Yunanistan'dan kaçan 384.000 yabancı,ın,
- 1923-1946 yılları arası dönemde Balkanlardan gelen 800.000 grubun,
- 1933-1946 yılları arası dönemde Almanya'dan 800 Almanın,
- 1987-88 yıllarında Irak'tan gelen 51.542 Iraklı sığınmacının,
- 1989-90 yıllarında Bulgaristan'dan kaçan 345.000 Bulgar yabancı,ın,
- 1990-91 yıllarındaki Birinci Körfez Savaşı nedeniyle Irak'tan kaçan 467.489 Iraklının,
- 1992-1998 yılları arası dönemindeki Bosna'daki savaştan kaçan 20.000 Bosnalının,
- 1999 yılının başında Kosova'daki çatışmalardan kaçan 17.745 Kosovalının,
- 2001 yılındaki Makedonya'daki sıkıntılardan kaçan 10.500 Makedonun,
- 2011 yılının Nisan ayından itibaren Suriye'deki çatışmalar ve iç karışıklıklar nedeniyle yaklaşık olarak 3.5 milyon Suriyelinin Türkiye'ye sığınması.

Sonuç olarak, Türkiye Cumhuriyetin ilk yıllarından bugüne kadar yaklaşık olarak 6,5 milyondan fazla insana ev sahipliği yapmıştır. Ülkemize eğitim ve çalışma amacıyla gelenler de bu hesaba katıldığında sayı daha da fazladır. Ülkemize eğitim, çalışma ve diğer farklı amaçlarla gelmiş olan yabancıların istatistiğine bakıldığında son yıllarda yaklaşık 3.3 milyondan fazla yabancı ikamet izni olarak kalmıştır (<https://www.goc.gov.tr/goc tarihi>).

4.TÜRKİYE'DEKİ İÇ ve DIŞ GÖÇ HAREKETLİLİĞİ

Türkiye'de oluşan iç göç hareketleri kırsaldaki yerlerden kentlere, doğu bölgelerinden batıdaki şehirlere doğru olmaktadır (Akan ve Arslan, 2008: 16).

Türkiye'de İlk nüfus sayımı tarımsal amaçlı olarak 1927 yılında olmuştur. Bu sayıma göre Türkiye nüfusunun %24,21'i (3.304.879) şehirlerde iken; %74,78'si (10.342.391) kırsal bölgelerdedir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında çok büyük nüfus hareketliliği olmamıştır. Bu dönemdeki hareketliliğin en büyük nedeni ise memur ve öğrencilerin ülke içerisinde yer değiştirmesinden kaynaklanmıştır.

1927-1940 yılları arası döneminde Türkiye'nin nüfusuna bakıldığında toplam nüfus içerisindeki kentsel ve kırsal dağılımda fazla bir değişim olmamıştır. Bu dönemde kentlerde sadece 0,18 oranında bir artış yaşanmıştır. Öte yandan 1940'lı yıllardan itibaren Avrupa'dan gelen dış ekonomik desteklerle hızlı bir gelişme ve modernleşme başlamış, şehirlerde hizmet ve sanayi sektörlerinde ilerleme sağlanmıştır. Bu yıllarda haber organlarının yaygınlaşmasıyla köydeki insanların şehirlerdeki yaşamı görmeleriyle birlikte kırsaldan kente göç hareketleri artma eğiliminde olmuştur. Bu eğilim daha sonraki senelerde daha da artarak devam etmiş ve insanlardaki kentlerde yaşama olgusunun temelini oluşturmasına zemin hazırlamıştır (Özdemir, 2012: 3).

1939-1945 yılları arasındaki 2. Dünya Savaşından sonra Türkiye'nin nüfusu ciddi şekilde artmıştır. Tarımsal ürünlerinin fiyatlarının iyileşmesi ve artması sonucunda elinde toprağı bulunan köylüler arazilerini çoğaltmışlar ve işgücünü karşılamak için çocuk sayılarını arttırmışlardır. Bu savaş sonrası dönemde Marshall yardımlarının etkisiyle tıbbi yardımlar artmış bunun sonucunda da çocuk ölümleri çok az seviyelere gerilemiş ve sonuç itibarıyla Türkiye'nin nüfus artış hızını arttırmıştır (Vergin, 1986: 28-29).

1950 yılından 1980 yılına kadar olan dönemde Türkiye'deki iç göç hızı ekonomik sebeplerle artış göstermiştir. Ülkemizde 1980'li yıllara gelindiğinde şehirlerdeki ve köylerdeki nüfusun dağılımı birbirine çok yakındır. Türkiye içindeki nüfus hareketliliği ekonomik sebeplerden dolayı daha çok kırsaldan gelişmiş bölgelere göre gerçekleşmesine karşın kentten kente, kırsaldan kente, kırsaldan kırsala göç de meydana gelmiştir.

1975-1980 yılları arasında ülke içerisinde göç hareketine katılan nüfusun %17,01'si kırsal yerlerden ekonomik sebeplerle kentlere doğru göçerken, %48,91'i şehirden şehire göç etme eğiliminde olmuştur. Daha sonraki yıllarda da hem kırsaldan hem de şehirden kente nüfus hareketliliği devam etmiştir. 1980-1985 yılları arasında şehirden şehire doğru göç edenlerin oranı %56,17 olmuştur, 1985-1990 arası dönemde bu oran %61,18'e kadar çıkmıştır. Kırsal bölgelerden şehirlere doğru nüfus hareketliliği 1980-1985 yılları arasında %21,53'e kadar çıkmış ama 1985-1990 yılları arasında ise kırsal bölgelerden şehirlere doğru olan göç hareketi %17,94 oranında gerçekleşerek azalan bir seyir izlemiştir. Ülkemizde 1995-2000 arası dönemde ise hem kentten kentte hem de kırsal bölgelerden kente doğru olan göç oranında azalma olmuştur. Bu yıllarda şehirden şehire olan göç oranı %57,81 iken kırsal yerlerden şehirlere olan göç oranı ise %17,45 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, Göç İstatistikleri, 2017).

Türkiye'de devletin siyasal ekonomik kararlar iç göç hareketliliğinde etkili olmuştur. Örneğin 1980-81'li yıllara kadar ülkemizde ekonomi alanında uygulanan ithal ikameci ekonomik model 24 Ocak kararlarıyla liberal politikalara yönelinmiştir. Öte yandan çok partili hayat ve ekonomideki liberal politikalarla birlikte özel sektörün ağırlığı artmıştır. Bu gelişmeler, kentleşme nüfusunu arttırmıştır. Ortaya çıkan bu durumun sonucu olarak ülkenin düzensiz ve plansız bir kentleşme, düzensiz yapılaşma olgusunun ortaya çıkmasına neden olmuştur (Koyuncu, 2015: 27-31).

1985-1995 yılları arasındaki döneme bakıldığında da Ülkemizde özellikle Güney Doğu, Doğu Anadolu ve Karadeniz Bölgesinde askeri güvenlik gerekçesiyle zorunlu göçler meydana gelmiştir.

2000'li yıllardan sonrasında Türkiye'de kentleşme oranı ve şehirlerdeki nüfus artış hızı devam etmiştir. 2000'li yıllarda ülkemizde şehirlerde yaşayanların nüfusu toplam nüfusun %64,91'ini oluşturmuş olup bu oran 2017 yılında ise %92,52'e kadar çıkmıştır (TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2017).

Türkiye'de oluşan göç hareketliliğindeki bir başka neden de ülkemiz dışından gerçekleşen dış göçlerdir. Ülkemizin bulunduğu coğrafi konum itibarıyla bazen göç hareketlerinde transit ülke konumunda olmuş bazı göç hareketlerinde de dışardan hedef ülke olarak göç almıştır. Türkiye'ye

yapılan dış göçlere genel itibariyle bakıldığı zaman siyasi ve toplumsal sebeplerin yanı sıra son yıllarda ekonomik amaçlı olduğu görülmektedir.

4.1.Balkanlardan Gelen Göçler

4.1.1. Yunanistan'dan Gelen Göçler

Osmanlı devleti 1912-1913 Balkan savaşlarından sonra Balkanlar'da büyük toprak kayıpları yaşamıştır. Osmanlıdaki küçük milletlerde ulus devlet anlayışının yayılması ve azınlık durumundaki milletlerin bağımsızlık talepleri devleti sıkıntılı bir duruma sokmuştur. Savaşlar sonunda toprak kayıplarının yaşanmasıyla sınırlar tekrardan oluşmuştur. Yeniden çizilen sınırlar sonucunda birçok insan yaşadıkları yerlerde baskı görmeye başlamış ve buldukları yerlerden göç etmek zorunda bırakılmışlardır.

Balkan savaşlarından sonra mübadele fikri ilk defa ortaya çıkmıştır. Yeniden oluşan sınırlar sonucunda azınlık konumuna düşen Balkanların kuzeyinde bulunan Müslüman halkı Anadolu'nun belirli bölgelerine, Anadolu'da bulunan Bulgar kesimini de Balkanlardaki belirli yerlere göndermeyi hedeflenmiştir. Bu amaçla 1910'lü yıllarda Osmanlı İmparatorluğu ile Bulgaristan arasında bir mübadele (değişim) anlaşması imzalanmış ancak Birinci Dünya Savaşının başlamasıyla birlikte hükümsüz kalmıştır (Şimşir, 1986: 202). Kurtuluş savaşından sonra Lozan'da yapılan konferansta azınlıklarla çözüm olarak mübadele kavramı gündeme gelmiştir. Lozan'da yapılan görüşmeler sonucunda İstanbul'da yaşayan Rumlar ile Batı Trakya'daki Müslüman halkı hariç olmak üzere mübadelede konusunda antlaşmaya varılmıştır.

Türkiye ve Yunanistan arasında göç eylemlerine neden olan Türk ve Yunan Halklarının Mübadelesini Düzenleyen Sözleşme '30.01.1923' tarihinde imzalanarak yürürlüğe girmiştir. Bu antlaşmaya göre, Türkiye'de yaşayan Rum Ortodoksları Türk halkı ile Yunanistan'da yaşayan Müslüman dininden Yunan halkı yer değiştirmeye zorunlu tutulmuştur. Sonuç olarak sözleşmeye göre sığınmacılar göç ettikleri ülkenin uyrukluğunu almış ve devletlerin izinlerini almadan geldikleri topraklara tekrardan geri dönüp yerleşmemişlerdir (AÜSBF, 1973: 89-94). Bu mübadelenin planlı ve düzenli bir şekilde olması için ve taşınır ve taşınmazların kontrolü için bir Karma Komisyon oluşturulmuştur.

Geldikleri yerlerde malları bulunanlar ülkelerindeki kalan taşınmaz malları için o ülke adına borçlu olduğunu gösteren bir belge verilerek gittikleri ülkede aynı maddi değerde toprak ya da mal verilmesi kararlaştırılmıştır. Türkiye ve Yunanistan arasında bu hesaplama yapılarak borçlu olan ülke alacaklı olan ülkeye borcu peşin olarak ödemesi ve ödeme tutarı fazlaysa 20 yıla kadar taksit imkânı sağlanmıştır. Taşınır mallarda vergiden muaf tutularak göçün yapıldığı ülkeye götürülmesine izin verilmiştir. Malların tasfiyesi Karma Komisyonun gözetiminde yürütülmüştür. Kalan diğer mallar ise mevcut yasalara tabi olarak işlem yapılmıştır (Soysal, 1983: 177-183).

Göçmenlerin yeni yerlere yerleşmeleriyle hukuki anlamda bazı düzenlemelere ihtiyaç duyulmuştur. Yabancılar ilk olarak Lozan antlaşmasından önce ve sonra gelenler olarak iki gruba ayrılmışlardır. Lozan antlaşmasının imzalanmasından akabinde gelenler bu antlaşma gereğince adi iskâna tabi tutulmuşlardır. Bu uygulamaya göre, geldikleri yerde mal bırakıp bırakmadıklarına bakılmaksızın herkese devletçe toprak ve bir ev tahsis edilmiştir. Lozan antlaşmasının imzalanmasından sonra gelen sığınmacıları daha önce Rumların yaşadığı bölgelere yerleştirilmiştir. Göçmenlerin Yunanistan'da edindikleri gayrimenkuller Karma Komisyonun yetki alanında incelenmiştir. Lozan antlaşmasıyla oluşan bu mübadele (değişim) süreci tamamlanuncaya kadar taşınmazlar rehin verilmemiş, teminat gösterilememiş ve bu malların bir başkasına satılmasına izin verilmemiştir.

Köy Hizmetleri Arazi İskân Dairesi'nin istatistiklerine göre; 1923-1924 yıllarında Yunanistan'dan Ülkemize gelen 384 bin kişi yerleştirilmiş, 7.753 kişi ve 2.034 hane de devletten herhangi bir talepte bulunmadan gelmişlerdir. Mübadele kapsamına en fazla iskân/yerleştirme yapılan iller; Edirne, Bursa, Balıkesir, Kırklareli, İstanbul, İzmir, Niğde, Samsun, Manisa, Tekirdağ ve

Çanakkale'dir (Çanlı, 1994: 54). Öte yandan iskân işlemlerinde istenilen sonuç alınamamıştır. Bu nedenlerin bazıları şunlardır (Aktar, 2005: 111-160) ;

- Mübadele ve iskân sürecinden sorumlu kurumların acele kurulmuş olması nedeniyle çalışan memurların başka kurumlardan alınması.
- Rumların yaşadığı yerlerinin yıkılmış, yanmış ve işgale uğramış olması.
- Göçmenlerin iskân edildikleri bölgeleri beğenmeyerek veya diğer aile üyelerinin yaşadıkları yerlere gitmek için ayrılmaları.
- İskân yapıldığı sırada sınıfsal farklılıkların göz önünde bulundurulmaması.
- Göçmenlerin tarım bilgilerine göre uygun alanlara yerleştirilmemeleri.

4.1.2.Yugoslavya'dan Gelen Göçler

Osmanlı Devletinin Balkan savaşları sonunda Balkanlardan geri çekilmeye başladığı yıllarda Müslüman göçmenlere muhacir (hicret edenler) denilmiştir. 1934'ten sonra genel olarak göçmenlik statüsü verilmesi için Türk kültürüne bağlı olmak veya Türk soyundan gelmiş olmak şartı temel esas olarak alınmıştır. İskân kanunu öncesinde mülteci terimi kanunumuzda açık olarak yer almamıştır. İskân kanununda mülteci terimi Türkiye'ye yerleşmek amacıyla olmayıp zorunlu bir neden ile kalıcı oturmak üzere Türkiye'ye gelenlere mülteci denilmektedir, şeklinde tanımlanmaktadır. 1947 yılındaki İskân kanundaki değişikliklerle "muhacir" kavramı "göçmen" olarak yeniden düzenlenmiştir. 1950'li yıllardan sonra Balkan devletlerinden ülkemize göç edenlere geldikleri sebebe bakmadan "göçmen" olarak ifade edilmiştir. Balkan göçlerine bakıldığında başta Yugoslavya'dan gelen göçmenler olmak üzere Arnavutluk ve Makedonya'dan gelen göçmenler önem arz etmektedir (Yümlü, 2011, 261-262).

Türkiye'ye Yugoslavya'dan gelen göçler iki dönemde artarak kitlesel şekilde olmuştur (Erdoğan ve Kaya, 2015: 205).

1. 1919-1926 yılları arasındaki dönemde Sloven-Hırvat-Sırp Krallığında yaşayan 131 bin muhacirin Türkiye'ye geldiği göç hareketleri; 1929 yılındaki Yugoslavya Krallığındaki "Beyaz El" gibi Faşistlerin yönetimi ele geçirmesiyle 1930-1935 yılları arasındaki dönemdeki nüfus hareketleri,

2. Stalin döneminde ve 1948-57 yılları arasındaki dönemde Rusya'dan gelen göç akınları,

II. Dünya Savaşının sonrasında oluşan soğuk savaş döneminde bloklar arasındaki mücadele, ideolojik çatışmalar Balkanlardaki göçü tetiklemiş, öte yandan komünist toplum oluşturulma çabaları da göç hareketlerini tetiklemiştir.

Yugoslav devletinden yönelen göç hareketlerinin etnik olarak bazı grupların temizlenmesi sebebiyle yapıldığı belirtilmiştir. Makedon kaynaklarından alınan bilgilere göre bu göçler Türklerin göç hareketlerini düzenleyen 1953'te yapılan anlaşmayla düzenlenmiş ve bu göçlerden sonra Makedonya'da bulunan Arnavut milleti sayısındaki artış arasında bir bağ kurulmaya çalışılmıştır. Türkiye'deki kaynaklara göre de, ortaya çıkan bu göç olayları Yugoslavya'daki Türklerin göç etmesi konusundaki yapılan sözleşmeye bağlanmıştır. Esasta bakıldığında en temel görüş ise Türkiye'ye yönelen bu göçler Türk toplumuna yönelik ekonomik ve kültürel baskılar sonucunda ortaya çıkmıştır (Erdoğan ve Kaya, 2015: 208).

Balkan devletlerinden Türkiye'ye bu dönemde gelen göçmen sayısı hakkında tam net bir sayı bulunmamasıyla birlikte T.C. Köy İşleri Bakanlığı'nın göç konusundaki kayıtlarına göre ise Yugoslavya'dan Türkiye'ye yaklaşık olarak 151 bin kişi göç ederek gelmiştir (Yümlü, 2011: 255).

Türkiye 1998-1999 yılları arasındaki Kosova savaşında ve 1992-1995 yılları arasındaki Bosna savaşlarında da kapılarını açarak göçmenleri almıştır. Türkiye'ye gelen 20.000 Bosnalı ve 17.746 Kosovalıya geri gönderme yasağı ilkesi (Refuge En Mass) kapsamında geçici kalma hakkı sağlanmış ve Türkiye'de barınma imkânı verilmiştir (Erdoğan ve Kaya, 2015: 197).

4.1.3.Bulgarista'dan Gelen Göçler

Bulgaristan'da yaşayan Türklerinin 1878-1980 yılları arasını kapsayan bir göç hareketliliği dönemi vardır. En kuvvetli göçlerden biri 1950-1951 arasındaki dönemde olmuştur. 1949'dan sonra Sovyet Rusya'nın Bulgaristan üzerindeki hâkimiyetinin ve baskılarının artmasıyla Türklere karşı olan baskı artmış buradaki Türkler asimile yöntemiyle yok edilmeye çalışılmış ve tüm bunların sonucunda da yaşadıkları yerlerden göç etmeye zorlanmışlardır.

1923-1933 yılları arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye 101.000 kadar, 1933 yılından II. Dünya Savaşına kadar yaklaşık 198.000 kişi göç etmiştir (Geray, 1962: 13).

Soğuk Savaşın olduğu dönemlerde ise Bulgar ve Türk vatandaşların karşı bloklarda yer alması, Bulgar Devletinin Türkleri bir güvenlik sorunu gibi görmesine neden olmuştur. Bulgarlar, Türklerin arasında Türkçe konuşmalarını, Türkçe dergi ve kitap basılmasını yasaklamış ve Türkçe adların değiştirilerek yerlerine Slav isimlerin kullanılması konusunda baskı yapmışlardır. Bunun yanı sıra Türkçe eğitim veren okulların kapatılması, Kuran ve dini eğitim veren kitapların yasaklanması hatta toplanması, camilerin kapatılması, Türkiye'ye doğru bir göç hareketinin başlamasına neden olmuştur (Erdoğan, Kaya, 2015: 301-302).

Balkan savaşları bittiğinde Bulgaristan ile Türkiye arasındaki ilişkiler iyi seviyede olmuştur. Lozan Konferansında Türkiye ile Bulgaristan arasındaki sınırlar belirlenmiş ve Türkiye sınırları dışında kalan Türklerin azınlık hakları ve ayrıcalıkları güvence altına alınmıştır (Çulha, 2017: 53).

1934 yılındaki İskân Kanunuyla Türkiye'ye deki göçmenlere hızlı bir şekilde vatandaşlık verilmiş aynı zamanda tarım aletleri, arazi ve kredi tahsisi, besi/çiftlik hayvanları verilmiştir. Bu dönemde 240 binden fazla Bulgar Türküne Türk vatandaşlığı verilmiştir. Bulgaristan'daki bu kitlesel göç akınları komünist yönetimin 1989'un Kasım ayında dağılmasında önemli bir yere sahiptir (Erdoğan ve Kaya, 2015: 303).

4.2.Kuzey Irak'tan Gelen Göçler

1990'lı yıllarda Türkiye'ye yönelen kitlesel göçlerden en önemlilerinden biri de Körfez bunalımı ile ortaya çıkan Irak'ın Kuzeyinden Türkiye'ye yönelen göç akınlarıdır. 1980'li yıllarda Ortadoğu'daki Araplar kendi aralarında tam bir birlik ve bütünleşme sağlayamamıştır. Irak ve İran hem Arap dünyasının liderliğini yapmak hem de bölgede güç sahibi olmak için aralarında savaşa ve mücadeleye başlamışlardır (Özdemir, 2016: 229).

Irak Devleti Arap milliyetçiliğini savunduğu için özellikle ülke içerisindeki Kürtlere karşı baskı ve şiddeti arttırmıştır. 2 Ağustos 1990 tarihinde Saddam Hüseyin liderliğindeki Irak, Kuveyt'i işgal etmiştir. İşgalden sonra Amerika Birleşik Devletleri öncülüğündeki Birleşmiş Milletler (BM) Çöl Fırtınası Operasyonu adındaki operasyonla Kuveyt'i Irak işgalinden kurtarmış ve ateşkes antlaşması imzalanmıştır. İmzalanan bu ateşkes sonunda Kürtler Saddam Hüseyin'e karşı ayaklanmış ve Irak'ın kuzeyinde yer alan bölgeleri kontrol altına almışlardır. Irak askeri 1991'in Mart ayında Irak'ın kuzeyindeki Kürtlerin üzerine giderek işgal ettikleri yerleri geri almıştır. Bu gelişmelerden sonra Irak askerlerinde kaçan Kürtler İran'a ve Türkiye'ye kaçmışlardır (Kavak, 2018: 436).

Türkiye sınırına kitlesel olarak kaçanların yığılması sınırdan içeri alımları başlatmıştır. Bu dönemde 260.000 nüfusu olan Şırnak iline kısa bir süre içerisinde kendi nüfusuna yakın bir sayıda yabancı gelmiş; 175.000 nüfuslu Hakkâri iline de 200.000'den binden fazla sığınmacı gelmiştir (Kavak, 2018: 437).

Türkiye Kuzey Irak'ta güvenli bir bölge oluşturmuştur. Çekiç Güç Harekâtı olarak bilinen operasyonu yapmıştır. Bu harekât 11 ülkeden toplamda 20.000'ni aşan askerden oluşmaktadır. Çekiç Güç Harekâtı ile gelen yabancıları kendi ülkelerine hızlı bir şekilde geri dönmelerini amaçlayan "güvenli bir bölge" meydana getirilmiştir. İlk olarak sığınmacılar dağlardan saklandıkları yerlerden indirilmiş ve sınırın Irak tarafına yaklaşık 20 tane kamp kurularak sığınmacılar bu kamplara alınmıştır. Yaklaşık 5-6

hafta içinde 460 bin sığınmacının büyük kısmı Irak'a dönüş yapmıştır. Irak'a dönmeyen yaklaşık 14 bin kadar yabancı da Türkiye'de yapılan kamplara alınmıştır (Kaynak ve Yinanç, 1992: 49-50).

4.3.Suriye'den Gelen Göçler

Türkiye'ye yönelen en önemli kitlesel göç hareketi 2011 yılının Mart ayında Arap ülkelerinde meydana gelen Arap baharının oluşturduğu domino etkisiyle Suriye'de ortaya çıkan hükümete karşı başlatılan gösterilerin alevlenmesiyle birlikte oluşan çatışma ve kargaşa sonucunda meydana gelen göç hareketleridir (Ağır ve Sezik, 2015: 99).

Suriye Cumhuriyeti devletinde rejime karşı yapılan bu gösteriler sebebiyle ülke iç savaşa sürüklenmiştir. Çatışmaların ilk zamanlarında Türkiye herhangi bir tarafı desteklememiş ve Suriye devletini çatışmalarda sivil halka sert müdahalelerde bulunmaması gerektiğiyle ilgili uyarılarda bulunmuş, toplumsal barışı sağlayacak bir yenilik reform yapılması gerektiğini böylece toplumsal huzurun sağlanması konusunda öneriler sunmuştur. İç karışıklığın ilk başlarında Türkiye ile Suriye ile arasında iletişim devam etmiş ve kesilmemiştir. Ancak daha sonraki dönemlerde Suriye'deki devlet başkanı Beşer Esad savunmasız halka karşı sert ve acımasız müdahalelerde bulunmuş, insan haklarını ihlal ederek kanlı katliamlara başlamıştır. Tüm bu katliamlar sonunda 2011 yılının son aylarına doğru Türkiye Suriye'deki muhalifler tarafına tavır almıştır. Bu sebeplerden dolayı iki ülke arasındaki ilişkiler günden güne bozulmuştur. Öte yandan IŞİD'in kontrol altında tuttuğu yerlerde halka baskı ve zulüm uygulaması Türkiye'ye olan kitlesel göç hareketlerini hızlandırmıştır (Özdemir, 2017: 122).

Türkiye savaştan ve zulümden kaçan Suriyelilere kapılarının açık olacağını ve gelen sığınmacıları temel ihtiyaçlarını karşılayacağını, açık kapı politikasını uygulanacağını bildirmiştir. Bu ilanın ardından Türkiye'ye ilk kitlesel göç dalgası 29 Nisan 2011 tarihinde Cilve gözü sınır kapısından olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti 1951 yılında imzalanan Cenevre anlaşmasında yer alan “coğrafi kısıtlama” şerhi nedeniyle Türkiye'deki Suriyeli yabancıları mülteci olarak kabul etmemiş ancak 2013 yılında yürürlüğe giren Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun 91. Maddesi kapsamında Suriye uyruklu yabancılar geçici koruma statüsü verilmiştir.

Türkiye'ye Suriye'deki yönetiminin katliamlarından ve baskılarından kaçan Sünni kökenli Arapların yanı sıra DEAF'tan kaçan Ezidi Kürtleri, Nusayrileri ve diğer grupları da sınırimız içine kabul etmiştir. Bu kitlesel akınlar Türkiye'de yaşanan Suriyelilerin dinsel-mezhepsel-etnik yapısını değiştirmiştir (Erdoğan ve Kaya, 2015: 317).

AFAD (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı), Mayıs 2011'de bu kitlesel göç krizinin yönetiminden sorumlu hale getirilmiştir. AFAD bu göç krizi karşısında ilk olarak sığınmacılar için kamplar kurmaya başlamıştır. 2011 yılının ekim ayına gelindiğinde sekiz adet kamp kurulmuştur. Bu kamplar ve yönetimleri daha sonradan Göç İdaresi Başkanlığına devredilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Suriye'den gelen sığınmacıları Bakanlar Kurulu kararıyla “geçici koruma” statüsüne almıştır.

4.3.1.Türkiye'de Geçici Koruma Statüsü ve Suriyeliler

Arap ülkelerinde ortaya çıkan protestolar ve halk isyanları Mısır ve Tunus'tan başlayarak tüm bölgeyi etkilemiştir. Bu protestolar 15.03.2011 tarihinden itibaren domino etkisiyle Suriye'ye geçmiştir. Bu kargaşa ve isyanlar sonucunda ülke kriz ortamına girmiş Suriye'nin bazı bölgelerinde yaşanan çatışmalar ve iç karışıklıklar sebebiyle binlerce insan hayatını kaybetmiş ve yüz binlercesi de yaralanmıştır.

Suriye devletinde ortaya çıkan bu insani krizin alevlenmesi sonucunda sınır şehirlerimizde hareketlenmeler yaşanmıştır. 400-500 kişilik Suriye vatandaşı, 29 Nisan 2011 tarihinde Hatay'ın Yayladağı ilçesine doğru harekete geçmiştir. Bu olay, Suriye tarafından Türkiye'ye yönelik ilk kitlesel

göç hareketi olmuştur. Bu kitlesel göç hareketi esansında Türkiye tarafından belirli acil önlemler alınmıştır; 252 kişilik Suriye vatandaşı geçici konaklama alanı yapılan Hatay'daki bir spor salonuna getirilerek insani ihtiyaçları karşılanmıştır.

Türkiye sınırlarına gelen Suriye uyruklu yabancıların ilk önce üst araması yapılmış daha sonra Arapça tercümanla birlikte Suriye'den getirdikleri Suriye kimlikleri varsa kimlik bilgilerine göre, kimlikleri yok ise yabancıların sözlü beyanlarına göre bilgileri işlenmiş daha sonra da biyometrik verileri alınarak kayıtları yapılmıştır.

Geçici koruma; Toplu halde kitlesel hareketler sonucunda meydana gelen acil ve geçici koruma gereksinimlerinin giderilmesi amacıyla sığınma sağlanan ülkeye erişimin kolaylaştırılması ve sağlanması, ölüm riskinin olduğu ülkeye geri gönderilmemesi ve temel insan hakları değerlerine yaraşır asgari temel yaşam koşullarının sağlanması olarak ifade edilir.

Geçici Koruma statüsü,6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun 91 inci maddesindeki “Geçici Koruma” aşağıdaki şekliyle ifade edilmiştir:

- “Bulunduğu Ülkeden gitmesi için baskı görmüş, ayrıldığı ülkeye bir daha geri dönme şansı olmayan, acil ve geçici bir koruma bulmak için kitlesel halde sınırlarımıza gelen ya da sınırlarımızdan içeri giren yabancılarla geçici koruma statüsü uygulanabilir.
- Kitlesel olarak sınırlarımızı geçen bireylerin; Türkiye'ye alınması, hak ve yükümlülükleri, Türkiye sınırları içerisinde kalışı, Türkiye'den çıkacaklarında yapılan iş ve işlemler, kitlesel göç hareketlerine karşı alınacak her türlü tedbirler, ulusal ölçekli ve uluslararası düzeydeki her türlü kurum ve kuruluşlar arasındaki koordinasyon ve işbirliği, taşra ve merkezde bu konuyla alakalı görev yapacak tüm kurum ve kuruluşların yetki ve görev alanlarının çizilmesi, belirlenmesi, Cumhurbaşkanı tarafından çıkaracak yönetmelikle belirlenir.

İçişleri Bakanlığına bağlı olarak görev yapan Göç İdaresi Başkanlığı'nın üstlendiği görevlerden birisi de geçici korumaya ilişkin iş ve işlemleri yürütmektir. Göç İdaresi Başkanlığınca 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun 91'inci maddesindeki geçici koruma statüsüne ilişkin çalışmalar sonucunda 13 Ekim 2014 tarihli ve 2014-6883 sayılı Geçici Koruma Yönetmeliği resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (www.goc.gov.tr/turkiye-de-gecici-koruma).

Mart 2011 yılından bu yana iç savaşın başlamasıyla, her gün artan sayıda Suriye vatandaşı olan yabancılar uluslararası bir koruma bulmak amacıyla Türkiye'ye kitlesel olarak akın etmektedirler. Türkiye bu kitlesel olarak gelen yabancılarla geçici koruma statüsü sağlamıştır. Suriye'de 2012 yılı sonrasında ortaya çıkan temel insan haklarının ihlallerindeki artış, Suriye halkının temel insani yardım ihtiyaçlarının da artmasına neden olmuştur. Suriye'deki protesto ve İç karışıklıkların başladığı tarihten itibaren, Suriye Arap Cumhuriyeti ile geçmişten bu yana güçlü kültürel, tarihi ve komşuluk bağları olan Türkiye Cumhuriyeti iç çatışmalardan zarar gören Suriye uyruklu yabancılar için “açık kapı” politikasını yürütmüştür.

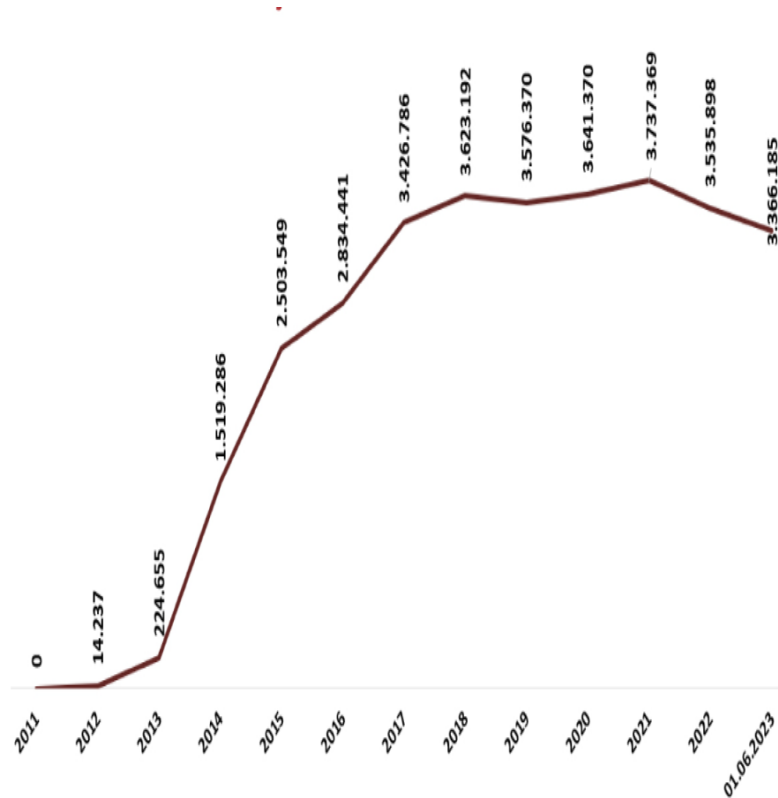
Türkiye bu insani kriz sonucunda ortaya çıkan göç hareketleri nedeniyle 10 şehrimizde 26 geçici barınma merkezi kurarak toplamda 256.971 Suriyeli uyruklu yabancıya bu kamplarda ev sahipliği yapmıştır. Suriye'deki güven ve barış ortamının oluşmaması nedeniyle geçici koruma statüsüne sahip olan Suriyelilerin Türkiye'de kalmaları uzamış bu durumun sonucunda sosyal ve toplumsal uyumun sağlanmasını zorunlu hale gelmiştir. Bu durum sonucunda da Suriyelilerin geçici barınma merkezleri dışında da yaşamaları gerektiği düşünülmüştür. 16.09.2020 tarihi itibarıyla beş ilde bulunan yedi geçici barınma merkezinin toplamında 59.876 geçici koruma kapsamındaki Suriyeli yer almaktadır. Öte yandan geçici barınma merkezleri dışında kalan Türkiye'ye de 3.559.042 geçici koruma statüsüne sahip Suriyeli yer almaktadır. Türkiye'de yaşayan Suriye uyruklu yabancıları birçoğu Türkiye-Suriye sınırına yakın yerlerden gelmişlerdir. Buralar Suriye'deki iç karışıklıkların ve çatışmaların yoğun olduğu

bölgelerdir. Suriyeli göçmenlerin yaşadıkları yerlerin yoğunlukları farklı olmakla birlikte Türkiye'nin pek çok şehrine dağılmış bir hayat sürdürmektedirler. (Göç İdaresi Başkanlığı, 2023)

Türkiye'de kurulan geçici barınma merkezlerinde kalan bütün çocuklar için eğitimler verilmektedir. Türk vatandaşlarının yararlandığı kalitede sağlık hizmetleri sunulmakta; yabancıların ibadetlerini yapabilecekleri ibadethaneler oluşturulmuş ve gıda ihtiyaçlarının karşılanması için marketler kurulmuştur. Merkezlerde kalan Geçici koruma altındaki Suriyeli yabancılara uygun eğitim merkezleri de kurulmuş olup bir mesleğe sahip olmayan kişilere, yeterli iş becerisi kazandırılarak meslek kazanmalarına katkı sağlanmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, tarihi misyonu ve onurlu geçmişi gereğince Suriye'de meydana gelen bu insani krize sessiz kalmamıştır. Gerek sınırlar içerisinde kurulan barınma merkezlerinde, gerekse de Suriye'nin sınırları içerisinde oluşturulan kamplarda bu çatışmalardan ve kargaşadan etkilenen Suriye uyruklu yabancılara insani yardım ulaştırma konusunda en fazla emek harcayan ve de en cömert davranan ülke Türkiye Cumhuriyeti devleti olmuştur. Türkiye mazlum insanlara kapısını açarak zalimin eline bırakmamıştır.

Son yıllarda Suriye'deki iç çatışmalar ve kargaşa ortamının azalmasıyla birlikte Suriye'den ülkemize gelen göç hareketliliğinin sebebi de ekonomik amaçlı olmaya başlamıştır. Geçmiş dönemlerdeki göçün sebebi güvenlik iken son yıllarda Suriye'den ülkemize çalışmak ve daha iyi bir iş bulmak amacıyla yani ekonomik sebepli göçler başlamıştır.

Şekil 1: Türkiye'de Bulunan Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyelilerin Yıllara Göre Sayıları

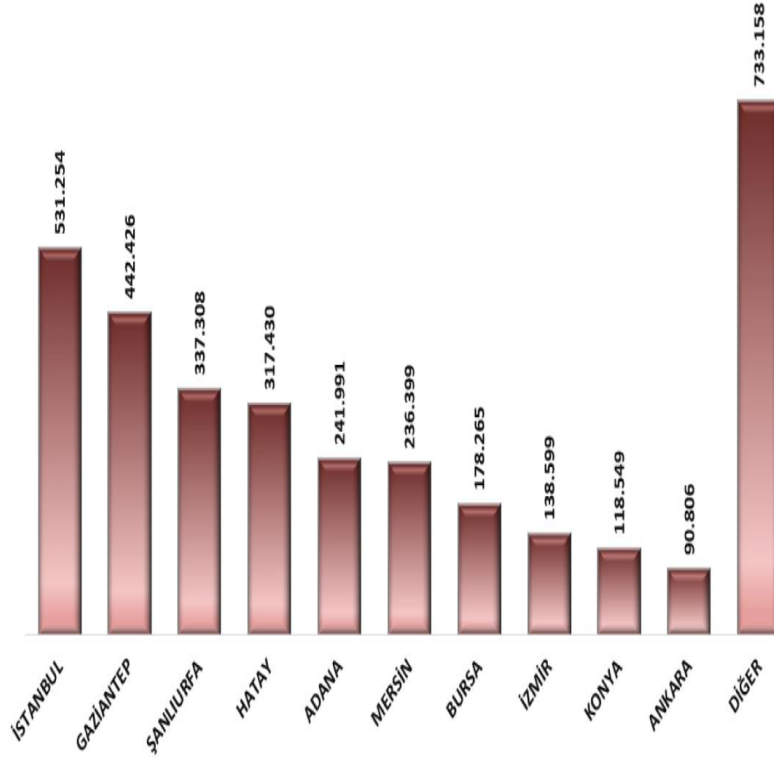
Kaynak: <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>

Şekil 1’de anlatıldığı gibi 2012 yılında 14 bin civarındaki geçici koruma kapsamında bulunan Suriyeli sığınmacı sayısı 2014 yılında 1,5 milyona ulaşmıştır. 2023 yılı itibariyle de 3.366.185 Suriye uyruklu yabancı vardır. Geçici koruma altındaki Suriye uyruklu yabancılar için Gaziantep, Şanlıurfa, Kahramanmaraş, Kilis, Mardin, Adıyaman, Adana, Hatay, Malatya ve Osmaniye de geçici barınma merkezleri oluşturulmuştur (Şekil 2). İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığının istatistiğine göre 01.06.2023 tarihi itibariyle geçici barınma merkezlerinde toplamda 61.564 Suriyeli sığınmacı yaşamakta diğer 3.304.621 Suriye uyruklu yabancı da geçici barınma merkezleri dışında illerimizde yaşamaktadır. Geçici Barınma merkezleri dışında kalan Suriye uyruklu yabancıların yoğunluğu İstanbul, Gaziantep ve Şanlıurfa illerinde toplanmıştır (Mülteciler.org, 2018).

Tablo 1: Türkiye’deki Geçici Koruma Statüsünde Bulunan Suriyelilerin Cinsiyet ve Yaşlarına Göre Dağılımı

Yaş	Erkek	Kadın	Toplam
Toplam	1.776.272	1.589.913	3.366.185
0-4	239.472	224.237	463.709
5-9	273.702	258.250	531.952
10-14	192.572	181.676	374.248
15-19	132.600	120.013	252.613
20-24	211.632	175.676	387.308
25-29	191.392	152.233	343.625
30-34	138.545	111.054	249.599
35-39	119.038	95.315	214.353
40-44	83.038	73.093	156.131
45-49	58.467	56.685	115.152
50-54	44.123	43.789	87.912
55-59	35.117	35.511	70.628
60-64	22.842	23.812	46.654
65-69	15.518	16.904	32.422
70-74	9.226	10.093	19.319
75-79	4.660	5.619	10.279
80-84	2.354	3.151	5.505
85-89	1163	1.663	2.826
90 ve üstü	781	1.139	1.920

Kaynak: TC. Göç İdaresi Başkanlığı, (01.06.2023)

Şekil 2: Türkiye’deki Geçici Koruma Kapsamında bulunan Suriyelilerin ilk 10 ile Göre Dağılımı

Kaynak: Göç İdaresi Başkanlığı (01.06.2023)

Tablo 2: Türkiye’deki Geçici Koruma Statüsündeki Suriyelilerin Kaldıkları Geçici Barınma Merkezlerin Göre Dağılımı (7 ilde 9 barınma merkezi)

İl	GBM adı	GBM Mevcudu	Toplam Mevcut
Adana	Sarıçam	18.279	18.279
Hatay	Altınözü	6.019	13.090
	Yayladağı	3.236	
	Apaydın	3.835	
Kahramanmaraş	Merkez	11.694	11.694
Kilis	Elbeyli	7.748	7.748
Osmaniye	Cevdetiye	8.860	8.860
Gaziantep	Nizip	1.319	1.319
Malatya	Beydağı	574	574
Toplam	61.564		
Geçici barınma merkezleri dışında bulunan Suriyeli sayısı		3.304.621	

Kaynak: TC. Göç İdaresi Başkanlığı, (01.06.2023)

Tablo 1 ve 2’de Türkiye’deki geçici koruma statüsünde bulunan Suriyelilerin cinsiyet ve yaşlarına göre dağılımı ve barınma merkezleri gösterilmektedir.

5. TÜRKİYE’NİN GÖÇ YÖNETİMİNDEKİ ULUSLARARASI KURULUŞLAR

5.1. Birleşmiş Milletler

Birleşmiş Milletler düşüncesi ilk defa, 1945 yılında II. Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonra savaşta galip ayrılan ülkeler tarafından, ülkeler arasında çıkabilecek anlaşmazlıkları ortadan kaldıracak ileriki yıllarda ortaya çıkacak ve kendi ülkelerinin güvenliklerine tehdit oluşturacak bir savaş engellemek için ortaya çıkmıştır.

BM İkinci Dünya savaşının bitmesinden sonra uluslararası güvenliğin ve barışın sağlanması, temel insan hakları değerlerinin uluslararası ortamda güvenceye alınması, hak ve eşitliği sağlayacak önlemlerin alınması, uluslararası ekonomik, sosyal, insani ve kültürel sıkıntıların çözüme kavuşmasında iş birliği yapmak için Türkiye'nin de dâhil olduğu 51 ülkenin katılımıyla 24.10.1945 tarihinde kurulmuştur.

Devletlerin uluslararası ilişkilerinde silah kullanılmasını evrensel olarak yasak koyan ilk antlaşma 26.06.1945 tarihinde 50 ülkenin imzaladığı BM Antlaşması'dır. ABD, Fransa, Rusya, Çin ve Birleşik Krallık tan oluşan beş daimi üyesi vardır.

Türkiye günümüzde de BM'ye bağlı olan 14 kuruluş ile işbirliği içinde çalışmaktadır.

- WHO (Dünya Sağlık Örgütü)
- ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü),
- Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF),
- IOM (Uluslararası Göç Örgütü),
- Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR),
- OHCHR (İnsan Hakları Yüksek Komiserliği),
- WFP (Dünya Gıda Programı)
- OCHA (Birleşmiş Milletler İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi),

Bu kuruluşlar arasında yer almaktadır.

5.1.1. Cenevre Sözleşmesi (1951)- Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme

Birleşmiş Milletler insan hakları temelli göç ve insan hakları arasındaki ilişkiye önem vererek, uluslararası düzeyde göçmen işçilerin haklarının herkese karşı korunması konusunda çalışmalar yapmıştır. Uluslararası alanda sığınmacı ve mültecilerle ilgili en önemli ve en temel sözleşme BM'nin çabasıyla yapılan Cenevre Sözleşmesidir (1951). Cenevre Sözleşmesiyle 1951 yılından önce herhangi bir nedenle kendi ülkesinin dışında yaşayan, ülkesinin sağladığı korunmadan yararlanamayan ya da kendi isteğiyle yararlanmak istemeyen ve vatandaşı olduğu ülkesine hiçbir şartta dönmek istemeyen her birey tanımlaması yapılarak sığınmacı terimi yeniden değerlendirmeye alınmıştır.

Türkiye, Cenevre Sözleşmesini 24.08.1951 tarihinde imzaya almıştır. 29.08.1961 tarihli kanunla Sözleşme resmi olarak Türkçeye çevirisi yapılmıştır.

Türkiye, Cenevre Sözleşmesinin hiçbir maddesinin mülteciye “Türkiye’deki Türk vatandaşlarına verilen haklarından fazlasını sağlayacağı şeklinde” yorumlanamayacağını belirten çekince koyarak Sözleşmeyi imzalamıştır. Sözleşme'nin 1. maddesine ilişkin bir çekince koymuştur. Sözleşmeye Türkiye tarafından “coğrafi sınır kaydı” şerhi konulmuştur.

5.2. Uluslararası Göç Örgütü (IOM)

IOM 1951 yılında kurulmuş, hem hükümetler arası hem de hükümetler dışı paydaşları ile göç alanındaki en önemli sivil toplum kuruluşlarından biridir. BM Göçmenler ve Mülteciler Zirvesinde Birleşmiş Milletler çatısı altına alınmıştır. Uluslararası Göç Örgütü'nün amacı göçmenlere ve göç alan devletlere destek ve yardım sağlamaktır. Göçün bir düzen içinde yürütülmesi, göçün kontrolü, göçle oluşan toplumsal ve ekonomik faydanın gerçekleşmesi ve göç etmek zorunda olan bireylere yardım

sağlamak için çeşitli faaliyetler yapmaktadır (IOM, 2018). IOM Türkiye'deki ilk ofisini 1991 yılındaki Körfez savaşları sonrasında açmış olmasına karşın Türkiye Uluslararası Göç Örgütüne 2004 yılında katılmıştır.

Uluslararası Göç Örgütü Türkiye'deki yetkili birimlerle 2005 yılında beraber çalışarak insan ticaretiyle uğraşmak için kapsamlı bir program hazırlanmıştır. İnsan ticareti konusunda bilgilendirme programları yapılmış, ücretsiz acil yardım hattı gibi birçok proje hayata geçirilmiş sonuç olarak da insan ticareti mağdurlarının gönüllü geri dönüşleri teşvik edilmiştir (İç Duygu ve Aksel, 2012: 57).

2012 yılında Suriye'de oluşan çatışma ve kargaşa dan sonra IOM, Türkiye ile birlikte ortaya çıkan bu krizden etkilenen kitlelere yardıma başlamıştır. Bu yardım kapsamında Suriyeli yabancıların temel ihtiyaçları olan eğitim, istihdam, ulaşım, yemek, sağlık merkezi ve psiko sosyal gibi çeşitli alanlarda Türkiye ile birlikte çalışmışlar ve destek vermişlerdir.

5.3. Avrupa Birliği

Avrupa Birliği topraklarının tamamına yakını Avrupa kıtasındaki 28 üye devletin oluşturduğu ekonomik ve siyasi yapılanmadır. AB çelik ve kömürde beraber bir pazar kurmak hedefiyle Almanya, Fransa, Belçika, Lüksemburg ve Hollanda'nın dahil olmasıyla birlikte Avrupa Ekonomik Topluluğunu kurmuşlardır. 1973 yılına gelindiğinde İngiltere, İrlanda ve Danimarka'nın topluluğa katılmasıyla topluluk geniş coğrafyalara yayılmıştır. 1992 yılındaki Maastricht Antlaşmasının imzalanmasıyla bu topluluğa yeni görev ve farklı sorumluklar yüklenmiş ve adı da AB olmuştur (AB Türkiye Delegasyonu, 2018).

Avrupa Birliğindeki üye devletlerin göç ve sığınmacı konusunda uyguladığı politikaları iki aşamada incelemek lazımdır. Birinci aşama; aralarında herhangi bir bağ olmayan göç hareketlerini sınırlamak/engellemek ve sığınma başvurularını caydırma amaçlı uygulanan milliyetçi önlemleri kapsayan politikalar; ikinci aşamada ise birbirleri ile ilişkili entegrasyonu yapılmış Avrupa göç ve iltica ve politikalarını kapsamaktadır. Buradaki temel amaç göç hareketlerinin ortaya çıkaracağı olumsuz durumları engellemek Avrupa Birliğine üye devletlerin kendi arasındaki sınırların ortadan kaldırılarak sadece bir tane olan Avrupa Pazarı kurmak olarak tanımlanabilir (Bingöl, 2006: 47).

Maastricht anlaşmasında iltica ve göç politikaları, 3. ülkelerin vatandaşlarını kapsayan bunlarla ilgili geliştirilecek yöntemler ve bireylerin üye devletlerin sınırlarının dışından geçmesini düzenleyen kurallar, sınırlardan geçişlerde kişilere uygulanacak özel güvenlik tedbirleri AB'ye üye olan ülkelerin ortak çıkarları biçiminde ifade edilmiştir (Çakran ve Eren, 2017: 14).

Avrupa Birliği, belirledikleri bu temel hedefler ışığında ortak bir göç politikası oluşturmak amacıyla uzun süre uğraşmışlardır. Bu amaç doğrultusunda 2004 yılında Avrupa Anayasası Antlaşması imzalanmış daha sonra 2008 yılında Avrupa Mülteci ve Göç Paketi kurulmuş; 2004-2009 yıllarındaki Hague ve Stockholm Programları ile yürürlüğe konulmuş ve 2009 yılındaki Lizbon Antlaşması kapsamında iltica, dış sınır denetimleri, göç, suçun engellenmesi, serbest dolaşımdaki gerekli çalışmalar ve bu konulardaki kapsamlı düzenlemeler yürürlüğe konulmuştur (Koçak ve Gündüz, 2017: 69).

5.3.1.Geri Kabul Antlaşması (16 Aralık 2013) ve Ekonomik Boyutu

AB, Avrupa'da oluşacak olası bir sığınmacı krizine önlem almak için AB ile Türkiye arasında 16.12.2013 tarihinde "Geri Kabul Antlaşması" imzalamıştır. İmzalanan bu antlaşma 20.03.2016 tarihinde resmîyet kazanmıştır. Bu antlaşmaya göre Türkiye sınırlarından Yunanistan Adalarına giden bütün düzensiz sığınmacıların Türkiye'ye geri kabul edileceği ve Türkiye'deki yaşayan Suriyeli sığınmacıları desteklemek için Avrupa Birliği tarafından 3 milyar Avro yardım yapılması karara bağlanmıştır (Çakran ve Eren, 2017: 21).

5.4.Göç Alanındaki Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları

Ülkeler arasındaki göç hareketleri ve sığınmacılar konusunda yapılan araştırmaların yanında uluslararası alandaki Sivil Toplum Kuruluşları (STK) da göç alanında ortaya çıkan sorunlarla ilgili çözüm önerileri ve destekler sağlamaktadır. Birleşmiş Milletler Yüksek Komiserliği (UNHCR) 2. Dünya Savaşının sona ermesiyle birlikte Avrupa’da iş yerlerini ve evlerini kaybetmiş Avrupalı bireylere yardım etmek için Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda kabul edilmiştir. Günümüzde hala Dünyanın her köşesinde göç ve sığınmacı konusundaki sorunlara çözüm bulmak ve sığınmacılara koruma sağlamak amacıyla faaliyetlerini sürdürmektedir. Türkiye ile UNHCR arasında 1.09.2016 tarihinde Ev Sahibi Ülke Anlaşması yapılmıştır. Antlaşmaya göre Birleşmiş Milletler Yüksek Komiserliği’nin Türkiye’deki faaliyetleri; Suriye uyrukluların oluşturduğu sığınmacı sorununda Birleşmiş Milletlere bağlı kuruluşların Türkiye ile bağlantısını kurmak, sığınmacıların devletin birimlerine ulaşımını sağlamak, kentlerde ve kamplarda yaşayan sığınmacılara temel ihtiyaçlarını giderecek yardımları yapmak, Suriyeliler dışındaki diğer sığınmacıların kayıtlarının alınması ve 3. ülkelere yerleşimini sağlamak olarak sayılabilir.

Türkiye’de sığınmacıların yaşam koşulları iyileştirilmesinde, korunmasında ve sosyal destek sağlanmasında öncülük eden birçok STK vardır. En çok faaliyet gösteren kuruluşlar; İltica ve Göç Araştırmaları Merkezi (İGAM), Göçmen Dayanışma Ağı (GDA), Sığınmacılar ve Göçmenler Dayanışma Derneği (SGDD), İnsan Hakları Derneği (İHD), Mülteciler Dayanışma Derneğidir (MDD). Bununla birlikte İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı (İHH) , Türkiye İnsan Hakları Vakfı (İHV), H. B. Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, Hayata Destek Derneği bu alanda faaliyet gösteren önemli kuruluşlardandır.

6.TÜRKİYE’NİN GÖÇ YÖNETİMİNDEKİ ULUSAL AKTÖRLER

6.1. Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD)

Türkiye’de Afet yönetimi alanındaki çok başlılığı ve karmaşayı sonlandırmak için 29 Mayıs 2009 tarihinde 5902 sayılı “Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığını Hakkındaki Kanun” Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kurulu tarafından kabul edilerek AFAD kurulmuştur.

Türkiye’de afetler konusunda görev yapan Bayındırlık ve İskân Bakanlığı’nın bağlı kuruluşu olan Afet İşleri Genel Müdürlüğü, İçişleri Bakanlığı’na bağlı olan Sivil Savunma Genel Müdürlüğü ve Başbakanlık’ın bağlı kuruluşu olan Türkiye Acil Durum Yönetimi Genel Müdürlüğü gibi kurumlar lağvedilerek 2009 yılında Başbakanlık’a bağlı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) kurulmuş olup diğer lağvedilen tüm kurumların sorumluluk ve yetkileri tek bir çatı altında toplanmıştır. 15 Temmuz 2018 tarihindeki yeni Cumhurbaşkanlığı sistemi kapsamında yayınlanan 4 No’lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile AFAD İçişleri Bakanlığının bağlı bir kuruluşu haline getirilmiştir.

Türkiye’de Suriye krizinin patlak vermesiyle sınırlarımıza gelen kitlesel göç akınlarının kontrolünde görev almış ve geçici barınma merkezlerinin kurulmasını yapmıştır (Özmen ve Özden, 2013: 17).

6.2.Göç İdaresi Başkanlığı

Ülkemizde göç ve yabancılar konusundaki en önemli kuruluş Göç İdaresi Başkanlığı’dır. Başkanlık, 4 Nisan 2013 tarihli ve 28615 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunuyla Genel Müdürlük statüsünde yapılandırılmıştır.

29.10.2021 tarih ve 31643 sayılı RG’de yayımlanan 85 numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Göç İdaresinin statüsü Genel Müdürlükten Başkanlık statüsüne getirilmiştir.

Göç İdaresi Başkanlığı, Türkiye’nin göç alanındaki strateji ve politikaları uygulamak, göç konusundaki diğer ilişkili kurum ve kuruluşlar arasında bağlantıyı sağlamak, yabancıların Türkiye’ye girmeleri ve Türkiye’de kalmaları, Türkiye sınırlarından çıkışları ve sınır dışı edilme süreçleri, geçici

koruma, uluslararası koruma ve insan ticaretine maruz kalan mağdurların korunması ile ilgili iş ve işlemleri yapmak en temel görevleridir (<https://www.goc.gov.tr/hakkimizda>).

Türkiye'deki göç alanında ortaya çıkan sorunların yönetimi ve dünyadaki diğer örnekleri gibi, göç hareketlerine yönelik strateji ve güncel politikaları geliştirip aynı zamanda uygulayan, nitelik olarak yetenekli personel ve sağlam bir alt yapıyla donatılmış, insan hakları odaklı, her alanda yetkin bir kurumsal yapılanma amaçlanmıştır. Tüm bu nedenlerden dolayı, Türkiye'de göç konusunda daha belirleyici ve etkili politikalar belirlemek ve bu belirlenen politikaları uygulamaya almak için yeni bir takım yasal düzenlemeler hayata geçirilmiştir. Bu düzenlemelerin en kapsamlısı, 04 Nisan 2013 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunda kabul edilerek 11 Nisan 2013 tarih ve 28615 sayılı RG'de yayımlanarak yürürlüğe konulan 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK)'dur.

6458 sayılı Yabancılar ve YUKK, etkili bir göç yönetimini sağlam bir kanuni zemine oturtturarak sığınmacıların ve uluslararası koruma talep edenlerin haklarının hukuki bir güvencesi niteliğindedir. 6458 sayılı YUKK kanunu ile mülteci ve göçmen haklarının kanuni çerçevesi uluslararası kurullarla uyumlu bir çerçeve oluşturulmuştur. Bu çerçevede Türkiye genelinde Göç İdaresi Başkanlığı 81 ilde ve 148 ilçede teşkilatlanmış ayrıca yurtdışında da teşkilatlanma hedeflenmiştir (<https://www.goc.gov.tr>).

7. SONUÇ

Göç hareketliliği insanlık tarihi boyunca süregelen bir olgu olmuştur. Genel olarak İnsanlar temelde güvenlik veya ekonomik nedenlerle tarih boyunca göç hareketliliği içerisinde olmuştur. Türkiye'de içinde bulunduğu coğrafi ve jeopolitik konumundan dolayı hem iç göç hem de dış göç hareketlerinin odağı haline gelmiştir. Son yıllara bakıldığında da Türkiye düzenli ve düzensiz olmak üzere birçok göç hareketliliği sonucunda milyonlarca yabancıya ev sahipliği yapmaktadır. Türkiye, Avrupa ülkelerine gitmek isteyen yabancılar için transit bir ülke konumundadır.

Göç hareketliliğinin; Türkiye'ye dışardan yatırım ve para girişinin sağlanması, ülkede üretimi arttırması gibi pozitif etkileri vardır. Bunun yanında ülkedeki çarpık gecekondulaşma, konut kiralarda artış ve istihdam koşullarındaki dengesizlik gibi olumsuz etkileri de vardır.

Cumhuriyet'in kurulduğu dönemlerde Türkiye'de ulus devlet anlayışının güçlenmesi amacıyla Türk soylu göçmenlerin göçü Türkiye'de kabul gören bir durum iken, bugün ülkemize akın akın göç eden toplumların farklılaşması ve bu göç olaylarının kontrolünün zorlaşması sonucunda göç istenilmeyen olumsuz bir durum bir olgu haline gelmiştir. Göç hareketleri sonucunda ortaya çıkan bu olumlu/olumsuz durumlar sadece Türkiye için geçerli değil dünyanın tüm ülkeleri için aynı geçerliliğe sahiptir. Dünya genelindeki devletlerarasında bu göç ortak bir sorun haline gelmekte ve bu nedenle ortak paydada birleşerek uluslararası çözüm yolları bulmaya çalışmış bu konuda da başarılı olmuştur.

Türkiye'nin uyguladığı göç politikalarına bakıldığında son zamanlarda göç konusuna ve kurumsallaşmaya gereken önemin verildiği yapılan çalışmalardan görülmektedir. Avrupa Birliğine üyelik, adaylık ve AB düzenlemelerine uyum kapsamında 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu ve düzenlemeler ile göç alanı kontrol edilmiştir.

Göç İdaresi Başkanlığı Türkiye'de göç ve yabancılar konusundaki en önemli kurum konumundadır. Başkanlık, 04 Nisan 2013 tarihli ve 28615 sayılı RG'de yayımlanan 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu ile Genel Müdürlük statüsünde kurulmuş olup 29.10.2021 tarihinde 85 numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Göç İdaresinin statüsü Genel Müdürlükten Başkanlık haline getirilmiştir.

Göç İdaresi Başkanlığının, Türkiye'nin göç alanındaki strateji ve politikaları uygulamak, göç konusundaki diğer ilişkili kurum ve kuruluşlar arasında bağlantıyı sağlamak, yabancıların Türkiye'ye girmeleri ve Türkiye'de kalmaları, Türkiye sınırlarından çıkışları ve sınır dışı edilme süreçleri, geçici

koruma, uluslararası koruma ve insan ticaretine maruz kalan mağdurların korunması ile ilgili iş ve işlemleri yapmak en temel görevleridir.

Türkiye, tarihten gelen birikimi ile gerek ulusal gerekse de uluslararası mevzuatlar ışığında yabancı bireylerin göç ile ilgili tüm işlemlerini insan temelli politikalar üretmek ve karşılıklı uyumu sağlama misyonu ve göç konusundaki yönetim sistemimizi yerli ve milli çıkarlarımız temelinde odak noktası insan olan politikalar geliştirmek ve bu politikaları sürdürmek vizyonuyla, göç politikalarını oluşturmada ve göç konusundaki en önemli kurum olan Göç İdaresi Başkanlığıyla da uygulamaktadır. Göç İdaresi Başkanlığı da ‘‘Yönetilebilir Bir Göç’’ ve ‘‘Her İnsan Bir Göç, Her Göç Bir İnsan’’ mottosuyla insan odaklı olarak işlemlerini yürütmektedir.

Türkiye, AFAD ve Göç İdaresi Başkanlığı gibi ulusal ve Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Birliği (AB), Uluslararası Göç Örgütü (IOM) Uluslararası sivil toplum kuruluşları gibi uluslararası aktörlerin iş birliği ve koordineli çalışması sayesinde ülkemizde bulunan göçü insan hakları çerçevesinde başarılı bir şekilde yönetmektedir. Göçün yönetilebilirliği konusundaki başarısı ise tüm dünyaya örnek olmuştur.

KAYNAKÇA

Ağır, O. ve Sezik, M. (2015), ‘‘Suriye’de Türkiye’ye yaşanan göç dalgasından kaynaklanan güvenlik sorunlar’’ *Birey ve Toplum*, 5(9), 99.

Akan, Y. ve Arslan İ. (2008). *Göç Ekonomisi*. Ekin Yayınevi.

Aktar, A. (2005). *Nüfusun Homojenleştirilmesi ve Ekonominin Türkleştirilmesi Sürecinde Bir Aşama; Türk -Yunan Nüfus Mübadelesi, 1923-1924. Renée Hirschon (Der.), Ege’yi geçerken 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

AÜSBF (1973). *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi, Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, 1(1), Çev.Seha Meray, AÜSBF Yayınları, s.89-94.

Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu (2018). AB ve Türkiye ilişkileri Tarihiçesi. <https://www.avrupa.info.tr/tr/ab-ve-turkiye-iliskileri-tarihi-711>.

Bingöl, A. S. (2006). *Almanya ve Hollanda’da Türk Göçmen İşçi Çocuklarına Dönük Eğitim Politikaları ve Uygulamaları*. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Eğitimin Sosyal ve Tarihi Temelleri Yüksek Lisans Tezi.

Çakran, Ş. ve Eren, V. (2017). ‘‘Mülteci Politikası: Avrupa Birliği ve Türkiye Karşılaştırılması’’, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(39), 1-30.

Çulha, İ. (2017). Bulgaristan Türklerinin Türkiye’ye Göç Süreci (1950-1951). *Akademik-Der*, (1), 51-71.

Efe, H. (2018). ‘‘Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye’de Yaşayan Göçler ve Etkileri’’, *Sosyal Bilimler Metinleri (1)*. <http://dergipark.gov.tr/sbm/issue/36882/412976>

Ekici, S. ve Tuncel, G. (2015). ‘‘Göç ve İnsan’’ *Birey ve Toplum*, 5/9, 9-22.

Erdoğan, M. ve Kaya, A. (2015). *Türkiye’nin Göç Tarihi 14.Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye’ye Göçler*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Geray, C. (1962). *Türkiye’den ve Türkiye’ye Göçler ve Göçmenlerin İskânı (1923-1961)*. Ankara: Ajans Türk Matbaası.

Göç İdaresi Başkanlığı (2023), (<https://www.goc.gov.tr/hakkimizda>)

Göç İdaresi Başkanlığı (2023), (<https://www.goc.gov.tr/gecici-korumamiz-altindaki-suriyeliler>)

Göç İdaresi Başkanlığı (2023), ‘‘Göç Tarihi’’ (<https://www.goc.gov.tr/goc-tarihi>)

Göç İdaresi Başkanlığı, (2023) “Geçici Koruma Statüsündeki Suriyelilerin İllere Göre Dağılımı” (<https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>)

Göç İdaresi Başkanlığı (2023), “Türkiye’de Geçici Koruma” (<https://www.goc.gov.tr/turkiye-de-gecici-koruma>)

Göç İdaresi Başkanlığı (2023),”Geçici Korumamız Altındaki Suriyeliler”(<https://www.goc.gov.tr/gecici-korumamiz-altindaki-suriyeliler>)

İç Duygu, A. ve Aksel, D.B. (2012). Türkiye’de Düzensiz Göç. Uluslararası Göç Örgütü Türkiye Yayını.

İçduygu, A. ve Sirkeci, İ. (1999). Cumhuriyet dönemi Türkiye’inde göç hareketleri. O. Baydar, 75 Yılda köylerden kentlere (ss. 249-268). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Karpat, K. (2010). *Osmanlı’da Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*. Timaş Yayınları.

Kavak, G. (2018). 1.Körfez Savaşı Sonrası Irak’tan Türkiye’ye Göç ve Sonuçları. *II Türkiye Lisansüstü çalışmaları kongresi Bildiriler Kitabı II*, s.437.

Kaynak, M ve Yinanç, R. (1992). *Iraklı sığınmacılar ve Türkiye (1988-1991)*. Tanmak Yayınları.

Keser, İ. (2011). Göç ve Zor, 1. Baskı, Ütopya, Ankara.

Koçak, O. ve Gündüz, R.D. (2017). “Avrupa Birliği Göç Politikaları ve Göçmenlerin Sosyal Olarak İçerilmelerine Etkisi”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, (12). 66-91.

Koyuncu, A. (2015). *Kentleşme ve Göç*. Hikmetevi Yayınları.

Özdemir, E. (2016). Türk Dış Politikası açısından bir kriz örneği: 1.Körfez Savaşı ve Türkiye’ye gelen Iraklı Kürt Sığınmacılar (1991). *Bölgesel Çalışmalar*, 229

Özdemir, E. (2017). “Suriyeli Mülteci Krizinin Türkiye’ye Etkileri”, *ANKASAM Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 114-140.

Özdemir, H. (2012). “Türkiye’de İç Göçler Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, (30), 3.

Özmen, B. ve Özden, A.Tolga (2013). “Türkiye’nin Afet Yönetim Sistemine İlişkin Eleştirel Bir Değerlendirme”, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (49), 1-28.

Sağlam, S. (2006). “Türkiye’de İç Göç Olgusu ve Kentleşme”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (5), s. 34.

Soysal, İ. (1983). Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları 1.Cilt (1920-1945). Türk Tarihi Kurumu.

Şahin, N. (2006). “XIX. Yüzyıl Sonrasında Anadolu’ya Yapılan Göç Hareketleri ve Anadolu Coğrafyasındaki Sosyo Kültürel Etkileri.”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 63-82.

Şimşir.Bilal N. (1986). *Bulgaristan Türkleri*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.

TÜİK, (2017) Göç İstatistikleri, , <https://www.tuik.gov.tr>

TÜİK, (2017) Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2017-27587>

Türkcan, B. (2017), “Suriye Krizi Sonrası Göçün Türkiye’de Bölge Ekonomilerine Etkisi”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:9, Sayı:26, 770-795.

Uluslararası Göç Örgütü (IOM) (2018), *Uluslararası Göç Örgütü Tarihçesi*, <http://www.iom.int/about-iom> (Erişim Tarihi: 15.06.2023)

Vergin, N. (1986). *Hızlı Şehirleşmenin Sosyolojik ve Siyasal Sonuçları. Hızlı Şehirleşmenin Yarattığı Ekonomik ve Sosyal Sorunlar*. SİSAV Yayınları.

Yıldız, A. (2014). Uluslararası Göç: Çeşitleri, Nedenleri ve Etkileri, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 9(2), s.1687-1688.

Yümlü, M. (2011). Ağâh Aksel'in Diplomatik Kariyeri ve Belgrad Dönemine Dair Değerlendirmeler. *History Studies*, C.3 S.1. 253-273